

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUZEY SURİYE VE OVALIK KİLİKİA
KENTLERİNİN ŞEHİRCİLİK AÇISINDAN
İNCELENMESİ

Ela ULEYİYAN

2501191366

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Aşkım ÖZDİZBAY

İSTANBUL 2023

ÖZ
KUZHEY SURIYE VE OVALIK KILIKIA KENTLERİNİN
ŞEHİRCİLİK AÇISINDAN İNCELENMESİ
Ela ULEYİYAN

Bu çalışmanın amacı, Hellenistik Dönem’den Geç Roma Dönemi’ne kadarki süreçte birbirlerine coğrafi olarak komşu olan Kuzey Suriye ile Ovalık Kilikia bölgelerinin şehirciliğini incelemek ve bu bölgelerdeki şehirciliği etkileyen faktörler ile kentsel gelişimi ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda iki bölgenin kentleri şehircilik açısından, karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Aynı zamanda Antik Dönem’deki şehirciliğin toplum ile yönetim ihtiyaçlarıyla ilişkisini araştırılmıştır. Çalışmada “şehircilik” kavramı da netleştirilmeye çalışılmış ve “şehircilik” kavramının şehirler üzerindeki fiziksel etkilerine ayrıca odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antik Dönem, Hellenistik Dönem, Karşılaştırma, Kuzey Suriye, Ovalık Kilikia, Roma Dönemi, Şehircilik.

ABSTRACT
AN ANALYTIC STUDY OF THE CITIES OF
NORTHERN SYRIA AND PLAIN CILICIA IN TERMS OF
URBANISM
ELA ULEYIAN

The aim of this study is to examine urbanism and the factors affecting it and the urban development in the regions of Northern Syria and Cilicia Pedias which are geographically adjacent to each other From the Hellenistic Period to the Late Roman Period. Comparing the cities of the two regions dating to the Ancient Period in terms of urbanism aims to understand the relationship of ancient urbanism with the needs of the people and the state. The study has been tried to clarify the concept of urbanism and focused on the physical reflections of urbanism on cities.

Keywords: Antiquity, Comparison, Hellenistic Period, Northern Syria, Plain Cilicia, Roman Period, Urbanism.

ÖNSÖZ

“Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia Kentlerinin Şehircilik Açısından İncelenmesi” adlı tez çalışmasında, adından anlaşılacağı üzere, Hellenistik Dönem’den Geç Roma Dönemi’ne kadar olan süreçte Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia kentleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Tarihe kök salmış bir toprağın evladı olmak büyük bir şanstır. Bu tezin binlerce yıllık medeniyetlerin sahibi olan Türkiye ve Suriye arkeolojisine katkı sağlamasını dilerim.

Öncelikle, tez çalışmamın bütün süreçlerinde akademik desteğini, yardımını ve fikirlerini esirgemeyen kıymetli hocam ve tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Aşkım Özdizbay’a ne kadar teşekkür etsem azdır.

İstanbul Üniversitesi-Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı başkanı Prof. Dr. Ş. Sedef Çokay-Kepçe başta olmak üzere, bölümümüzün tüm hocalarına bilgilerini ve değerli tecrübelerini benimle paylaştıkları için şükranlarımı sunarım.

Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesinde görevli olan arkadaşlara ve kütüphane idaresine teşekkür ederim.

Sadece yüksek lisans sürecinde ya da tez yazım aşamasında değil, hayatımın her durağında beni cesaretlendiren, manevi ve maddi desteklerini esirgemeyen sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Varlıklarını her zaman hissettiren ve yanımda olan tüm arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Ela Uleyyan

İstanbul, Nisan 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	viii
HARİTALAR LİSTESİ.....	ix
PLANLAR LİSTESİ.....	x
KİSTLAMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUZEY SURİYE VE OVALIK KİLİKİA BÖLGELERİ

1.1. Kuzey Suriye Bölgesi.....	11
1.1.1. Kuzey Suriye'nin Coğrafyası.....	11
1.1.2. Kuzey Suriye'nin Tarihine Bakış	14
1.2. Ovalık Kilikia Bölgesi.....	24
1.2.1. Ovalık Kilikia'nın Coğrafyası	24
1.2.2. Ovalık Kilikia'nın Tarihine Bakış	28

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEHİRLEŞME VE ŞEHİRCİLİK

2.1. Şehirleşme ve Şehirciliğin Kökeni	37
2.2. Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia'da Şehirciliğin Gelişimi.....	53
2.2.1. Hellenistik Dönem Öncesi Kuzey Suriye'de Şehircilik Gelişimi.....	53
2.2.2. Hellenistik Dönem Öncesi Ovalık Kilikia'da Şehircilik Gelişimi.....	62
2.2.3. Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia'da Şehircilik Gelişimi	65

2.3. Hellen ve Roma Kentlerin Kentsel Özellikleri.....	69
2.3.1. Hellen Kentinin Kentsel Özellikleri	69
2.3.2: Roma Kentinin Kentsel Özellikleri	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY SURİYE VE OVALIK KİLİKİA’NIN ANTİK DÖNEM KENTLERİ

3.1. Antik Dönem’de Kuzey Suriye Kentleri	75
3.1.1. Antiokheia Epi Orontou.....	75
3.1.2. Apameia pros to Axio	82
3.1.3: Beroeia (Halep).....	85
3.1.4. Kyrrhos	92
3.1.5. Seleukeia Pieria.....	95
3.2. Antik Dönemde Ovalık Kilikia Kentleri	97
3.2.1. Aigeai.....	97
3.2.2. Anazarbos (Anavarza)	100
3.2.3. Epiphaneia	105
3.2.4: Hierapolis-Kastabala.....	107
3.2.5: Antiokheia pros Kydno-Tarsos.....	109
3.2.6. Mopsouestia-Misis.....	112
3.2.7 : Antiokheia pros ton Pyramon-Magarsos	114
3.2.8. Soloi-Pompeiopolis.....	116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY SURİYE VE OVALIK KİLİKİA KENTLERİNİN ŞEHİRCİLİK AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

4.1. Konum ve Yönlendirme Açısından	120
4.2. Plan Açısından.....	121
4.3. Açık ve Sosyal alanların Varlığı Açısından	121

4.4. Kentin Ticari Önemi Açısından	122
4.5. Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi Açısından	122
4.6. Din Etkisi Açısından	123
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	125
KAYNAKÇA	129
EKLER.....	159
TABLolar.....	159
LEVHALAR	168

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.	Karşılaştırma Kriterlerine Göre Kuzey Suriye Kentleri.	s. 159
Tablo 2.	Karşılaştırma Kriterlerine Göre Ovalık Kilikia Kentleri.	s. 163

HARİTALAR LİSTESİ

Lev. 1, Harita 1	Orta-Geç Tunç Çağı Suriye, Bryce, Ancient Syria , s. 12.	s. 168
Lev. 2, Harita 2	Demir Çağı Suriye, Bryce, Ancient Syria , s. 99.	s. 169
Lev. 3, Harita 3	Yeni Assur Dünyası, Bryce, Ancient Syria , s. 115.	s. 170
Lev. 3, Harita 4	Pers İmparatorluğu, Bryce, Ancient Syria , s. 146.	s. 170
Lev. 4, Harita 5	Seleukos Krallığı (M.Ö. 200'de Yakın Doğu), Bryce, Ancient Syria , s. 188.	s. 171
Lev. 5, Harita 6	Roma İmparatorluk Dönemi'nde Suriye ve Batı Mezopotamia, Bryce, Ancient Syria , s. 228.	s. 172
Lev. 6, Harita 7	Zenobia'nın İmparatorluğu, Bryce, Ancient Syria , s. 305.	s. 173
Lev. 6, Harita 8	Kilikia, Open Edition Journals , (Çevrimiçi): https://journals.openedition.org/anatoliaantiqua/557	s. 173
Lev. 7, Harita 9	Hitit Dünyası, Bryce, Warriors of Anatolia , s. 47.	s. 174
Lev. 7, Harita 10	M.S. 2. yy'da Roma eyaleti Kilikia, Telbert, Barrington Atlas of the Greek and Roman World , s. 100-101.	s. 174

PLANLAR LİSTESİ

Lev. 8, Plan 11	Ugarit antik kentin planı, Gates, Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome , s. 159.	s. 175
Lev. 9, Plan 12	M.Ö. 18. – 17. yy’ların arasındaki dönemde Ebla antik kentinin mimari kalıntıları, Matthiae, Ebla: Archaeology and History , s. 196.	s. 176
Lev. 10, Plan 13	Karkamış antik kentinin planı, Marchetti, “Karkemish on the Euphrates: Excavating a City’s History”, Near Eastern Archaeology , s. 133.	s. 177
Lev. 10, Plan 14	Sam'al antik kentinin (Zincirli) Jason Herrmann tarafından hazırlanan ayrıntılı bir jeomanyetik araştırma haritası, Schloen, ve Fink, Bulletin of the American Schools of Oriental Research , s. 4.	s. 177
Lev. 11, Plan 15	Antiocheia antik kentinin planı, Burns, Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East , s. 126.	s. 178
Lev. 12, Plan 16	Apameia antik kentinin planı, Burns, Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East , s. 215.	s. 179
Lev. 13, Plan 17	Beroeia antik kentinin Hellenistik Dönem sokak ağı, Burns, Aleppo: A History , s. 33.	s. 180

Lev. 13, Plan 18	Beroeia antik kentinin <i>agorasının</i> mevkii, Burns, Aleppo: A History , s. 35.	s. 180
Lev. 14, Plan 19	Beroeia antik kentinin modern sokak ağı üzerinde Roma Dönemi planı ve kalıntıları, Burns, Aleppo: A History , s. 41.	s. 181
Lev. 14, Plan 20	Beroeia antik kentin muhtemel sütunlu caddesi, Burns, Aleppo: A History , s. 42.	s. 181
Lev. 15, Plan 21	Kyrrhos antik kentinin planı, Abdul Massih ve Gelin, “Fortifications and town planning in Kyrrhos: its Hellenistic origin and its evolution.” Focus on Fortifications-New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East , s. 189.	s. 182
Lev. 16, Plan 22	Seleukeia Pieria antik kentinin planı, Pamir, “The Orontes Delta Survey”, The Amuq Valley Regional Projects, C. I: Surveys In The Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995 – 2002 , s. 98.	s. 183
Lev. 17, Plan 23	Seleukeia Pieria aşağı kentinin mimari kalıntıları, Pamir ve Brands, “Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi: Antakya ve Samandağ Yüzey Araştırmaları 2005”, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.II , s. 414.	s. 184
Lev. 18, Plan 24	Aigeai antik kentinin mimari kalıntıları, Alishan, Sissouan ou L’Arméno-Cilicie. Des Description Géographique et Historique , s. 433.	s. 185

Lev. 18, Plan 25	Anazarbos antik kentinin planı, Buyruk, “Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi , s. 304.	s. 185
Lev. 19, Plan 26	Anazarbos antik kentinin sütunlu caddeleri, Burns, Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East , s. 193	s. 186
Lev. 19, Plan 27	Kastabala antik kentinin yapı kalıntılarının planı, Burns, Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East , s. 194.	s. 186
Lev. 20, Plan 28	Modern şehir planı üzerinde Tarsos planı (Antik Roma Dönemi), “Bir Planlama Altlığı Olarak; Roma Dönemi Tarsus Kenti Mekânsal Yapısına İlişkin Değerlendirme”, Megaron , s. 472.	s. 187
Lev. 21, Plan 29	Mopsouestia-Misis Antik kentinin modern kent içindeki yeri, Buyruk, “Tarihi Kervan Yolları Kavşağında Bir Kent; Misis”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi , s. 236-244.	s. 188
Lev. 21, Plan 30	Magarsos antik kentinin planı, Durgun Şahin, Ovalık Kilikia Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekân Dizim Yöntemi ile Analizi , s. 150.	s. 188
Lev. 22, Plan 31	Sir Francis Beaufort’un Soloi antik kent planı, Brandon v.d. “Geology, Materials, and the Design of the Roman Harbour of Soli-Pompeiiopolis,”	s. 189

International Journal of Nautical Archaeology,
s. 392.

KISITLAMALAR LİSTESİ

a.e.	:	Aynı eser.
Bkz./bkz.	:	Bakınız.
C.	:	Cilt.
Çev.	:	Çeviren.
Çiz.	:	Çizim.
Ed.	:	Editör.
Haz.	:	Yayına Hazırlayan.
Lev./lev.	:	Levha.
m	:	Metre.
Km	:	Kilometre.
M.Ö.	:	Milattan Önce.
M.S.	:	Milattan Sonra.
Res./res.	:	Resim.
s.	:	Sayfa/Sayfalar.
t.y.	:	Tarih yok.
yy	:	Yüzyıl.
y.y.	:	Yayımcı yok/Basım yeri yok.
v.d.	:	Ve Diğerleri

GİRİŞ

Doğu'nun Büyük İskender tarafından fethedilmesi ve Hellenistik Dönem'in başlamasıyla birlikte, iki zengin bölge olan Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia büyük bir kentsel dönüşüme girmiştir. Büyük İskender'in ölümünden sonra halefleri de kentleşme açısından benzer bir siyaseti takip etmişlerdir. Kurulan kentler Doğu ve Batı kültürlerinin kaynaştığı, Hellen kültürünün yayıldığı ve askeri gücün pekiştirildiği merkezler haline gelmiştir. Söz konusu şehirler, Roma'nın egemenliği ve politikası altında özgün konumlarında ve bölgenin zaten var olan kentsel temeli çerçevesinde gelişmiştir.

Tezin Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, Hellenistik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadarki süreçte birbirlerine coğrafi olarak komşu olan Kuzey Suriye ile Ovalık Kilikia bölgelerinin şehirciliğini incelemek ve bölgelerdeki şehirciliği etkileyen faktörler ile kentsel gelişimi ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda iki bölgenin kentleri şehircilik açısından, karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Aynı zamanda Antik Dönem'deki şehirciliğin toplum ile yönetim ihtiyaçlarıyla ilişkisini araştırılmıştır. Çalışmada “şehircilik” kavramı netleştirilmeye çalışılmış ve “şehircilik” kavramının şehirler üzerindeki fiziksel etkilerine odaklanılmıştır.

Çalışmada Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia'dan belirli şehirler ele alınmıştır. Bunu yaparken şehirlerin hangi nedenlerle (askeri üs, başkent, liman, vb.) kurulduklarını ve bu nedenlerin kentsel gelişimlerine olan etkisini incelemek amaçlanmıştır.

Tez çalışmasında, şehirlerin kentsel görünümüne ulaşılabilen ve şehircilik açısından tartışmaya elverişli şehirler ele alınmıştır. Bu şehirler tarihi kaynaklara, modern bilimsel araştırmalara ve arkeolojik kazı sonuçlarına dayandırılarak incelenmiştir. Buna göre, henüz yeri belirlenmemiş ve yeterince araştırılmamış şehirler hariç tutulmuştur.

Karşılaştırmanın kriterlerine ulaşma yolunda bilim insanlarının ve araştırmacıların “şehir” tanımları ve “şehircilik” kavramına ilişkin görüşleri de incelenmiştir.

Tezin Kapsamı

Çalışmanın birinci bölümünde, incelenen iki bölgenin coğrafyası, Antik Dönem öncesi ve Antik Dönem’de tarihi ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü üç alt başlığa ayrılmış olup, birinci bölümde şehirleşme ve şehirciliğin kökeni ele alınmış, bu alanda araştırmacıların şehir ve şehircilik hakkında ortaya koydukları en önemli tanım ve kavramlara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Antik Dönem ve öncesinde her iki bölgede şehirciliğin gelişimi incelenmiştir. Son olarak Hellen ve Roma kentlerini oluşturan mimari ve kentsel unsurlar ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, tez kapsamında ele alınmış şehirlerin konumlarına ve kuruluş tarihlerine değinilmiştir. Daha sonra şehirler, plan ve yönlendirme açısından incelenmiş ve kentlerde yer alan yapılar ele alınmıştır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde, ikinci bölümde ifade edilen bilgiler doğrultusunda ve şehirciliği etkileyen faktörlere dayalı olarak, Ovalık Kilikia ve Kuzey Suriye’deki şehirler arasında karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırma yapılırken genel olarak kentlerin konumları, planları, ticari açıdan önemleri, işlevleri göz önünde bulundurulmuştur. Kentlerin yönetim şekilleri ile dinin şehirler üzerindeki etkisi de bu karşılaştırma kapsamına dahil edilmiştir.

Araştırma Tarihi

1. Kuzey Suriye’de Araştırma Tarihi

Suriye'deki ilk arkeolojik kazılar, Akdeniz kıyılarında (antik Fenike), 1860 yılındaki Fransız seferine eşlik eden Ernest Renan tarafından başlatılmıştır. Bu

alışmalar sırasında Kuzey Suriye'de Arwad, Tartus ve Amrit kazılmıřtır¹. Renan'ın çalışmaları 1874 yılında Paris'te "*Mission de "Phénicie"*" adı altında yayımlanmıřtır².

Suriye'de gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve çalışmalarda farklı kelere ait araştırma komiteleri yer almıştır. Bu alışmalar ilk olarak, Suriye Fransa'nın mandasıyken bařlamıřtır³. Bunu, Dr. Claude Scheffer ve Georges Cheney adındaki Fransız yetkililerin liderliğindeki bir ekibin Ras Shamra'da (Ugarit) gerçekleştirdiği araştırmalar izlemiştir. Bu kazılar 1929'dan 1939 yılına kadar devam etmiřtir⁴. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla durdurulan kazı çalışmaları, 1948 yılında Claude Schaefer gözetiminde yeniden başlatılmış ve 1969 yılına kadar devam etmiřtir⁵. 1999 yılında da, Fransız Arkeoloji Komitesi ile Suriye'deki Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü bu çalışmalarda ortaklık kurmuş ve "Ugarit/Ras Shamra'da Suriye-Fransız Arkeoloji Komitesi" adı altında çalışmaları srdrmřtir⁶.

Kuzey Suriye'nin iç kesimlerinde ise, İtalyan arkeolog Paolo Matthiae, bölgede gömülü antik uygarlıkları ortaya çıkarmak amacıyla 1964 yılında Halep'in 60 km güneybatısındaki Tell Mardikh mevkiinde çalışmalara başlamıştır. Roma La Sapienza niversitesi'nden bir heyet burada arkeolojik kazılara başlamıştır. 1968 yılında ise, tarihi M.Ö. 2400 yılına kadar uzanan Ebla antik kenti keřfedilmiřtir⁷.

Kuzey Suriye'de yer alan Karkamış/Cerablus antik kentinde de kazılar erken tarihlerde başlamıştır. Bu araştırmalar, 19. yy'ın sonu - 20. yy'ın başlarında, D.G. Hogarth, R.C. Thompson, L. Woolley ve T. E. Lawrence tarafından gerekleřtirilmiřtir⁸.

¹ Mohammed Asfour, **Fenike Kentleri**, Beyrut, Dar-Alnahda, 1981, s. 18.; Christiane Delplace, "Arkeoloji: Suriye", **BnF**, (evrimii) <https://heritage.bnf.fr/bibliothequesorient/ar/archeologie-syrie-art-ara> 10.08.2021.

²A.e.

³ A.e.

⁴ "Ugarit-Ras Shamra", **Patrimoine du Proche**, (evrimii) www.Archeologie.culture.fr 10.08.2021.

⁵ Christiane Delplace, "Arkeoloji: Suriye", **BnF**, (evrimii) <https://heritage.bnf.fr/bibliothequesorient/ar/archeologie-syrie-art-ara> 10.08.2021.

⁶ "Ugarit-Ras Shamra", **Patrimoine du Proche**, (evrimii) www.Archeologie.culture.fr 10.08.2021.

⁷ Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 11-13.

⁸ Sultan Muhysin, "Karkamış", **Arap Ansiklopedisi: Suriye Arkeolojisi Ansiklopedisi**, C.16, (evrimii): <http://arab-ency.com.sy/detail/9435/%D8%AC%D8%B1%D8%A7%D8%A8%D9%84%D8%B3> 11.08.2021.

Suriye, Fransa'nın bir mandasıyken Suriye'deki Fransız Arkeoloji Komitesi bölgenin kuzeyindeki Antakya'da (Antiokheia) kazı çalışmaları gerçekleştirmek için 1928'de Princeton Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Bölümü başkanı Charles Rufus Morey'e teklif sunmuştur. Charles Rufus Morey bu teklifi olumlu değerlendirmiştir. Ancak Fransız Arkeoloji Birimi kazı projesine daha fazla sponsorun katılımı için beklemiştir. 1932'de ise kazı çalışmaları George W. Elderkin'in yönetimi altında başlamıştır. Ek sponsorlar arasında Worcester Sanat Müzesi, Baltimore Sanat Müzesi, ve Fransız Ulusal Müzesi yer almaktadır⁹. Antiokheia'nın yanı sıra -Antiokheia kazılarıyla bağlantılı olarak- Fransız Arkeoloji Komitesi, 1932 yılında¹⁰ Daphne'de ve 1937 yılında¹¹ Seleukeia Pieria'da da çalışmalara başlamıştır. Çalışmalar, Suriye-Türkiye arasında tartışmalı bir alan olan İskenderun sancağının Türkiye'ye dahil olması ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla durdurulmuştur¹². Ardından 1999 yılında Seleukeia Pieria'daki yüzey araştırmaları ve belgelendirme çalışmaları Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü ve Mustafa Kemal Üniversitesi tarafından yeniden başlatılmış¹³ ve Hatice Pamir başkanlığında yürütülmeye devam etmiştir¹⁴, 2002 yılında ise mimari kalıntıların rölöve çalışmaları mimar S. Biçer tarafından yapılmış ve 2004-2005 yılında da Halle Üniversitesi Seleukeia Pieria'da Jeofizik ve Jeodezi araştırmalar yapmıştır¹⁵.

⁹ "Committee for the Excavation of Antioch-on-the-Orontes 1932-1939", **Princeton University-Department of Art and Archaeology**, (Çevrimiçi) <https://vrc.princeton.edu/archives/collections/show/7> 05.10.2021; William Campbell, "Excavations at Antioch-on-the-Orontes", **AJA**, C.XXXVIII, No. 2, Nisan-Haziran 1934, s. 201.

¹⁰ George W. Elderkin (Ed.): **Antioch-on-the-Orontes 1: The Excavations of 1932**, Princeton-London-The Hague, Princeton University Press-Oxford University Press-M. Nijhoff, 1934, s. 107.

¹¹ Richard Stillwell (Ed.): **Antioch-on-the-Orontes 3: The Excavations of 1937-1939**, Princeton-London-The Hague, Princeton University Press-Oxford University Press-M. Nijhoff, 1941, s. 2.

¹² Campbell, "Excavations at Antioch-on-the-Orontes", **AJA**, s. 201.

¹³ Hatice Pamir, "The Orontes Delta Survey", The Amuq Valley Regional Projects C. 1: Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002, Ed. Kutlu Aslıhan Yener, Chicago-Illinois, The Oriental Institute of the University of Chicago: Oriental Institute Publications, 2005, s. 67-98 (67).

¹⁴ H. Pamir ve G. Brands, "Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi: Antakya ve Samandağ Yüzey Araştırmaları 2005", **24. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çanakkale, 29. Mayıs- 2. Haziran 2006, s. 397-418 (397).

¹⁵ H. Pamir ve G. Brands, "Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi Antiocheia, Seleuceia Pieria ve Sabuniye Yüzey Araştırmaları 2004 Yılı Çalışmaları", **23. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Antalya, 30 Mayıs- 3. Haziran 2005, s. 89-102 (96-97).

Apameia antik kentinde ilk olarak 1928 yılında, Franz Cumont'un çabasıyla araştırmalar başlatılmıştır., Belçika Arkeoloji Komitesi'nden Fernand Mayence ve Henri Lacoste yönetiminde devam eden kazılar yedi sezon boyunca sürmüştür. Bu çalışmalara 1947 ve 1953 yıllarında da iki kısa sezon eklenmiştir. Çalışmalar daha sonra 1965 yılında Suriye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün talebi üzerine yeniden başlatılmış, ve 2011 yılında Suriye savaşının başlamasıyla birlikte, Apameia kentindeki Belçika Arkeoloji Komitesi'nin çalışmaları tekrar durdurulmuştur¹⁶. Buna ilaveten 2007 yılında, Suriye Eski Eserler Müdürlüğü'nde kazı işlerinden sorumlu kişi olan Michel Maqdissi, Apameia'daki büyük Roma Tiyatrosu'nun restorasyonu ve yeniden ayağa kaldırılması için yeni arkeolojik araştırmaları yürütmek üzere, Suriye-Amerika ortak heyetinin kurulmasını önermiştir. İki ülkenin ortaklaşa başlattıkları araştırmalar 2008-2010 yılları arasında devam etmiştir¹⁷.

Suriye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Suriye bir Fransız mandasıyken, Fransız yetkililerin başlattığı arkeolojik kazıları tamamlamış ve çekingen de olsa ulusal kazılara başlamaya da önem vermiştir¹⁸. 2003 yılında Suriye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Halep Müzesi ile iş birliği içinde Qinnasrine'de (Khalkis) bir arkeolojik araştırma programı başlatmıştır¹⁹. Bu araştırma Hellenistik kentin sınırlarını kabaca belirlenmesini sağlamıştır. Bununla birlikte mevcut yol sisteminden yola çıkılarak antik kentte kullanılan planlama sistemi hakkında çıkarımlar yapılmıştır²⁰.

Beroia'da (Halep) ise, ağırlıklı olarak İslam Dönemi'nde arkeolojik alanların kazılmasına odaklanan ve buralardaki kentsel ve topografik gelişimi keşfetmeye

¹⁶ "Apamea in Syria", **Centre De Recherches en Archéologie et Patrimoine**, (çevrimiçi) <https://crea.centresphisoc.ulb.be/en/recherches/archives/fouilles/syrie-apamee> 10.08.2021.

¹⁷ Cynthia Finlayson, "New Excavations and a Reexamination of the Great Roman Theater at Apamea, Syria, Seasons 1-3 (2008-2010)", **AJA**, C.CXVI, No:2, Nisan 2012, s. 287.

¹⁸ Ammar Abdulrahman, "Arkeoloji", **Arap Ansiklopedisi: Suriye Arkeolojisi Ansiklopedisi**, C.1, (Çevrimiçi) <http://arab-ency.com.sy/artifacts/detail/166125>, 14. 08. 2021.

¹⁹ Marie-Odile Rousset, "Chalcis/Qinnasrin: From Hellenistic City to the Jund Capital of North Syria", Ed. Roger Matthews v.d., **Proceedings of the 7th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East**, 12-16 Nisan 2010, the British Museum and UCL, London. Cilt.II Ancient & Modern Issues in Cultural Heritage Colour & Light in Architecture, Art & Material Culture Islamic Archaeology, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2012, s. 551.

²⁰ A.e., s. 557.

çalışan Jean Sauvaget'in adı öne çıkmaktadır²¹. Halep'in kentsel gelişimi üzerindeki çalışmaları Paris'te, 1941 yılında yayımlanmıştır.

Halep'ten çok uzak olmayan, antik Kyrrhos kenti, 1952 yılında bir arkeolojik araştırma sırasında keşfedilmiş, sondaj çalışmalarıyla alanın önemi doğrulanmıştır. Bunun üzerine 1964 yılında, Strasbourg Üniversitesi'nin desteği ile Edmond Frezouls başkanlığındaki arkeolojik kazılara başlanmıştır. Çalışmalar sırasında köprüler, yol ağı, surlar, mezarlar ve tiyatro üzerine yoğunlaşmıştır²². 1990 yılında Fransız Arkeoloji Komitesi'nin çalışmalarının sona ermesiyle²³ Kyrrhos'ta arkeolojik kazı çalışmaları yıllarca durdurulmuştur. Suriye-Lübnan ortak ortak olarak kurduğu ekip, 2006 yılında Kyrrhos sit alanındaki kazı çalışmalarını yeniden başlatmıştır²⁴.

2. Ovalık Kilikia'da Araştırma Tarihi

Kilikia, sahip olduğu seçkin konumu nedeniyle, komşu bölgeler arasındaki kültür aktarımında araç rolü üstlenmiştir. Bu nedenle, antik eserler ve kalıntılar açısından zengin bir bölge olarak kabul edilmektedir. Bölge, arkeolojik açıdan her ne kadar zengin olsa da, araştırma çalışmaları bu zenginlikle orantılı olmamıştır. Araştırmacılar, Kilikia'daki arkeolojik çalışmaların azlığını Antik Çağ öncesindeki yazılı kaynakların azlığına bağlamaktadır²⁵.

19. yy'da Kilikia Bölgesi'ndeki arkeolojik kalıntılar, seyyahları ve hem yerli, hem de yabancı bilim insanlarını cezbetmiştir. Böylelikle yüzey araştırmaları, epigrafi

²¹ Christiane Delplace, "Arkeoloji: Suriye", **BnF**, (Çevrimiçi) <https://heritage.bnf.fr/bibliothequesorient/ar/archeologie-syrie-art-ara> 10.08.2021.

²² Jeanine Abdul Massih, "The Monuments of Cyrrhus - Nebi Hour", **Archaeological Exploration in Syria 2000-2011, Proceeding of ISCACH-Beirut 2015**, Eds. Jeanine Abdul Massih, Shinichi Nishiyama, Hanan Charaf ve Ahmad Deb, Oxford, Archaeopress Publishing Ltd, 2018, s. 49.; Mamun Abdulkarim, "Cyrrhus", **Arap Ansiklopedisi: Suriye Arkeolojisi Ansiklopedisi**, C.20, (Çevrimiçi) <http://arab-ency.com.sy/detail/10708> 14.08.2021.

²³ Jeanine Abdul Massih, Mathilde Gelin, "Fortifications and town planning in Kyrrhos: its Hellenistic origin and its evolution." **Focus on Fortifications-New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East**, Monographs of the Danish Institute at Athens, Cilt. XVIII, Aralık 2012, Atina. s.188 (dipnot 5).

²⁴ Abdul Massih, Gelin, "Fortifications and town planning in Kyrrhos: its Hellenistic origin and its evolution." **Focus on Fortifications-New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East**, s. 187.

²⁵ "Kilikya Arkeolojisi", **Sirkeli Höyük Ausgrabungsprojekt**, (Çevrimiçi) <https://www.sirkeli.ch/turk/kilikya/kilikya-arkeolojisi/> 23.09.2021.

ve etnografik belgeleme çalışmaları 19. yy'ın ortalarında başlatılmıştır²⁶. Söz konusu çalışmaların arasında²⁷; Mustafa Sayar'ın 1988 yılında Kilikia'nın doğusunda gerçekleştirdiği epigrafi ve tarihi coğrafya araştırmaları ve 1955-1972 yılları arasında, U. B. Alkım yönetiminde, İslâhiye Bölgesi'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sayılabilir²⁸.

İnşaat kazıları ve yol genişletme çalışmaları sırasında arkeolojik buluntuların keşfedilmesinin ardından bölgede çeşitli kurtarma kazıları ve sondaj çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Örneğin; 1882 yılında, Adana şehir merkezinde yapılan bir inşaat kazısı sırasında Tepebağ Höyüğü'nde çok sayıda arkeolojik buluntuya rastlanmıştır. Daha sonra 1936 yılında, Adana Arkeoloji Müzesi 6 gün süren bir sondaj çalışması yapmış, bu esnada antik ve nispeten yakın dönemlere ait buluntular bulunmuştur²⁹.

Buna ilaveten, Sondaj keşif kazıları, bölgenin birçok tepesi ve mevkiinde gerçekleştirilmiş, incelenen arkeolojik höyüklerin sayısı 180'in üstünde bir rakama ulaşmıştır. Sirkeli, Kazanlı, Çavuşlu, Yarımhöyük, Tırmıl, İncirlik, Kürkçüler, Mercin, Tepebağ incelenen yerler arasındadır. Arkeolojik kazısı yapılan höyükler arasında ise, Yumuktepe, Çatal Höyük, Tell al-Judaiah, Tell Tayinat, Tell Dhahab ve Tell Kurdu höyükleri yer almaktadır³⁰.

Antik Dönem arkeolojisi ile ilgili araştırmalara gelince, 20. yy'ın sonundan günümüze kadar arkeolojik araştırma faaliyetlerinin sıklığı aşağıdaki gibidir:

2010 yılında Adana'nın Yumurtalık ilçesinde, belediyenin yapmış olduğu sahil yolu çalışması sırasında Aigeai antik kentine ait mozaik paneller bulunmuştur, bulunan mozaikler Adana Arkeoloji Müzesi'nin 2013 yılında burada kurtarma kazılarına

²⁶ F. Erhan, F. Gülşen, "Magarsus Kazısı 2013-2015", **37. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Erzurum, 11-15 Mayıs 2015, s. 176.; Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 305-306.

²⁷ Burada Kilikya'da yapılan bütün çalışmalara değinmek güçtür, Kilikia arkeolojisi hakkında sayın Ahmet Ünal ve K. Serdar Girginer detaylı bilgilere yer vermişlerdir. Bkz. A.e., s. 305-316.

²⁸ A.e., s. 307-308.

²⁹ A.e. s. 312.

³⁰ A.e., s. 312-313.

başlamasına neden olmuştur. Kazının bilimsel danışmanlığını Yrd. Doç. Dr. Faris Demir (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi) yapmıştır³¹.

Michael Gough³², Kilikia'da antik mimari araştırmaları üzerine çalışmış, Dağlık Kilikia'ya kıyasla yeterince ilgi gösterilmediğine inandığı için çalışmasını Ovalık Kilikia'da gerçekleştirmeye karar vermiştir. Arkeolojik kazı yapamadığı için çalışmasında Anavarza (Anazarbos)'yı ele almıştır³³. 1972-1973 yılları arasında Anavarza (Anazarbos)'da nekropol kazısı gerçekleştirilmiştir³⁴. Kentteki arkeolojik kazılara ise 2013 yılında Çukurova Üniversitesi'nden Dr. Fatih Gülşen'in bilimsel danışmanlığında başlanmış, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle günümüze kadar devam etmiştir³⁵.

Gözlükule Höyüğü'nde, ilk kazılar 1845 yılında İngiliz konsolosu W. B. Barker tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra burada, V. Langlois tarafından 1852 yılında arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir³⁶. Çalışmalara bir süre ara verildikten sonra, Hetty Goldman başkanlığında 1935-1948 yılları arasında Gözlükule Höyüğü'nde arkeolojik kazı yapılmış, kazıların sonuçları 1950 yılında Princeton Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır³⁷. Boğaziçi Üniversitesi-Tarih Bölümü 2001 yılında Tarsus-Gözlükule Höyüğü'ndeki araştırmaları yeniden başlatmıştır³⁸.

Magarsos antik kentinde (Dört Direkli mevkiinde), 1987 yılında Adana Arkeoloji Müzesi tarafından bir sezonluk kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Ardından 2013 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle Adana Arkeoloji Müzesi'nin

³¹ “Aigeai Antik Kenti”, **Osmaniye Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü**, (Çevrimiçi) http://arkeoloji.osmaniye.edu.tr/12523_aigeai-antik-kenti-ara%C5%9F%C4%B1rmalar%C4%B1.html 23.09.2021.

³² Kendisi o sırada Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nde araştırmacıydı. Bkz. Gough, Michael. “Anazarbus.” **Anatolian Studies**, C. II, British Institute at Ankara, 1952, s. 86. (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.2307/3642367> 23.09.2021.

³³ A.e.

³⁴ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 315.

³⁵ “Anavarza Antik Kenti'ndeki 2020 Yılı Kazı Çalışmaları Tamamlandı”, **Çukurova Üniversitesi-Haber Merkezi**, (Çevrimiçi) <https://habermerkezi.cu.edu.tr/haber-detay/2133> 23.09.2021.

³⁶ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 312.

³⁷ “Kazıların Tarihçesi”, **Tarsus-Gözlükule Arkeolojik Kazıları**, (Çevrimiçi): <http://www.tarsus.boun.edu.tr/?sayfa=12#prettyPhoto> 23.09.2021.

³⁸ Boğaziçi Üniversitesi Tarsus-Gözlükule Kazı ve Araştırma Projesi, **Tarsus-Gözlükule Arkeolojik Kazıları**, (Çevrimiçi): <http://www.tarsus.boun.edu.tr/?sayfa=11> 23.09.2021.

başkanlığında ve Çukurova Üniversitesi'nin bilimsel danışmanlığında tiyatro kazılarına başlanmıştır³⁹.

Hatay Müzesi, Hatay Büyükşehir Belediyesi ve Erzin Belediyesi katkılarıyla 2006 yılından 2015 yılına kadar Erzin ilçesinde yer alan Epiphaneia antik kentinde kurtarma kazısı yapmıştır. 2016 yılında da kazı çalışmaları Prof. Dr. Hatice Pamir'in bilimsel danışmanlığı altına alınarak Hatay Müzesi katılımıyla devam etmiştir⁴⁰.

Hierapolis-Kastabala antik kenti, 19. yy. sonlarından itibaren birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Söz konusu çalışmalar yüzeydeki yazıtları ve mimari kalıntıları kapsamaktadır. Sistematiik arkeolojik kazılar ise, ilk defa 2009 yılında Bakanlar Kurulu'nun izniyle Prof. Dr. Turgut Zeyrek başkanlığında başlatılmıştır⁴¹.

1956 yılında -Doç. Dr. Achen Budde, mimar F. Hinzen, Engin Çalım, ve bakanlık temsilcisi Burhan Tezcan katılımıyla- Prof. Dr. Th. Helmuth Bossert, Misis antik kentinde bulunan höyükte arkeolojik çalışmalara başlamıştır⁴². 1972-1973 yıllarında da Misis antik kentin nekropolünde kazı yapılmıştır⁴³. Buradaki kazılar, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Adana Arkeoloji Müzesi ve Yüreğir Belediyesi ile İtalyan heyetinden Prof. Giovanni Salmeri ve Prof. Anna Lucia D'Agata'nın katılımıyla, 2012 yılından beri devam ettirilmektedir⁴⁴.

³⁹ Fatih Erhan, "Magarsus Antik Kenti", **Sosyal ve Beşeri Bilimlere Küresel Yaklaşımlar**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2016, s. 2.

⁴⁰ Pamir H., Kara D.: "Epiphaneia (Erzin) 2017 Kazısı", **40. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Diyarbakır, 07-11 Mayıs 2018, s. 317-338 (317).

⁴¹Turgut Zeyrek, "Kastabala-Hierapolis kazısı 2012", **ANAMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2013-11**, Antalya, Suna-İnan kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2013, s. 29-32.

⁴² Th. Helmuth Bossert, "1956 Yaz Mevsiminde Misis'te Yapılan Kazı Hakkında Rapor", **Türk Arkeoloji Dergisi**, Sayı: VII-1, 1957, s. 40-41.

⁴³ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 315.

⁴⁴ "Misis İtalyan Arkeolojik Misiyonu", (Çevrimiçi) https://ambankara.esteri.it/ambasciata_ankara/tr/ambasciata/news/dall-ambasciata/2019/02/la-missione-archeologica-italiana.html 24.09.2021.

Soloi Pompeiopolis antik kenti kazıları ise, 1999 yılında, Prof. Dr. Remzi Yağcı'nın bilimsel başkanlığında katılımlı kazı olarak başlanmıştır ve devam etmektedir⁴⁵.

⁴⁵ Remzi Yağcı, “Soli/ Pompeiopolis Kazıları 1999”, **22. Kazı Sonuçları Toplantısı C. II**, T.C. Kültür Bakanlığı-Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir, 22-26 Mayıs 2000, s. 259-272; Yağcı, R. v.d.: “Soli Pompeiopolis Kazıları 2018-2019-2020”, **2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları C.IV**, T.C. Kültür Bakanlığı-Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2022, s. 93-102.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUZEY SURIYE VE OVALIK KİLİKİA BÖLGELERİ

1.1. Kuzey Suriye Bölgesi

Kuzey Suriye, antik dünyanın üç kıtasının birleştiği noktada stratejik konuma sahip bir bölgede yer alır. Ayrıcalıklı konumunun yanı sıra zengin kaynaklara sahip bir coğrafyadadır⁴⁶.

1.1.1. Kuzey Suriye'nin Coğrafyası

Suriye bugünkü sınırlarından farklı olarak ⁴⁷ antik dönemde, kuzeyde Toroslardan başlayıp güneyde Mısır sınırlarına yaklaşan dar ve uzun bir kara şeridi oluştururken⁴⁸, batıda Akdeniz, doğuda ise Fırat'tan Kızıldeniz'e kadar uzanan Arap Çölü ile sınırlanmıştır⁴⁹.

Strabon, sınırları kuzeyde Kilikia bölgesi ve Amanos Dağları, doğuda Fırat, batıda Akdeniz, güneyde Arap Yarımadası ve Mısır ile çevrili olarak tanımlanan Suriye'yi beş iç bölgeye ayırmaktadır. Bu bölgeler: Kommagene, Suriye Seleukeia *Σελευκία*, Suriye Havzası, kıyıda Fenike ve içte Iudeia'dır⁵⁰.

Kuzey Suriye coğrafyasını denize paralel şekilde bölünmüş farklı topograflara sahip alanlar oluşturmaktadır. Akdeniz kıyılarına en yakında dar bir kıyı ovası bulunur ve ardından birbirlerine paralel iki dağ sırası gelmektedir. Orontes Nehri tam olarak bu dağ sıralarının arasındaki çöküntü içerisinde akmaktadır. Orontes Nehri'nin batısındaki dağ sırasının yüksekliği kuzey ve güneyde azalır ve bu dağ sırasının kuzeyini Bargylos Dağı ve Amanos Dağı oluşturur. Nehrin doğunda yer alan dağ sırası yüksekliğini kuzeyde kaybeder ve Kyrrhestike'den Kommagene'ye kadar düzensiz bir

⁴⁶ Youssef Kanjou ve Akira Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, Oxford, Archaeopress Publishing LTD, 2016, s.1.

⁴⁷ Horst Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, Şam, Suriye Kültür Bakanlığı yayınları, 1985. (**Assar Suriye Alkadime**), s. 7.

⁴⁸ A.H.M Jones, "Syria", **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Çev. İhssan Abbas, Amman, Darulşruk, 1987. (**Mudun Bilad-Elşam Heen Kanat Velaiye Romaniye**), s. 7.

⁴⁹ A.e. s.7-8; Mark Wilson: "Syria, Cilicia, and Cyprus", **Alexander the Great and The Hellenistic Age**, Ed. Joel B. Green ve Lee Martin McDonald, London, 2007, s.490.

⁵⁰ Strabon, **Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XIV**, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, xvi.16. 2. 1. 2, s. 39.

tepelik bölge oluşturur. Beroia ve Khalkis civarındaki bu tepelik bölge yavaş yavaş çöle dönüşmektedir⁵¹ (**Lev. 1, Harita 1**).

Kuzey Suriye toprakları Bereketli Hilal bölgesinde yer almaktadır ve bölgenin yıllık yağış miktarı düşünüldüğünde tarımsal faaliyetler için yağmur suyunun yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber su çarkları ve kanallar gibi sulu tarım yöntemleri de küçük çapta kullanılmıştır⁵².

Önemli doğal limanları bulunan Kuzey Suriye kıyısından dar bir mesafede kıyı dağları yükselmektedir. Söz konusu kıyı dağları, iç kısımlara inerek verimli, yağışlı yamaçlar oluşturmaktadır, çivi yazılı metinlere göre bu dağlar ormanlar ve çalılarla kaplıydı. Öte yandan, Orontes Nehri'nin nüfuz ettiği kıyı dağlarının doğusundaki çöküntü, bataklıkların kurumasıyla tarıma elverişli hale gelmiştir. Ayrıca Halab (Halep) Ovası gibi doğuya doğru kaybolan yaylalar ve platolar verimlidir. Klengel, en eski zamanlardan beri Halab Ovası'nda tahıl ekimi yapıldığına dair arkeolojik kanıtların varlığından bahsetmiştir⁵³. Ova özellikle buğday ekimi için bir merkez haline gelmiştir⁵⁴.

Adını güneyden kuzeye doğru akışından alan Orontes Nehri (Asi), bugün Lübnan'daki Bekaa Vadisi'ne tekabül eden Suriye havzasından⁵⁵ kaynaklanmaktadır⁵⁶. Kaynaklar ırmağın uzunluğu konusunda farklılık göstermektedir (248 ile 517 km arasında olduğu belirtilmiştir), ancak Antik Dönem'de ırmağın kenarlarında önemli şehirler kurulduğundan⁵⁷, araştırmacılar ırmağın Kuzey Suriye için ehemmiyeti konusunda hemfikirdir.

⁵¹ Jones, "Syria", **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Çev. İhssan Abbas, s.7-8.

⁵² Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s.9.

⁵³ A.e. s.10-11.

⁵⁴ Muhammed Gallab, Yousri El-jouheri, **Tarihi Coğrafya: Tarih Öncesi ve Baş**, 2. bs, Kahire, Anglo-Mısır Kütüphanesi, 1975, s. 528-529.

⁵⁵ Strabon, **Geographika**, xvi.16. 2. 7., s. 42.

⁵⁶ Asi Havzası, (Çevrimiçi): https://water.fanack.com/ar/specials/asi-river-turkey-syria-friendship-dam/asi-river-basin/?gclid=Cj0KCQjwiqWHBhD2ARIsAPCDzanzFYGlCBCoWdUXuS_DsC4dTwO3clYmfwFHv8yB4OhHRJBjQAcRdgsaArzBEALw_wcB, 07.08.2021.

⁵⁷ Abdullah Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, Beyrut, Bisan Yayıncılık ve Dağıtım, 1999. (*Siraa el-Mamalik fi el-Tarih el-Suriye el-Kadiem*), s. 241.; Gallab, El-jouheri, **Tarihi Coğrafya: Tarih Öncesi ve Baş**, s. 370.

Suriye'deki doğal kaynakların çeşitliliğinin ve toprakların verimliliğinin, Suriye'deki medeniyetlerin ortaya çıkmasında önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir⁵⁸. Buna ilaveten Suriye'deki coğrafi ve sosyal çevre, bölgenin gelen medeniyetlerle etkileşime girmesine, onları etkilemesine ve farklı bir kültür üretmesine yardımcı olmuştur⁵⁹. Doğu'yu Batı'ya bağlayan seçkin konumu sayesinde antik dünyanın ticaretinde önemli bir rol oynayan Suriye⁶⁰ sadece ulaşım konusunda değil, tarım ürünlerini ve el sanatlarını antik dünyaya ihraç etme konusunda da önemli bir yere sahiptir. Bu durum ülkenin ekonomik olarak büyümesine de yardımcı olmuştur⁶¹. Söz konusu ticaret yolları, bazı yerlerde dağlardan uzaklaşmıştır ve bazı yerlerde de deniz kıyısının yanından geçmiştir. Aynı zamanda, Akdeniz kıyıları ile doğudaki çölü birbirine bağlayan Kuzey Suriye'nin iç kısmından geçen yollar, sıradağlardaki boşluklardan yararlanmıştır⁶². Bu ticaret yolları boyunca kıyılarda ve kıyı ile çölü birbirine bağlayan yollarda şehirler ve limanlar kurulmuştur⁶³.

Strabon, bu şehirler arasından öncelikle Seleukos Nikator tarafından kurulan Tetrapolis'ten (Antiokheia⁶⁴, Pieria'daki Seleukeia⁶⁵, Apameia⁶⁶ ve Laodikeia⁶⁷) söz etmiştir⁶⁸. Ayrıca Antiokheia başkentinin doğusunda yer alan Herakleia ve Fırat'ın yakınındaki Bambyke ile Beroia'dan da bahsetmiştir⁶⁹. Strabon'un bahsettiği şehirlerin yanı sıra, Orontes Nehri üzerinde yer alan Hamath⁷⁰ (Hama) ile Larissa

⁵⁸ Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s.1.

⁵⁹ A.e.; Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 15.

⁶⁰ Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s.1.; Klengel, Suriye'nin eski eserleri, Çev. Kassim Tuir, s. 14.; Jones, "Syria", **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Çev. İhssan Abbas, s. 9.

⁶¹ Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 14.

⁶² Jones, "Syria", **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Çev. İhssan Abbas, s. 9.

⁶³ A.e., s. 9-10.

⁶⁴ Antiokheia, Orontes Nehri üzerinde yer almaktadır, Suriye'nin başkenti ve hükümetin merkezidir. Bkz. Strabon, **Geographika**, xvi.16. 2. 5,7, s. 41-42.

⁶⁵ Pieria'daki Seleukeia: Akdeniz'e doğru yer almaktadır. Bkz. A.e., xvi.16. 2. 8, s. 44.

⁶⁶ Apameia: Antiokheia'nın güneyinde yer almaktadır. Bkz. A.e., xvi.16. 2. 8, s. 44.

⁶⁷ Laodikeia: Akdeniz'de ayrıcalıklı bir konuma sahip liman kentidir. Bkz. A.e., xvi.16. 2. 9, s. 44.

⁶⁸ A.e., xvi. 16. 2. 4, s.40.

⁶⁹ A.e., xvi. 16. 2. 7, s.43.

⁷⁰ Mikro Novák, "Architecture", **Aramaeans in Ancient Syria**, Ed. Herbert Niehr, Leiden-Boston, Brill, 2014, s. 255-271 (257).

(Zinzar)⁷¹, kuzeydeki Khalkis pros to Belo⁷², ve Fırat Nehri üzerinde yer alan Europos (Karkamış)⁷³ kuzey Suriye'nin önemli şehirleri arasındadır.

1.1.2. Kuzey Suriye'nin Tarihine Bakış

Farklı tarihsel dönemlerde özel bir yere sahip olan Suriye'de⁷⁴ yapılan arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları, Suriye'deki medeniyetlerin zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya koymuştur⁷⁵. İnsan, Pleistosen devrinin (Buz Devri) sonunda, sert iklim değişikliklerinin üstesinden gelebildikten sonra⁷⁶, kuzey Suriye'de, Ugarit, Katana yakınlarındaki Tell Sukas, Epiphaneia (Hama), Tell Ash ve Fırat'ın üzerindeki bazı kesimlerde Paleolitik Çağ'a tarihlenen izler bırakmıştır. Hatta M.Ö. 7. Binyıl öncesine (Neolitik Çağ) dayanan bir zamanda yerleşik düzene ve tarım hayatına geçmiştir⁷⁷. Arkeologlar ve tarihçiler, tam olarak tanımlanamayan ve heterojen gruplardan oluşan Suriye'nin ilk sakinlerini "Semitik Dalgalardan Önceki İnsanlar" olarak adlandırmaktadır⁷⁸.

Suriye'nin Akdeniz ile Mezopotamya arasındaki konumu, M.Ö. 3. Binyıldan itibaren bu topraklarda kültürlerin karışmasını sağlamıştır⁷⁹. Bölgede Tunç Çağı'na denk gelen bu tarih, Suriye'nin yazılı metinlerde (Mezopotamya, çivi yazısı ve hiyeroglif yazıtlar) ilk geçtiği tarihtir⁸⁰. M.Ö. 2500'den M.Ö. 333'e uzanan, "Eski Doğu" olarak adlandırılan dönemin başlamasıyla birlikte⁸¹, Suriye topraklarında Sami halklarının ortaya çıktığı görülür⁸². Suriye'ye dalgalar halinde gelen Samiler, baskın nüfus bileşenini oluşturmuştur⁸³.

⁷¹ Jones, "Syria", *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Çev. İhssan Abbas, s.17.

⁷² A.e., s. 17-18.

⁷³ Jones, "Syria", *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Çev. İhssan Abbas, s.18.

⁷⁴ Klengel, *Suriye'nin eski eserleri*, Çev. Kassim Tuir, s. 7.

⁷⁵ Kanjou, Tsuneki (eds.), *A History of Syria in One Hundred Sites*, s. 1.

⁷⁶ A.e.

⁷⁷ Klengel, *Suriye'nin eski eserleri*, Çev. Kassim Tuir, s. 27.

⁷⁸ A.e., s. 21.

⁷⁹ Maurice Sartre, *Antik Suriye*, Çev. Muhammed El-Dünya, Şam, Suriye Kültür Bakanlığı-Suriye Yazarlarının Genel Konseyi Yayınları, 2008, s. 5.

⁸⁰ Klengel, *Suriye'nin eski eserleri*, Çev. Kassim Tuir, s. 27.

⁸¹ A.e., s. 8.

⁸² A.e., s. 21.

⁸³ Sartre, *Antik Suriye*, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 8.

Kaynaklar, M.Ö. 2300 yıllarında bölgenin kentlerinde ani bir yıkımın⁸⁴ gerçekleştiğinden bahsetmektedir⁸⁵. Bu yıkımı bölge siyasetinde köklü değişiklikler izlemiştir. M.Ö. 2. Binyılın başlarında bölge, yıkılan krallıkların yeniden yükselişine tanık olmuştur⁸⁶ (**Lev. 1, Harita 1**). Yıkılan kentlerden sonra Kuzey Suriye'nin iç bölgelerinde Karkamış, Yamhad⁸⁷, Ebla krallıkları ile sahil kesiminde yer alan Ugarit krallığı siyasi ve ekonomik anlamda canlanan güçler arasındadır⁸⁸.

Sami gruplarına mensup olan Amoriler⁸⁹, M.Ö. 2. Binyılın başlarında ortaya çıkmıştır ve M.Ö. 2. Binyılın ortalarına kadar bölgede hâkimiyetlerini sürdürmüş ve Ebla gibi bölgedeki terk edilmiş yerleşimleri yeniden canlandırmıştır. Savunma surları ve arkeolojik araştırmalarda ele geçen silah buluntuları bu grubun sık sık savaşa girdiğini göstermektedir⁹⁰. Samilerin yanı sıra, M.Ö. 2. Binyılın başlarında Kuzey Batı Asya'dan gelen Hurriler de Kuzey Suriye'de siyaset sahnesinde varlık gösteren önemli bir nüfus unsurunu oluşturmuştur⁹¹.

Amoriler'in gücünün sona ermesiyle yeni bir dönem başlamış ve Suriye toprakları, onu çevreleyen büyük imparatorluklar için bir savaş alanına dönüşmüştür (M.Ö. 1600-1200). Bu, Hititlerin Suriye'nin kuzeybatısında, Mısırlılar'ın Suriye'nin güneyinde ve Akdeniz sahilinde, Mitanniler'in Suriye'nin kuzeydoğusunda hüküm sürmeleriyle sonuçlanmıştır⁹². Daha sonraki süreçte Assurlar, Mitanni ile karşı karşıya gelmiş, Suriye'nin kuzeydoğusunu kendi yönetimlerine ilhak etmeyi başarmıştır⁹³.

M.Ö. 1200'e gelindiğinde, bölgeyi siyaset ve nüfus açısından büyük ölçüde etkileyen radikal değişiklikler yeniden yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi, bölgenin

⁸⁴ Kanjou ve Tsuneki, çöküşü M.Ö. 2000 yılın civarına tarihlemektedir. Bkz. Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 4.

⁸⁵ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 9.

⁸⁶ Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 4.

⁸⁷ M.Ö. 18. yy'da, Yamhad Krallığı Fırat ile Orontes nehirleri arasındaki birçok şehri ve eyaleti egemenliği altına alarak kuzey Suriye'nin kontrolünü ele geçirmiştir. Bkz. Trevor Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, Oxford, 2014, s. 19.

⁸⁸ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 9-10.

⁸⁹ A.e., s. 9.

⁹⁰ Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 4.

⁹¹ Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 22.

⁹² Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 4.; Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 7,10.

⁹³ Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 4

Deniz Kavimleri tarafından istila edilmesidir⁹⁴. Bu istila, Suriye’de olduğu kadar Ortadoğu’da da büyük yıkıma neden olmuştur⁹⁵. Yıkıcılar özellikle büyük kentleri hedef almıştır⁹⁶. Kentlerdeki iç çekişmeler ve baskılar da yıkımın diğer olası nedenlerindendir⁹⁷. Deniz Kavimleri’nden bazı grupları Suriye’ye yerleşerek Hurriler ve Samiler ile birleşmiştir⁹⁸.

Deniz Kavimlerinin istilasının yanı sıra, M.Ö. 1200 yıllarında bölgede meydana gelen önemli değişikliklerden biri de M.Ö. 2. Binyılın başında Amorilerin ortaya çıkışına benzer şekilde Aramilerin güçlü yükselişidir. Aramiler, verimli Suriye topraklarında baskı oluşturarak Kuzey Suriye’deki Hitit ve Mısır egemenliğini yok etmiştir. Bunun üzerine Arami eyaletleri Kuzey Suriye’nin siyasetine hâkim olmuştur⁹⁹. Sami kavimlerinden olan Aramilerin gücünün artması, Aramice dilinin Suriye içinde ve çevresinde kullanılmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Aramilerin artan nüfusu ve kültürel olarak çevreye yayılması Hurriler, Hititler ve Amoriler’in nüfusunu ve kültürünü etki altında bırakmış ve bu medeniyetlerin yavaş yavaş yok olmasına sebep olmuştur. Böylece M.Ö. 2. Binyılın sonunda kuzey Suriye’nin nüfusu tamamen Arami, dili ise Aramice olmuştur¹⁰⁰. Gelen melez kültürlerle karışan,¹⁰¹ farklı kültürel akımları bir araya getiren ve geliştiren “Suriyeliler”, antik dünya halkları arasında dikkate değer kültürel ve ekonomik ilerlemeyi başarıyla kaydetmiştir¹⁰².

Suriye halkı arasındaki uyum, sivil ve kültürel düzeyde kalmıştır. Siyasi olarak durum tamamen farklıdır; Suriye devletçikleri politik konularda çoğu zaman ayrı düşmüş, dış baskılara karşı sadece birkaç kez bir araya gelmiştir¹⁰³. Suriye’nin coğrafyası, askeri birliğin sağlanamamasında önemli bir faktör olarak görülmektedir¹⁰⁴. Kuzey Suriye devletçiklerinin siyasi dağılımının -cazip coğrafi

⁹⁴ Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 22.

⁹⁵ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 11.

⁹⁶ Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 4

⁹⁷ A.e., s. 5.

⁹⁸ Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 22.

⁹⁹ A.e., s. 17.

¹⁰⁰ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 12.

¹⁰¹ Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 4

¹⁰² Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 23.

¹⁰³ A.e., s. 15.

¹⁰⁴ Jones: “Syria”, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Çev. İhssan Abbas, s.8.

konumu ve doğal kaynaklarının yanı sıra- ekonomik ve siyasi açıdan güçlü devletlerin söz konusu devletçiklere karşı hırslarında kilit bir faktör olduğu belirtilmelidir¹⁰⁵.

Doğu’da hâkim güç olan Assurların tekrar eden saldırıları ile meydana gelen iç çatışmalar, Suriye Arami devletlerinin¹⁰⁶ (**Lev. 2, Hartia 2**) parçalanmasına ve Yeni Assur Devleti’ne ilhak edilmesine¹⁰⁷ -Kıyı eyaletleri hariç¹⁰⁸- yol açmıştır (**Lev. 3, Harita 3**). Assurluların Suriye üzerindeki kontrolü M.Ö. 8. yy-M.Ö. 7. yy’ın arasındaki dönemde sürmüştür¹⁰⁹. Nebukadnezar liderliğindeki Yeni Babil Devleti’nin Kuzey Suriye’yi ele geçirmesiyle Assur Devleti sona ermiştir¹¹⁰. M.Ö. 609-539 yılları arasında Babilliler tarafından hükmedilen Suriye’ye, M.Ö. 539-333 yılları arasında Persler hükmetmiştir¹¹¹ (**Lev. 3, Harita 4**). Pers döneminde “nehirin ötesinde”¹¹² olarak adlandırılan ve merkezi Pers idaresine bağlı yerel hanedanlar tarafından yönetilen Suriye, Pers İmparatorluğu’nun en önemli satraplıklarından biri haline gelmiştir¹¹³.

M.Ö. 333 yılında Büyük İskender’in, Persler’i İssos Savaşı’nda yenmesiyle Suriye ve çevresinde Hellenistik Dönem başlamış¹¹⁴, Kuzey Suriye’nin zenginleştiği ve geliştiği bir dönem olmuştur¹¹⁵. Bu dönem yaklaşık bin yıl sürmüştür¹¹⁶. Roma İmparatorluğu’nun bölünmesi bu dönemi ikiye ayırmıştır; ilki Hellenistik-Roma Dönemi (M.Ö. 333-M.S. 395) ve ikincisi Doğu Roma/Bizans Dönemi (M.S. 395-635)¹¹⁷.

Büyük İskender geride önemli bir miras bırakarak M.Ö. 323 yılında, genç yaşta ölmüştür¹¹⁸. Büyük İskender’in bıraktığı mirası paylaşmakla yetinmeyen diadokhları,

¹⁰⁵ A.e., s. 9.; Klengel, **Suriye’nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 16.

¹⁰⁶ Söz konusu eyaletler, Assur işgaline karşı siyasi ittifak elde etmek için kendi aralarında bir anlaşma yapmaya ve güçlerini birleştirmeye çalışan büyük önem taşıyan eyaletler var idi. Bkz. Klengel, **Suriye’nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 16.

¹⁰⁷ A.e., s. 17.

¹⁰⁸ Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 5.

¹⁰⁹ Sartre, **Antik Suriye**, s. 7.

¹¹⁰ Klengel, **Suriye’nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 17.

¹¹¹ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 7.

¹¹² Wilson, “Syria, Cilicia, and Cyprus”, **Alexander the Great and The Hellenistic Age**, s. 490.

¹¹³ Klengel, **Suriye’nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 18.

¹¹⁴ A.e.; Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 5.

¹¹⁵ A.e., s. 1.

¹¹⁶ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 7.

¹¹⁷ Klengel, **Suriye’nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 8-9.

¹¹⁸ A.e., s. 18.

İskender'in ölümünden sonra Makedonya İmparatorluğu'nu yönetmekle görevlendirilen geçici hükümdar Perdikkas'ı öldürmüştür. Daha sonraki süreçte diadokhlar arasında büyük savaşlar yaşanmıştır. Bu savaşların Suriye topraklarındaki sonuçlarından biri, Seleukos¹¹⁹ Nikator¹²⁰ tarafından, doğuda Pers Körfezi'nden batıda Akdeniz'e, Levant'ı -Filistin dışında- ile Küçük Asya'yı içine alan Seleukos Krallığı'nın¹²¹ kurulmasıdır. Seleukos Devleti'nin kuruluş tarihi M.Ö. 312 yılı iken, Seleukos, M.Ö. 305 yılında kral unvanını almıştır.¹²²

Seleukos, devletini ilk önce Dicle üzerindeki Seleukeia'dan yönetmiş¹²³ ve daha sonra M.Ö. 300 yılında¹²⁴, başkentini Orontes (Asi) üzerine kurduğu ve babasının adını verdiği¹²⁵ Suriye'deki Antiokheia'ya taşımıştır¹²⁶. Böylelikle bölgedeki siyasi, ekonomik ve kültürel ağırlık merkezi Mezopotamya'dan Suriye'ye taşınmıştır¹²⁷.

Makedonya hükümdarının ölümünden sonra, M.Ö. 281 yılında Makedonya'yı krallığına ilhak etmeye çalışırken ölen Seleukos'un krallığı, genişlik ve güç bakımından Büyük İskender'in krallığının kalıntıları üzerine kurulmuş en güçlü krallıktır¹²⁸ (**Lev. 4, Harita 5**). İskender'in yolunda ilerleyen Seleukos, kentler kurmaya ilgi göstermiştir¹²⁹. Suriye'yi krallığın atan kalbi olarak gören¹³⁰ Seleukos hükümdarları da aynı ilgiyi gösterip imarını üstlenmişlerdir¹³¹. Seleukoslar için şehirler kurmanın amacı her ne kadar Hellen kültürünü yaymak gibi görünse de, esas amaç krallıklarının egemenliğini sabit kılmak ve askeri noktalar oluşturmaktır¹³².

¹¹⁹ İskender'in ölümü ve mirasının generalleri tarafından paylaşılması üzerine Seleukos, Babil Satraplığı'nın egemenliğini elde etmiştir. Bkz. Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, s. 238.

¹²⁰ Seleukos'un bu unvanı muzaffer anlamına gelmektedir. Bkz. Filip Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, Beyrut, Kültür Yayınevi, 1982, s.260.

¹²¹ Seleukos Krallığı, önceki dönemlerde sadece Suriye değil, bütün bölgeyi yöneten krallıklardan daha büyük ve daha geniş hale gelmiştir. Bkz. Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, s. 239.

¹²² A.e., s. 238.

¹²³ Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 5.

¹²⁴ Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, s. 239.

¹²⁵ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 260.

¹²⁶ Kanjou, Tsuneki (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 5.

¹²⁷ Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, s. 239.

¹²⁸ A.e., s. 238-239.

¹²⁹ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 260.

¹³⁰ Jones: "Syria", **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Çev. İhssan Abbas, s.37.

¹³¹ Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, s. 241.

¹³² A.e.

Seleukos Krallığı'nda Doğu ve Batı medeniyetlerinin etkileşiminden kaynaklanan Hellenistik kültür hâkimdi. Yerel edebi aktivite Hellen edebiyatının önünde azalmasına rağmen, yerel nüfusun çoğu Hellen kültüründen etkilenmemiştir¹³³. Genel olarak, Seleukos kralları bilimi, sanatsal ve edebi yaratıcılığı özendirmemiş, hatta aksine kütüphanelerin varlığını başkentlerde sınırlı tutmuştur¹³⁴.

Kuzey Suriye'nin Hellen şehirleri kültürel faaliyet merkezleri olmanın yanı sıra ekonomik faaliyet merkezleri de olmuştur¹³⁵. Bu şehirlerde Hellen ticari faaliyetinin çoğalması, Hellen üretici ve tüccarların bu kentlere akın etmesine neden olmuştur. Seleukoslar da, Arap Yarımadası ve Doğu Asya'dan gelen malların Suriye üzerinden geçişini teşvik etmiştir. Bunu yaparken, hem bu malların Suriye pazarında sergilenip satılmasını istemiş hem de Suriye'nin önemli ekonomik bir nokta oluşturmalarını amaçlamıştır. Bu bağlamda Suriye, "ticari köprü" mantığında, malların farklı bölgelere aktarımının da sağlandığı bir durak haline getirilmiştir¹³⁶. Buna ilaveten Seleukoslar'ın İpek Yolu üzerindeki kontrolü Suriye'deki ticareti önemli ölçüde etkilemiştir¹³⁷.

Yönetim açısından Seleukoslar, Pers yönetim sistemini sürdürmüştür¹³⁸. Poseidonios'a göre Kuzey Suriye dört satraplıktan oluşmaktaydı¹³⁹. Söz konusu satraplıklar da alt yöneticiler tarafından yönetilen küçük eyaletlere bölünmüş, kent devletlerine ise özyönetim hakkı verilmişti¹⁴⁰. Apameia'lı Poseidonios, Kuzey Suriye'nin satraplıkları hakkında bilgi vermiş ve Strabon, bu bilgileri alıntılararak kendi eserinde yorumlamıştır¹⁴¹. Jones ise Strabon'un satraplıklar hakkındaki yorumlarını incelemiş, Apameia'nın ve Antiokheia'nın bu satraplıklardan ikisinin başkenti olabileceğini belirtmiştir. Kalan iki satraplığın ise muhtemelen Kyrrhestike ve Khalkidike olduğunu öne sürmüştür¹⁴².

¹³³ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 282.

¹³⁴ A.e., s. 283.

¹³⁵ Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, s. 241.

¹³⁶ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 297.

¹³⁷ A.e., s. 297.

¹³⁸ Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, s. 241.

¹³⁹ Strabon, **Geographika**, xvi.16. 2. 4, s. 40-41.

¹⁴⁰ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 294.

¹⁴¹ Strabon, **Geographika**, xvi.16. 2. 4, s. 40-41.

¹⁴² Jones, "Syria", **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Çev. İhssan Abbas, s.35-36.

Seleukosların savaş taraftarı olmamaları içişlerinin yönetimine de yansımış olup, iç politikaları bilhassa dini konularda müsamahaya dayanmıştır. Seleukoslar adalet, düzen, cesaret ve eğitim değerlerine ulaşmaya çaba göstermişlerdir¹⁴³. Netikim bu güçlü krallık varlığının sürekliliğini sağlayamamış¹⁴⁴, büyüklüğünün ve genişliğinin büyük bir bölümünü yavaş yavaş yitirmiştir¹⁴⁵. III. Antiokhos, yirmi yıl süren savaşlardan sonra babasının ve dedesinin kaybettiği toprakları geri alabilmiş ve bunun için "Büyük" olarak adlandırılmıştır. Daha sonra Romalılar tarafından yenilgiye uğratılmış (hem M.Ö. 191 yılında, hem de M.Ö. 188 yılında), ticaret ve kara yolları da dahil olmak üzere Küçük Asya'yı kaybetmiş, Hellen kültürü ve uygarlığı ile olan bağıını da yitirmiştir¹⁴⁶. Romalıların Anadolu'da III. Antiokhos'a karşı kazandığı zafer sonucu akdedilen Apameia Antlaşması'na göre Seleukosların Suriye, Mezopotamya ve İran'daki topraklarını da azaltmıştır¹⁴⁷. M.Ö. 126 yılına gelindiğinde, Seleukosların egemenliği altında yalnızca Levant kalmıştır¹⁴⁸. Seleukos devleti için ilk tehlike, yaklaşık bir yüzyıl (M.Ö. 162-65) süren Seleukoslar'ın kendi aralarındaki iç çatışmalardı. Seleukos otoritelerinin zayıfladığı bu dönemde, yerel halk kendi işlerini kendi başına yürütmek zorunda kalmıştır¹⁴⁹.

Seleukos kralı I. Philadelphos'un hâkimiyeti sırasında, M.Ö. 83 yılında Armenia kralı Tigranes¹⁵⁰, kuzey Suriye'yi -Pieria'daki Seleukeia hariç¹⁵¹- ele geçirmiştir¹⁵². Sartre, Seleukos kralları onları koruyamadıkları için Antiokheia'lıların, Armenia kralı Tigranes'den, kendilerini Part tehdidinden korumasını istediğini belirtmektedir¹⁵³. Daha sonra Roma'nın kendisine savaş ilan etmesi üzerine, M.Ö.

¹⁴³ Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, s. 239, 241, 246.

¹⁴⁴ A.e., s. 238.

¹⁴⁵ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 262.

¹⁴⁶ A.e., s. 266.

¹⁴⁷ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 25.

¹⁴⁸ Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, s. 239.

¹⁴⁹ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 20.

¹⁵⁰ Hazar Denizi'nden Akdeniz'e uzanan ve kuzeyde Karadeniz'e ulaşan Ermeni İmparatorluğu'nun kurucusu Büyük Tigran, M.Ö. 95 yılında tahta geçmiştir. Bkz. Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 187, dipnot 15 (Çevirmen tarafından eklenmiştir).

¹⁵¹ A.e., s. 25.

¹⁵² Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 271.

¹⁵³ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 23-25.

69'da Tigranes, Suriye'yi terk etmiştir. Böylece Seleukos prensi XIII. Antiokhos, Antiokheia'yı geri almıştır¹⁵⁴.

Seleukosların bölgede gücünün zayıflaması Akdeniz'de korsanlığın artmasına neden olmuştur. Seleukos donanmasının iyice zayıflayarak ortadan kalkması sonucunda da korsan faaliyetleri kontrol edilemez duruma gelmiş ve Roma'yı olumsuz etkilemiştir¹⁵⁵. Sonuç olarak Roma, M.Ö. 67 yılında Akdeniz'deki korsanlara çözüm bulabilmek için Pompeius'u görevlendirmiştir. Böylece Kuzey Suriye'de Roma'nın ilk askeri varlığı ortaya çıkmıştır¹⁵⁶. Bunu, Pompeius'un Suriye'deki zayıf Hellen egemenliğini ortadan kaldırması ve M.Ö. 64 yılında da Suriye'yi bir Roma eyaleti olarak ilan etmesi izlemiştir¹⁵⁷. Roma egemenliği altına giren ve eyaletleştirilen Suriye, bir Roma konsülü tarafından yönetilmeye başlamış¹⁵⁸ ve başkenti Antiokheia olarak belirlenmiştir¹⁵⁹. Öte yandan Roma, kendisiyle ittifak yapan yerel kralların Roma'ya sadık kalmaları şartıyla makamlarında kalmasına izin vermiştir¹⁶⁰. Şehir devletleri ise, eyalet yöneticisi altında özerk yönetim özgürlüğüne sahip olmuşlardır¹⁶¹.

Seleukos Devleti'nin zayıflığı ve Arap liderlerinin Suriye'nin kuzeyindeki bazı şehirleri kontrol etmesi Suriye'nin iyice zayıflamasına neden olmuştur. Bu sebeple Romalılar Suriye'de çeşitli alanlarda reform çalışmaları yapmışlardır¹⁶². Romalılar ülkenin haydutlarına ve zorbalarına son verip¹⁶³, güvenliği güçlendirirken, İmparatorluğu birbirine bağlayan güçlü bir yol ağı oluşturmuştur¹⁶⁴. Seleukos'un Suriye ve çevresindeki hâkimiyetinin sona ermesi bir kargaşaya sebep olmuş ve bölge, bu dönemde ekonomik açıdan gerilemiştir. Ancak M.Ö. 1. yy'da Roma egemenliğiyle birlikte bölgede güvenlik hissi oluşmuş, ticaret yolları yeniden kullanılmaya

¹⁵⁴ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 273.

¹⁵⁵ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 25.

¹⁵⁶ A.e., s. 26.

¹⁵⁷ A.e.; Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, s. 274, 309.; Kanjou, ve Tsuneki, (eds.), **A History of Syria in One Hundred Sites**, s. 5.; Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 19.

¹⁵⁸ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 274.

¹⁵⁹ A.e., s. 309.

¹⁶⁰ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 26.

¹⁶¹ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 309.

¹⁶² A.e., s. 308.

¹⁶³ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 27.

¹⁶⁴ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 320.

başlanmıştır¹⁶⁵. Roma'nın oluşturduğu güçlü yol ağı, sağladığı güvenlik ekonominin iyileşmesine katkı sağlamış ve halkın yaşam standartlarını yükseltmiştir. Bölgedeki bu refah ortamı da yeni şehirlerin kurulmasını sağlamıştır¹⁶⁶. Böylelikle Suriye -yaşadığı iç ve dış savaşlardan sonra- M.S. 1. yy'da gücünü yeniden kazanmayı başarmış ve Roma İmparatorluğu'nun önemli bir parçası haline gelmiştir¹⁶⁷. Hatta Roma İmparatorluğu'nun Doğu'daki askeri gücünün merkezi olmuştur¹⁶⁸ (**Lev. 5, Harita 6**).

M.Ö. 1. yy'da Roma İmparatorluğu'nun doğu kesiminde halk arasında kullanılan konuşma dilinin Hellence olduğu görülür; Latince yalnızca yönetim dili olarak kullanılmıştır¹⁶⁹. Bu durum Hellen kültürünün Roma kültürü üzerindeki bariz etkisini gösterir ve Doğu'daki Hellen kültürünün, Hellenistik krallıkların çöküşünden etkilenmediğini kanıtlamaktadır¹⁷⁰. Aksine, Hellen kültürünün Seleukoslar Dönemi'nden ziyade, Roma Dönemi'nde daha fazla ilerlediği ifade edilmektedir¹⁷¹.

Suriye bir Roma eyaleti olarak en çok İmparator Traianus Dönemi'nde (M.S. 98-117) genişleyip zenginleşmiştir¹⁷². Kuzey Suriye'ye Palmyra'nın¹⁷³ ve M.S. 72 yılında Kommagene'nin¹⁷⁴ dahil edilmesi, Roma İmparatorluğu'nun bu bölgedeki siyasi ve askeri anlamda gerçekleştirdiği en önemli iki olay olarak sayılabilir¹⁷⁵.

Suriye, Erken Roma Dönemi'nde tek bir eyaletken¹⁷⁶, M.S. 2. yy'ın başlarında Nebatiler krallığı Roma egemenliği altına alarak *Arabia* eyaleti kurulmuş, M.S. 2. yy'ın sonlarında ise İmparator Septimius Severus döneminde iki eyalete bölünmüştür; başkenti Antiokheia olan bir kuzey eyaleti ve başkenti Tyros olan bir güney eyaleti¹⁷⁷. Bu bölünmenin sonucunda Emesa, Berytos ve Damaskos Kuzey Suriye Eyaleti'ne

¹⁶⁵ Jones: "Syria", **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Çev. İhssan Abbas, s.37.

¹⁶⁶ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdülkerim Rafek, s. 322.

¹⁶⁷ A.e., s. 319.

¹⁶⁸ A.e., s. 315.; Sartre, **Antik Suriye**, s. 29.

¹⁶⁹ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdülkerim Rafek, s. 313.

¹⁷⁰ A.e., s. 278.

¹⁷¹ A.e., s. 313.

¹⁷² A.e., s. 322.

¹⁷³ ilhak edildiği tarihe dair kesin bir bilgiye ulaşılmamıştır. Bkz. A.e., s. 77.

¹⁷⁴ Kommagene, Suriye'ye ilhak edilmesine rağmen kişiliğini korumuştur. Bkz. A.e.;

M.Ö. 2. yy'ın başlarında Kommagene, Seleukoslar tarafından geçici olarak ele geçirilmiş ve bir Seleukos satraplığı olarak Suriye'ye ilhak edilmiştir. A.e., s. 37, 73.

¹⁷⁵ Jones: "Syria", **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Çev. İhssan Abbas, s.73.

¹⁷⁶ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdülkerim Rafek, s. 309.

¹⁷⁷ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 29.

katılmıştır. Bu bağlamda Kuzey Suriye Eyaleti'nin Seleukoslar Dönemi'ne göre Roma Dönemi'nde daha geniş olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁸.

Araştırmacılar, Romalıların siyaset ve idari örgütlenme alanlarında Hellenlerden daha güçlü olduğunu, Hellenlerin ise sanat ve felsefe alanlarında Romalılardan daha güçlü olduğunu ifade etmektedir¹⁷⁹.

M.S. 226 yılında iktidara gelen Sasaniler¹⁸⁰, Romalıları karşı düşmanca bir tavır takınmışlardır. Romalıları bazen onlarla karşı karşıya gelmekten kaçınmış, bazı zamanlarda ise savaşmaktan geri durmamışlardır. Antiokheia'ya ve Apameia kenarlarına kadar ulaşan Sasanilere karşı yapılan savaşlarda birçok Roma imparatoru ölmüştür. M.S. 283 yılında İmparator Marcus Aurelius Carus ve Numerianus'un seferinden sonra bu cephede sakinlik hâkim olmuştur. M.Ö. 268-252 yılları arasında Sasanilerle yapılan savaşların sonunda, Kraliçe Zenobia (Sasanilerle savaşmayı başaran Kral Odenat'ın dul eşi) kendisini ve oğlunu imparator olarak ilan etmiştir (**Lev. 6, Harita 7**). Roma İmparatoru Lucius Domitius Aurelianus, Roma'nın Suriye üzerindeki kontrolünü yeniden kazanana kadar, Zenobia ve oğlu bir süre Suriye'yi (M.S. 268-272) yönetmiştir¹⁸¹.

İmparator Diocletianus impatorluğu süresince bazı idari reformlar gerçekleştirmiş ve düzenlemeler yapmıştır¹⁸². Bu düzenlemeler sonucunda eyaletler daha küçük birimlere ayrılmış; böylece Suriye, başkenti Antiokheia olan *Syria Coele*, başkenti Kyrrhos olan *Augusta Euphratensis*, *Arabia*, *Arabia Augusta Libanensis*, *Palaestina*, ve *Phoenice* 'ye bölünmüştür¹⁸³.

Roma-Sasani cephesindeki kargaşa, imzalanan barış antlaşmalara rağmen, iki yüzyıldan fazla bir süre devam etmiştir. Sasanilerle yapılan savaşlar, nüfusun ekonomisini ve geçimini olumsuz etkilemiştir. Bu savaşlar, Suriye'nin nüfusunu

¹⁷⁸ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 340-349.

¹⁷⁹ A.e., s. 313.

¹⁸⁰ Sasaniler, Suriye, Mısır ve Armenia'yı işgal eden I. Erdeşir tarafından kurulmuş ve varlıkları Araplar tarafından ortadan kaldırılmış bir Pers hanedanıdır. Bkz. Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 188, dipnot 22 (Çevirmen tarafından eklenmiştir).

¹⁸¹ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 30.

¹⁸² Burada kastedilen reformlar, Roma imparatorluğun aynı anda 4 imparator tarafından yönetildiği dörtlü sistemin (tetraşi sistemi) imparator Diocletianus tarafından kurulmasıdır. Bkz. E. S. Bouchier, **Syria as a Roman Province**, Oxford, B. H. Blackwell, 1891, s. 153-154.

¹⁸³ A.e., s. 154-155.

olumsuz etkilemiş; Antiokheia M.S. 540 yılında yağma ve nüfussuzlaştırmaya maruz kalmış, M.S. 572 yılında Apameia kenti yakılmıştır. Diğer şehirler de yüksek miktarlarda savaş vergileri ödemek zorunda kalmıştır¹⁸⁴.

M.S. 400 yılında Roma eyaletleri için yeni idari bölünmeler başlatılmış; Kuzey Suriye’de bulunan *Syria Coele*, kuzeyinde başkenti Antiokheia ve güneyinde başkenti Apameia olmak üzere iki eyalete bölünmüştür¹⁸⁵.

Uzun süredir devam eden Sasani-Roma çatışması, M.S. 614 yılında Sasanilerin Suriye’nin tamamını fethiyle sona ermiştir, ancak Suriye’nin üzerindeki Sasani kontrolü 15 yıldan fazla sürmemiştir. M.S. 636 yılında Bizans İmparatorluğu ile İslam ordusu arasında gerçekleşen Yemruk Savaşı, Bizans İmparatorluğu’nun yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu savaşın sonucunda Suriye’de Antik Dönemi sona erdiren Arap-İslam fethi gerçekleşmiştir¹⁸⁶.

1.2. Ovalık Kilikia Bölgesi

Bugün Çukurova olarak bilinen Ovalık Kilikia, bir yandan İç Anadolu ile etkileşim halindeyken, diğer yandan Suriye, Doğu Akdeniz ve Mezopotamya’yı birbirine bağlayan yol üzerinde yer almaktadır. Bu açıdan Ovalık Kilikia, Doğu ile Batı Anadolu ve Ege’yi birleştiren önemli bir bağlantı noktasıdır¹⁸⁷. Kilikia ayrıcalıklı jeopolitik konumu nedeniyle birçok antik uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Topraklarında Hitit ve Assur’dan, Eski Hellen ve Roma’ya kadar birçok medeniyetin izine rastlanmaktadır¹⁸⁸.

1.2.1. Ovalık Kilikia’nın Coğrafyası

Kilikia, kuzeydoğu Akdeniz’de bulunan¹⁸⁹ ve diğer Anadolu bölgelerinden kendine has özellikleriyle ayrılan bölgelerden biridir. Bolkar, Aladağ, ve Tahtalı Dağları (Toros Dağları’nın bir parçasıdır) Kilikia’yı Orta Anadolu’dan ayırır (kuzey

¹⁸⁴ A.e., s. 32, 34.

¹⁸⁵ A.e., s. 32.

¹⁸⁶ A.e., s. 34-35.

¹⁸⁷ Ahmet Ünal ve K. Serdar Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007, s. 50.

¹⁸⁸ A.e., s. 22.

¹⁸⁹ Wilson, “Syria, Cilicia, and Cyprus”, *Alexander the Great and The Hellenistic Age*, s. 495.

ve kuzeybatı yönlerinden) ve doğuda Antakya'dan bugünkü Kahraman Maraş'a kadar uzanan Amanos Dağları ile sınırlanır. Güneyden ise Kilikia Akdeniz ile çevrilidir, Batıda Pamphylia ile sınır komşusudur¹⁹⁰ (**Lev. 6, Harita 8**).

Kilikia Bölgesi, birbirinden tamamen farklı iki topografyadan oluşmaktadır¹⁹¹. Bu da bölgenin Dağlık Kilikia ve Ovalık Kilikia olarak ikiye ayrılmasına neden olmuştur. Dağlık Kilikia (*Trakheia*) Toros Dağları'nın denize yakınlığından kaynaklanan dar bir sahile sahip olsa da, topografyanın büyük bir kısmı engebeli, verimsiz ve dağlıktır. Ovalık Kilikia (*Pedias*) ise, Kilikia'nın dağlık bölgesinin doğusunda ve Torosların güneyinde yer alan, ve batıda Soloi ve Tarsos'tan başlayarak, doğuda İssos'a kadar uzanan verimli bir ova alanıdır¹⁹². Strabon, Erdemli'nin batısındaki Limonlu Çayı'nı "*Lamas*", Ovalık Kilikia ile Dağlık Kilikia'yı ayıran sınır olarak kabul etmiştir¹⁹³. Ancak bazı araştırmacılar Dağlık Kilikia'nın başlangıcının Anamur Burnu¹⁹⁴ (Anadolu'nun en güney noktası) olduğunu belirtmektedirler. Diğer bazı araştırmacılar ise Kelenderis şehrini Dağlık Kilikia'nın başlangıç noktası olarak kabul etmektedir¹⁹⁵. Kuzeyden güneye 80 km, doğudan batıya 160 km uzanan Ovalık Kilikia, sadece Anadolu'nun değil, tüm Ortadoğu'nun en büyük ve aynı zamanda en verimli kıyı ovasıdır. Kilikia Ovası kendi içinde de ikiye ayrılır; deniz seviyesinden 80 m yükseklikteki alan "yüksek ova" olarak adlandırılırken, deniz seviyesinden 25 m yükseklikte olan alan ise "düşük ova" olarak adlandırılmıştır¹⁹⁶.

Kilikia, konumu nedeniyle farklı halklar için bir geçiş noktası haline gelmekle beraber, coğrafyası Kilikia'nın kolay fethedilebilir bir bölge olmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Kilikia, çeşitli kavim, topluluk ve uygarlıkların geçiş noktası olarak bir kültür merkezi haline gelmiştir¹⁹⁷.

¹⁹⁰ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 23, 60.

¹⁹¹ A.H.M. Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Oxford, Oxford University Press/ special edition for Sandpiper Books, 1998, s. 192.

¹⁹² Strabon, **Geographika**, xiv: 14. 5. 1, s. 251; Wilson, "Syria, Cilicia, and Cyprus", **Alexander the Great and The Hellenistic Age**, s. 495.

¹⁹³ Strabon, **Geographika**, xiv: 14. 5. 1, s. 258.

¹⁹⁴ Anadolu'nun en güney noktası. Bkz. Hamit Selen, "Strabon'a Göre Eski Çağlarda Güney Anadolu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.III, No: 3, 1948, s.308.

¹⁹⁵ A.e.

¹⁹⁶ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 21, 23, 24, 50.

¹⁹⁷ A.e., s. 50.

Ovalık Kilikia akarsu bakımından zengindir¹⁹⁸. Üç büyük nehir bu bölgenin ana su kaynağını oluşturmaktadır¹⁹⁹; nehirler -doğudan batıya-²⁰⁰ Ceyhan (*Pyramos*) Nehri, onun kolu olan Seyhan (*Saros*) Nehri²⁰¹ ve Tarsus Çayı'dır (*Kydnos*)²⁰². Ovalık Kilikia'nın yeşil alanları boldur ve geçmişte bugün olduğundan daha yeşil ve zengin bir alan olduğu belirtilmelidir²⁰³. Tahıl çeşitleri, üzüm ve keten bölgenin en önemli tarım ürünleri arasında yer almaktadır²⁰⁴. Ksenophon, bölgenin güzelliğinden ve genişliğinden, suyun bolluğundan, çevredeki dağların ve denizin güzelliğinden, her türlü bitki ve hayvanı bünyesinde barındırdığından bahsetmiştir²⁰⁵. Ancak ormanlar keçi yetiştiriciliği, ısınma ve gemi yapımı için kereste ihtiyacının karşılanması nedeniyle tahrip edilmiştir. Özellikle Hellenistik Dönem'de Mısır'a kereste ihracı söz konusu olmuştur. Ovalık Kilikia'daki orman ve yeşil alan bolluğu, bu alanın hayvan ve kuş çeşitliliği açısından da zengin olmasını sağlamıştır²⁰⁶.

Ovalık Kilikia'nın iklimi çoğunlukla ılıman ve yağışlıdır. Bölgedeki nehirler, düzlüklüklerin tropikal atmosferinin iç bölgelere taşınmasına katkıda bulunur, bu da aşağı vadiye narenciye ve kaktüs yetiştiriciliğine yardımcı olmaktadır. Bu iklim tarıma elverişli olsa da, bu bölgede yaz ayında sıcakların ve nemin insan sağlığına zararlı derecelere yükselmesi ve kış-sonbahar aylarında bol yağış alması nedeniyle bölge bir bataklık haline dönüşmüştür. Dolayısıyla bu durum, bölgenin yerleşim yeri olarak düzenlenmesine izin vermemiş ve insanları, yüksek ve kurak alanları tercih etmeye yönlendirmiştir. Bununla birlikte hayvan yetiştiricileri ise delta ve dağlık alanlar

¹⁹⁸ A.e., s. 22.

¹⁹⁹ Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, s. 192.

²⁰⁰ Selen, "Strabon'a Göre Eski Çağlarda Güney Anadolu", **SBF Dergisi**, s. 311.

²⁰¹ Ceyhan (*Pyramos*) Nehri ile, onun kolu Seyhan (*Saros*) Nehri'nin bir zamanlar birlikte aktığına (Bkz. A.e.) ve iki nehrin tarih boyunca birkaç kez ayrılıp buluştuğuna inanılmaktadır. Bkz. Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 25.

²⁰² Tarsus Çayı, Tarsus kentini ikiye bölen bir nehirdir. Bkz. Strabon, **Geographika**, xiv :14. 5. 13, s. 261.

²⁰³ K. Serdar Girginer, S. Haluk Uygur, **Kilikya: Arkeolojik Rehber**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2014. s. 12.

²⁰⁴ Jones, **Cities of the Eastern Roman Province**, s. 192.

²⁰⁵ Ksenophon, Anabasis. (Çevrimiçi), <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0202:book=1:chapter=2&highlight=cilicia> 02.12.2022, 1. 2.

²⁰⁶ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 25-28.

arasında mevsimsel olarak hareket etmeye mecbur etmiştir. Madenler açısından zengin dağ zirveleri ise kışın karla kaplanmaktadır²⁰⁷.

Kilikia'nın coğrafyası, yolların ve ulaşım araçlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamış, bu bölgede yaşayanlar coğrafyanın zorluklarını aşmak için mümkün olan tüm araçları kullanmışlardır. Kilikia halkı, ana ulaşım yolu olarak deniz yolunu benimsemişlerdir. Böylece Kilikia hem Mısır, Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Ege'ye bağlanmış hem de Kilikia'nın kıyı kentleri kendi içlerindeki ulaşımı sağlamışlardır²⁰⁸. Ayrıca nehirlerin, dağlardan denize doğru akması (bölgenin enine), Doğu Kilikia'yı batısını birleştiren işlek karayollarının oluşumunu engellemiştir. Bu nedenle bölge sakinleri nehirleri aşabilmek için ikincil yolları tercih etmiştir. Bu ikincil yollar kalıcı değildir, mevsimlere göre değişiklik gösterebilmektedir. Bununla birlikte, çok nadir de olsa alüvyonlu alanların yol olarak kullanılması da söz konusudur; araç geçişini kolaylaştırmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda ovadaki kara yollarının ticaret için kullanılmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Ünal, eski Assurların Kayseri, Fraktin, Taşcı, Gezbeli, Kahramanmaraş ve Bahçe'den geçen dağ yolunu ulaşım ve ticaret için kullandıklarını öne sürmektedir²⁰⁹. Ancak zaman içerisinde bölgedeki yol durumu değişmiştir; Hellenistik, Geç Roma ve Erken Bizans Dönemlerinde karayolu ulaşımı, köprüler ve yollar inşa edilerek geliştirilmiştir²¹⁰.

Ovalık Kilikia coğrafi olarak üç tarafı dağlarla diğer tarafı ise denizle çevrili bir alandır. Bu şekilde kendine kapalı olsa da, onu dışarıya bağlayan koridorlar ve yollar aracılığıyla çevresine açıktır. Kızıl Geçidi, Gülek Boğazı, Bahçe Geçidi, Beylan Geçidi gibi yollar Ovalık Kilikia'yı, Anadolu, Mezopotamya, Kuzey Suriye, Halab (Halep) gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapan önemli bölgelere bağlamaktadır²¹¹.

Strabon'nun Ovalık Kilikia içinde saydığı kentler arasında, Kilikia Bölgesi'nin başlangıcı olarak tanımladığı Soloi (Pompeiopolis)²¹² ve yerini tanımlamadığı

²⁰⁷ A.e., s. 22, 29-31, 51.

²⁰⁸ Girginer, Uygur, **Kilikya: Arkeolojik Rehber**, s. 23-24.

²⁰⁹ Ahmet Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatana (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XV, No.3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s. 20.

²¹⁰ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 45.

²¹¹ Girginer, Uygur, **Kilikya: Arkeolojik Rehber**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2014. s. 13, 23.

²¹² Strabon, **Geographika**, xiv: 14. 5. 8, s. 258.

Ankhiale kenti bulunmaktadır²¹³. Kydnos Nehri'nin ikiye böldüğü²¹⁴, bölgenin en büyük ve en önemli şehri²¹⁵ olan Tarsos'tan da söz etmiştir.²¹⁶ Ayrıca, Ceyhan Nehri (Pyramos) yakınlarında bir yükseltide yer alan Mallos'tan²¹⁷, ve Mallos'tan sonra küçük bir köy olarak tanımladığı Aigaiai'den²¹⁸ de bahsetmiştir. Yukardaki saydığımız kentlere ilaveten Strabon, Suriye ile Kilikia'yı ayıran körfezde²¹⁹ İssos kentinden ve civarındaki Rhosos, Myraindros, Aleksandreia, Nikopolis, Mopsuestia ve Pylai gibi bir grup başka kentlerden de söz etmiştir²²⁰.

1.2.2. Ovalık Kilikia'nın Tarihine Bakış

İnsan, Paleolitik Dönem'de Ovalık Kilikia'ya yerleşmiş²²¹, Kalkolitik ve Eski Tunç Çağları'nda da bölgedeki yerleşme süreci devam etmiştir²²². Yüzyıllar boyunca göçlerin geçiş noktası olan Ovalık Kilikia'nın tarihi, ayrıcalıklı konumundan her zaman etkilenmiş ve bu nedenle demografik çeşitlilik ve bölgede farklı uygarlıkların oluşumu Taş Devri'ne kadar uzanmaktadır²²³. Kilikia'nın konumu sadece kendi tarihini etkilemekle kalmamış, çevresindeki kültürlerin birbirleriyle ilişkilerinde de aracılık rolü oynamıştır²²⁴.

Ugarit, Mari, Ebla ve Hattuşa gibi Tunç Çağı uygarlık merkezlerinin metinleri maalesef Ovalık Kilikia'nın birbiriyle çağdaş antik tarihi coğrafyası hakkında bilgi

²¹³ A.e.

²¹⁴ A.e., xiv : 14. 5. 13, s. 261.

²¹⁵ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikia'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 51.

²¹⁶ Strabon, **Geographika**, xiv : 14. 5. 13, s. 261. ; Selen, "Strabon'a Göre Eski Çağlarda Güney Anadolu", **SBF Dergisi**, s. 314.

²¹⁷ Strabon, **Geographika**, xiv: 14. 5. 16: s. 264.

²¹⁸ A.e., xiv: 14. 5. 18: s. 266.

²¹⁹ Herodotos, İssos Körfezi'ni "Myriandos Körfezi" olarak zikretmiştir. Bkz. Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, s. 198.

²²⁰ Strabon, **Geographika** xiv: 14. 5. 19: s. 266.

²²¹ O dönemle ilgili bilgilerimiz sınırlıdır, ancak Aydıncık/Gemi durağında (Sancak Burnu) Aynalıgöl mağarasında Neolitik Dönem ve Kalkolitik Dönem'e ait seramik eserler bulunmuştur. Bkz. A.e., s. 51.

²²² Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatana (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 22.

²²³ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikia'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 61.

²²⁴ Özlem Oyman-Girginer, "Orta ve Geç Tunç Çağlarında Çukurova ve Batı Anadolu'ya Genel Bir Bakış", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XV, No.3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s.113.

içermemektedir²²⁵. Ancak M.Ö. 3. binyılda bölgeye yerleşen halkların yerel nüfusun yanı sıra Hurri- ve Samiler olduğu bilinmektedir. Oluşan nüfus kombinasyonu “Hurri-Anadolu” olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, M.Ö. 3. binyılın ortasından itibaren Ovalık Kilikia’ya Luviler yerleşmiştir²²⁶.

M.Ö. 2. binyılda, bölgeye Kizzuwatana adı verilmiştir²²⁷. M.Ö. 2. binyılda Ovalık Kilikia’da bölgenin adını taşıyan Kizzuwatana Krallığı yer almaktaydı. Çevresinde bulunan farklı güçlerin arasında tampon bir bölge olmasından dolayı bu krallığın sınırları bölgedeki siyasi gelişmelere göre şekillenmiştir. Dolayısıyla Kizzuwatana Krallığı’nın sınırlarını belirlemek zordur. Ancak, İşmerika Antlaşması’na göre M.Ö. 1500’lerde Kizzuwatana Krallığı’nın sınırlarının, Fırat Nehri’nin doğusuna kadar geldiği ve özellikle Şanlıurfa yakınlarında Kuzey Suriye’deki Tel Fekheriya olduğu düşünülen, Mitanni’nin başkenti olan ve Waşşukanni olarak adlandırılan bir bölgeye ulaştığı bilinmektedir. Krallığın kuzey sınırları ise Gülek Boğazı’nın çok ötesine uzanmıştır. Ancak daha sonra, Hitit kralı olan I. Suppiluliuma ve II. Tuthaliya Dönemleri’nde yapılan seferler sırasında Kizzuwatana Krallığı’nın toprakları Suriye’ye geçmek için kullanılmıştır. Bu geçiş sırasında krallar Kizzuwatana’nın topraklarını Hitit topraklarına katmıştır. Dolayısıyla Kizzuwatana Krallığı’nın sınırları yeniden daralmış ve Persler bu bölgeyi egemenlikleri altına alana kadar sınırlar aynı kalmıştır²²⁸. M.Ö. 1650-1620 yılları arasında Kuzey Suriye üzerine yaptıkları seferler sırasında Hititler, şehirleri yakıp yıkmıştır. Yakıp yıktıkları bu şehirlerin kültüründen, askeri teknolojisinden, sanat ve mimarisinden etkilenen Hititler, bunları kendi kültürlerine de aktarmıştır. Kuzey Suriye seferinden dönüşleri sırasında Hititler Kizzuwatana’nın doğusunda yer alan Salahuwa kentini kuşatmışlardır. Ancak Salahuwa şehrinin sakinleri, Hititlerin komşu kentlere

²²⁵ Ünal, “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatana (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 18-19.

²²⁶ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 61.

²²⁷ Ünal, “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatana (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 17-18.

Ünal, bölgeye verilen “Kizzuwatana” adının en eski isim olduğuna ve kökeninin Hurrice dilinden geldiğine inanmaktadır. Hititçe “suyun öte tarafından” anlamına gelen “kiz-wetnaz” kelimesiyle ilişkilendirmeyi reddetmektedir. Bkz: a.e.

²²⁸ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 60.

yaptıklarını kendilerine yapmasınlar diye ve kenti Hititlere bırakmamak için, kenti kendi elleriyle yakmıştır²²⁹.

Kizzuwatana Krallığı, Sümerlerin bulduğu çivi yazısını kullanmış ve Kizzuwatana tabletlerinde yazılanları kopyalamaya çalışan Hititler için de kültürel bir kaynak olmuştur²³⁰. Çivi yazısının Kizzuwatana Krallığı tarafından benimsenmesi, Ovalık Kilikia'nın, Eski Hellen uygarlığından etkilenen Dağlık Kilikia komşusundan farklı olarak, Doğu'dan etkilendiğinin göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir²³¹.

Kizzuwatana, Hitit Devleti ile çeşitli anlaşmalar yaparak Hitit kralı I. Suppiuliuma'nın Kuzey Suriye seferi sırasında Kizzuwatana'yı Hitit topraklarına ilhak edinceye kadar özgür bir krallık olarak kalmayı başarmıştır²³² (**Lev. 7, Harita 9**).

M.Ö. 2. binyılın sonunda bölgeye Deniz Kavimleri akın etmiş, bölgedeki Kizzuwatana Krallığı yıkılmış ve Hitit otoritesi çökmüştür. Tüm bu olaylardan sonra, bölgede Eski Hellenlerin varlığından söz edilmektedir, ancak bu durum henüz doğrulanmamıştır, sadece kanıtlama girişimleri vardır²³³.

M.Ö. 1. binyılda günümüzde Çukurova olarak bilinen bölge, Kilikia²³⁴ olarak adlandırılmış ve sınırları Kizzuwatana'nın merkezi etrafında genişleyerek Kizzuwatana'dan daha geniş bir alanı kapsamıştır²³⁵. Kilikia'nın kapladığı alanın yaklaşık 40.000 km² olduğu tahmin edilmektedir. Batıda Pamphylia ve doğuda İssos Körfezi ile sınırlı olup, güneyde Akdeniz ile sınırlanmıştır, böylece kıyı şeridinin uzunluğu yaklaşık 520 km olduğu tahmin edilmektedir. Doğu sınırlarını Amanos

²²⁹ Ünal, “Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatana (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 23-24.

²³⁰ A.e., s. 16, 30.

²³¹ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 62.

²³² Ünal, “Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatana (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 24-25, 29.

²³³ A.e., s. 30.

²³⁴ Ünal, “Kilikya” adının Yunan mitolojisinde geçtiği gibi kalker “Silkes” ile olan ilişkisini reddederek, anlamı bilinmeyen Assurca “Kilakku” kelimesine atıfta bulunmaktadır. Bkz. A.e., s. 17.

²³⁵ A.e. s. 18.

Dağları oluştururken, kuzeyde Toros Dağları, kuzeybatıda Pisidia Bölgesi ile çevrilidir²³⁶.

Assur tüccarlar M.Ö. 2. binyılın başlarında Mezopotamya ile Anadolu arasında ticaret amaçlı yerleşim yerleri kurmuşlardır ve bu dönem “Assur Ticaret Kolonileri Çağı” olarak adlandırılmıştır. Bu refah dönemi, Akdeniz’e ulaşmak ve Anadolu’nun tüm kaynaklarından faydalanmak isteyen Assur Devleti için yetersiz kalmıştır. Kilikia’nın tamamını kontrol etmeden Anadolu’yu kontrol etmenin ve Akdeniz’deki hedeflerine ulaşmanın zor olduğunu anlayan Assurlar, M.Ö. 1. binyılda Yeni Assur Devleti’ni kurmuştur.²³⁷

Assur metinlerinde Kilikia’nın iki siyasi birime ayrıldığı anlaşılmaktadır; “Que” olarak adlandırılan devlet Lamos Çayı’ndan İssos’a kadar olan bir alanı kapsarken, “Hilakku” olarak isimlendirilen Devlet Tarsos’un batı kısmında yer almaktaydı. Urartular ve Muskiler bölgede Assurlularla rekabet içindeydi. Assurlular bölgeye birkaç kez askeri müdahalede bulunmuş ve sonunda, M.Ö. 715-713 yıllarında Que üzerindeki kontrolü tam olarak ele geçirmiştir²³⁸.

Kilikia’daki Azatiwadda²³⁹ ve Kirua²⁴⁰ isimli yerel yöneticilerin Assur yönetimine karşı isyanları, bu bölgede yerel güçlerin bir otorite kurma arzusunu göstermektedir. Bu durum aynı zamanda, Assurların Anadolu’daki politikasını belirlemede de önemli bir rol oynamıştır²⁴¹. Assurlar, Kilikia’yı kontrol etmek için bu bölgeye defalarca sefer düzenlemiştir ancak yerel kralların varlığı olmadan bu bölgenin kontrol edilmesinin zor olduğu anlaşılmıştır²⁴². Bu sebeple Assurlar, isyanları bastırdıktan sonra bölgedeki yerel güçleri korumaya yönelmiştir ancak bu durum

²³⁶ Ünal, Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 60-61.

²³⁷ Mehmet Kurt, “Kilikya’da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 21, 2009, s.328, 334.

²³⁸ A.e., s. 328-331.

²³⁹ Azitawadda, Aramice kökenli bir isimdir ve kendisine Danunalıların kralı ünvanını vermiştir. Assur kralı III. Tiglatpileser’e vergi ödeyen Awarikus Que kralına bağlı Azatiwataya krallığının kralıdır. 705-696 yılları arasında Assur egemenliğine karşı çıkan isyanda ölmüştür. A.e., s. 331.

²⁴⁰ Kirua, İllubru hükümdarıdır. A.e., s. 332.

²⁴¹ Mehmet Kurt, “Demir Çağında Kilikya’da Politik Yapı”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 3, Aralık 2009, s.126.

²⁴² Kurt, “Kilikya’da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 329-330.

Kilikia'daki krallıkların o bölgenin en güçlü krallığına ve o krallığında, ondan daha güçlü olan tek bir krallığa bağlanmasına sebep olmuştur. Birçok siyasi oluşum ve güç tek bir sisteme bağlanmıştır²⁴³. Assurbanipal'in ölümünden sonra Assur İmparatorluğu yıkılmış, İmparatorluğun merkezine uzak topraklar kaybedilmiştir. Bu durum Kilikia'yı bağımsızlığına kavuşturmuştur²⁴⁴ (**Lev. 3, Harita 3**).

Assur İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Kilikia, Syennesisler adı verilen kralların egemenliğinde bir süre bağımsız kalmış²⁴⁵ ve M.Ö. 5. yy'da Pers egemenliğine girmiştir²⁴⁶. Yeni Assur Devleti Dönemi'nde Ovalık Kilikia ile Dağlık Kilikia arasındaki idari ve siyasi birlik²⁴⁷, Persler döneminde de devam etmiştir²⁴⁸. Yeni Assur İmparatorluğu döneminde olduğu gibi Persler de bölgeyi doğrudan değil, yerel krallar "Syennesisler" aracılığıyla yönetmeyi tercih etmişlerdir²⁴⁹ (**Lev. 3, Harita 4**).

Persler, Kilikia'nın seçkin konumundan hem gemi imalatında, hem de Yunanistan Anakara'sında ve Doğu Akdeniz'e seferlerinin yönetiminde ve sevinde yararlanmıştır. Askeri yönetim bağlamında Perslerin, Akdeniz kıyılarında devam eden savaşları ve bölgeyi daha sıkı kontrol edebilmek amacıyla Kilikia ve Pamphylia yönetimlerini birleştirdikleri sanılmaktadır²⁵⁰.

Kilikia'nın Perslere ödediği vergiler, diğer bölgelere göre o dönemdeki zenginliğini göstermektedir²⁵¹. Toros Dağları'ndaki gümüş ve deniz ticareti, bölgenin zenginliğinin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır²⁵². Pers egemenliği

²⁴³ Kurt, "Demir Çağında Kilikya'da Politik Yapı", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 126.

²⁴⁴ Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 333.

²⁴⁵ Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, s. 197.

²⁴⁶ Mehmet Kurt, "M.Ö. VI. -V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi: Güçler ve Syennesis Krallığı", **Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No:13, 2015, s.322.

²⁴⁷ Kurt, "Demir Çağında Kilikya'da Politik Yapı", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 126.

²⁴⁸ Kurt, "M.Ö. VI. -V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi: Güçler ve Syennesis Krallığı", **Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, s. 322.

²⁴⁹ A.e.

²⁵⁰ A.e., s. 322-323.

²⁵¹ A.e., s. 322.

²⁵² Yelda-Durgun Şahin, M. Faruk Altunkasa, "Ovalık Kilikya Antik Kentlerinin Yönetimsel Değişimleri ve Tarihsel Süreçte Kente Yansıması", **Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019: Mimarlık ve Tasarım**, Ed. Arzu Erçetin ve Dilek Aydemir, Ekim 2019, s.13.

sırasında Kilikia'nın sınırları sabit kalmamış ve M.Ö. 585-401 yılları arasında bir yandan Kızılırmak'a, diğer yandan Konya'ya kadar genişlemiştir²⁵³.

Pers kralı Artakserkses ve Sardes satrabı olan kardeşi Kyros arasındaki anlaşmazlıklar sırasında Syennesis Krallığı çıkarıcı bir politika izleyerek hanedanlığın sınırlarını genişletmiştir. İzlenen bu çıkarıcı politika, Pers kralının bu bölgeye müdahale etmesine sebep olmuş ve Kilikia'ya, M.Ö. 401 yılında bir Pers satrabı atanmıştır. Artık doğrudan Pers satraplığı tarafından yönetilen bu bölgede, Syennesis kralının bir süre daha hizmet ettiği düşünülmektedir²⁵⁴.

Büyük İskender'in Perslere karşı kazandığı zafer ve Pers İmparatorluğu'nun Kilikia'da yönetimi kaybetmesi üzerine, bölge M.Ö. 334 yılında Büyük İskender'in egemenliği altına girmiştir²⁵⁵. Bu dönemde Kilikia'da Pers idari sistemi korunmuştur²⁵⁶. Doğu uygarlıklarından etkilenen Kilikia, Büyük İskender'in bölgeyi ele geçirmesinden sonra yoğun şekilde Hellen kültürü etkisi altında kalmıştır²⁵⁷.

İskender'in ölümü üzerine krallık, Büyük İskender'in ardılları arasında bölünmüştür. Kilikia, M.Ö. 301 yılına kadar Antigonos tarafından yönetimiştir²⁵⁸. Seleukoslar Ovalık Kilikia ve Dağlık Kilikia'nın bazı kısımlarını kontrol altına alabilmiştir²⁵⁹. Ptolemaioslar, bölgenin kontrolünü Seleukoslara bırakmak istememiştir. Deniz yolunu kontrol etmek ve denetlemek, kereste açısından zengin ve konumu itibarıyla önemli olan Dağlık Kilikia'yı ele geçirmek isteyen Ptolemaioslar ile Seleukoslar arasında çok sayıda savaş yapılmıştır. M.Ö. 246-221 yılları arasında Ptolemaioslar Dağlık Kilikia'yı kontrol etmeyi başarmış²⁶⁰, Seleukoslar ise Ovalık Kilikia'nın tüm kontrolünü ele geçirmiştir²⁶¹ (**Lev. 4, Harita 5**).

²⁵³ Kurt, "M.Ö. VI. -V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi: Güçler ve Syennesis Krallığı", **Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 322.

²⁵⁴ Kürsat Bardakçı, "Kilikya Satraplığı", **ATAD**, C.I, No:1, 2019, s. 48-49.

²⁵⁵ Oğuz Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, 4. bs, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2010, s. 126-136.

²⁵⁶ Bardakçı, "Kilikya Satraplığı", **ATAD**, s. 49.

²⁵⁷ Wilson, "Syria, Cilicia, and Cyprus", **Alexander the Great and The Hellenistic Age**, s. 496.

²⁵⁸ Yelda-Durgun, Altunkasa, "Ovalık Kilikya Antik Kentlerinin Yönetimsel Değişimleri ve Tarihsel Süreçte Kente Yansıması", **Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019: Mimarlık ve Tasarım**, s. 13.

²⁵⁹ Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, s. 198-200.

²⁶⁰ Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, s. 140-141.

²⁶¹ Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, s. 200.

Kent planlamasında önemli gelişmelerin kaydedildiği Hellenistik Dönem, bu Ovalık Kilikia'nın şehirciliğini de olumlu etkilemiştir²⁶². Hellenistik Dönem'de Ovalık Kilikia'nın yaşadığı en parlak dönem Antiokhos IV. Epiphanes dönemi olmuştur²⁶³.

Antiokhos'un ölümünü Seleukos ailesi içinde yaşanan iç savaşlar takip etmiş, bu da bölgede kaos yaşanmasına neden olmuştur. Bu kargaşa sonucunda yerel yönetim büyümüş, bazı şehirler Seleukoslar'ın egemenliğinden önceki orijinal isimlerine dönmüş, ve çok sayıda şehir bağımsız sikkelerini²⁶⁴ basmıştır²⁶⁵.

Seleukos devletinin zayıflığından kaynaklanan kaos dönemi ile Doğu Akdeniz'deki Rodos gücünün çöküşü birleştiğinde, Dağlık Kilikia'da konuşlanan korsanlar (gemilerini ve donanmaları inşa etmek için gerekli ağaç zenginliğinden dolayı) gücünü artırmıştır. Ciddi bir sorun haline gelen bu duruma karşılık Romalılar tarafından, M.Ö. 101 yılında korsan meselesiyle ilgilenmek üzere "Provincia Cilicia" adı altında özel bir komutanlık kurulmuştur. Bu eyaletin sınırları kesin olarak bilinmese de, bölgenin tamamını kapsamadığı bilinmektedir. Romalıların, Seleukos Krallığı'na ait toprakların ilhakına karşı kaygıları vardı. Bu nedenle, M.Ö. 2. yy'ın sonları - M.Ö. 1. yy.'ın başları arasında bu bölgedeki Romalıların varlığı gerçek bir işgal olarak sayılmamıştır²⁶⁶.

M.Ö. 83 yılında Ovalık Kilikia, Armenia kralı Tigranes tarafından istila edilmiştir²⁶⁷. Kral Tigranes nüfusunu artırmak için Kilikia halkını Armenia'nın yeni başkenti Tigranokerta'ya sürgün etmiştir. Bölgedeki Armenia hakimiyeti, M.Ö. 69 yılında Tigranes'in Romalı Lucullus'a yenilmesiyle sona ermiştir²⁶⁸.

²⁶² Yelda-Durgun, Altunkasa, "Ovalık Kilikya Antik Kentlerinin Yönetiş Değişimleri ve Tarihsel Süreçte Kente Yansıması", **Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019: Mimarlık ve Tasarım**, s. 13.

²⁶³ Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, s. 200.

²⁶⁴ Seleukoslar zamanında Kilikya Pedias'taki çoğu şehir, bir tarafında kraliyet portresi, diğer tarafında şehrin adı olan bir belediye sikkesi de basmıştır. Bkz. A.e., s. 201.

²⁶⁵ A.e., s. 201-202.

²⁶⁶ A.e., s. 202.

²⁶⁷ Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 271.

²⁶⁸ Yelda-Durgun, Altunkasa, "Ovalık Kilikya Antik Kentlerinin Yönetiş Değişimleri ve Tarihsel Süreçte Kente Yansıması", **Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019: Mimarlık ve Tasarım**, s. 13.; Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, s. 202.

M.Ö. 67 yılında Roma tarafından korsan meselesini çözmek için görevlendirilen Pompeius, büyük bir donanma ve geniş yetkilerle donatılmıştır. Pompeius birkaç ay içerisinde korsanları yenmiş, şehirleri yeniden kurmuş ve Kilikia kıyılarında “Provincia Kilikia”yı oluşturmuştur²⁶⁹. Pompeius ayrıca bazı “saygılı” korsanları boş veya seyrek nüfuslu şehirlere yerleştirmiştir²⁷⁰. Ovalık Kilikia’nın sahili bir Roma eyaleti olarak düzenlenirken, bölgenin daha az kentleşmiş iç kısmı için yerel kral Tarkondimotos’un egemenliği ikrar edilmiştir²⁷¹. M.Ö. 64 yılında Kilikia kesin olarak Roma egemenliğine girmiş, ve M.Ö. 64-17 yılları arasında Roma’ya bağlı beylikler tarafından yönetilmiştir²⁷² (**Lev. 7, Harita 10**).

Kilikia Eyaleti, M.Ö. 44 yılında Roma’nın Suriye Eyaleti’ne ilhak edilmiş²⁷³, M.S. 70-79 yılları arasında da²⁷⁴ İmparator Vespasianus Ovalık Kilikia’yı Suriye Eyaleti’nden ayırıp Dağlık Kilikia’ya katmıştır. Böylece, Kilikia’nın iki bölümü tek bir eyalette birleştirilmiş ve Tarsos, Kilikia eyaletinin başkenti olmuştur. Kilikia, M.S. 1. ve 2. yy’lar boyunca Roma Devleti’nin “*Pax Romana*” adını verdiği uzun soluklu barış döneminde refah içinde yaşamıştır. Bu refah dönemi, özellikle Tarsos gibi büyük şehirlerin gelişimine de yansımıştır²⁷⁵.

M.S. 3. yy’da, özellikle M.S. 260 yılında, Sasaniler Ovalık Kilikia’yı ve Dağlık Kilikia’nın bazı kısımlarını ele geçirmiştir. Sonrasında Romalılar, Korykos Savaşı’nda kazandıkları zaferle Perslerin kontrolünde olan toprakları geri almıştır. M.S. 3. yy’ın sonlarında İmparator Diocletianus, Sasaniler’in istilasından sonra meydana gelen karışıklıkların giderilmesi amacıyla, Anadolu’daki Roma topraklarını -Kilikia, Ege ve

²⁶⁹ A.e., s. 202-203.

²⁷⁰ Wilson, “Syria, Cilicia, and Cyprus”, **Alexander the Great and The Hellenistic Age**, s. 496.; Yelda-Durgun, Altunkasa, “Ovalık Kilikya Antik Kentlerinin Yönetsel Değişimleri ve Tarihsel Süreçte Kente Yansımaları”, **Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019: Mimarlık ve Tasarım**, s. 13.; Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, s. 203.

²⁷¹ A.e., s. 203,206.

²⁷² Yelda-Durgun, Altunkasa, “Ovalık Kilikya Antik Kentlerinin Yönetsel Değişimleri ve Tarihsel Süreçte Kente Yansımaları”, **Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019: Mimarlık ve Tasarım**, s. 13.; Mustafa Sayar, “Historical Geography, Ancient Cities and Harbours in Cilicia Tracheia and in Cilicia Pedias”, **Collection de L’Institut des Sciences et Techniques de L’Antiquité**, 1277-1, 2013, s.175.

²⁷³ Wilson, “Syria, Cilicia, and Cyprus”, **Alexander the Great and The Hellenistic Age**, s. 496.

²⁷⁴ Muhtemelen M.S. 72 yılında olmuştur. Bkz. A.e.

²⁷⁵ Yelda-Durgun, Altunkasa, “Ovalık Kilikya Antik Kentlerinin Yönetsel Değişimleri ve Tarihsel Süreçte Kente Yansımaları”, **Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019: Mimarlık ve Tasarım**, s. 14.

Batı Karadeniz- her biri ayrı bir askeri ve siyasi yöneticiye sahip 12 bölüme ayırmıştır²⁷⁶. Bizans Dönemi'nde ise M.S. 408 yılında İmparator II. Theodosius Kilikia'yı iki eyalete ayırmıştır. Başkenti Tarsos olan eyalet “*Cilicia Prima*” olarak, başkenti Anazarbos olan eyalet ise “*Cilicia Secunda*” olarak isimlendirilmiştir²⁷⁷.

Sasaniler, M.S. 540 yılında Doğu Kilikia'ya saldırmıştır. Bizanslılarla olan çatışmaları hem Persler hem de Romalılar için Arap tehdidi başlayana kadar devam etmiştir. M.S. 637 ve 641 yıllarında, Araplar Kilikia'yı fethetmeye çalışmış ve Misis ile Tarsos'a ulaşabilmelerine rağmen Romalı komutan Valentinianus onları geri püskürtmüştür. M.S. 647, 649 ve 650 yıllarında ise Müslüman Arap Devleti Roma'ya saldırmıştır. Bu saldırılar sonucunda Arap ve Bizans tarafları, aralarında sınırların çizilmesi ve çatışmalardan izole alanlar oluşturulması konusunda anlaşmışlardır. Arapların Anadolu'yu fethetme çabaları durmamış ve M.S. 674-678 yılları arasında İç Anadolu'ya kadar ulaşmışlardır²⁷⁸.

²⁷⁶ A.e.

²⁷⁷ Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, s. 208-209.

²⁷⁸ Durgun-Şahin, Altunkasa, “Ovalık Kilikya Antik Kentlerinin Yönetmel Değişimleri ve Tarihsel Süreçte Kente Yansıması”, **Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019: Mimarlık ve Tasarım**, s. 15.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEHİRLEŞME VE ŞEHİRCİLİK

2.1. Şehirleşme ve Şehirciliğin Kökeni

M.Ö. 10000 civarında buzulların yok olması ve bunun sonucunda oluşan iklim değişiklikleri, insanları tarıma ve hayvancılığa ve dolayısıyla yerleşik hayata teşvik etmesi sebebiyle insanın sosyal olarak gelişme sürecinde bir dönüm noktası sayılmaktadır²⁷⁹. Nehirler ve denizler açısından verimli topraklar, doğaya uyum sağlamak için çözüm arayan insan topluluklarının ilgisini çekmiştir²⁸⁰. Paleolitik ve Mezolitik Çağ'da, Güneybatı Asya'da küçük insan toplulukları, mağaralar gibi doğanın sağladığı barınaklarda, taştan şekillendirdikleri aletleriyle avcılık yaparak, meyve toplayarak ve mevsimlik yer değiştirerek yaşamıştır. Daha sonra bu bölgedeki insan grupları, tarım, hayvancılık, maden işleme, çömlekçilik gibi alanlarda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Öte yandan bu dönemde insanlar, sembollerini kullanarak olaylardan, günlük yaşamlarından kesitler gibi önemli gördükleri gelişmeleri aktarırken kayıtlama becerilerini geliştirmiştir. Tüm bu önemli gelişmeler devir değişikliğinin sebebi olmuş, bilim insanları bu ilerlemelerin görüldüğü devrim niteliğindeki çağı Neolitik Çağ olarak adlandırmıştır²⁸¹.

Neolitik Devrim ile tarımsal faaliyete başlanması yeni bir ekonominin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ekonomi, çiftçinin her yıl kendisine ve ailesine gerekenden fazla yiyecek üretmesine imkân vermiştir. Bu durum, bir kişinin tüketebileceğinden daha fazla ürün elde etmesiyle (toplumsal artı ürün) sonuçlanmıştır. Ortaya çıkan toplumsal artı ürün, yine toplum yararına kullanılmış; toplumun aciz veya çalışamayan fertleri, kısmen ressam ve heykeltıraş gibi zanaatkarların besin ihtiyacı bu şekilde karşılanmıştır. Bu toplumsal anlayış, ortak dil,

²⁷⁹ Charles Gates: **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, 2.bs, Londra-New York, Routledge, 2011. s. 13.

²⁸⁰ Sezin Gizem Işık: "Antik Dönemde Kent ve Doğa Etkileşimi: Priene Antik Kenti Örneği", **Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 18, 2021, s. 35-47. (43)

²⁸¹ Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 15.

gelenekler ve inanç yoluyla pekiştirilerek toplumsal bir bağ oluşturulmasına yardımcı olmuştur²⁸².

Fustel de Coulanges²⁸³, dinin toplumsal bağları güçlendirmedeki rolünü tartışmıştır. İnsanın ve toplumun (küçük insan gruplarından şehirlerde yaşayan topluluklara kadar) manevi güç/din ile organize edilebildiğini ve bu insan gruplarının bu manevi güç ile kurallara uyum sağlamasının daha kolay olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla insanlar ve toplumlar arasındaki bağların kurulması ve toplum içerisindeki düzenin sağlanabilmesinde manevi gücün -dinin- maddi güçten daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Din toplumu birleştiren, insanların haklarını garanti eden kalıcı bir manevi güçtür²⁸⁴. Ayrıca bazı araştırmacılar, şehirlerin oluşumuna yol açan insan birliklerinin ardındaki ihtiyacın güvenlik ve baskınlardan korunma olduğundan şüphelenmektedir²⁸⁵.

Tarım devriminin hem insan hem de toplumlar arasında önemli gelişim ve değişimlere yol açması, ilk insan yerleşmelerinin oluşumunda etkili olmuştur²⁸⁶. İlk insan yerleşimleri, Güneybatı Asya bölgesinde ortaya çıkmıştır. Söz konusu yerleşimler, bölgedeki topografik ve iklimsel farklılıkların bir sonucu olarak biçim ve işlev açısından belirgin farklılıklar göstermiştir. Neolitik yerleşimlerin ilk örnekleri arasında Jericho (Filistin'de), Çayönü, Çatalhöyük ve Göbekli Tepe sayılabilmektedir²⁸⁷.

Mezopotamya, İndus Vadisi ve Nil Vadisi gibi verimli topraklarda fazla gıda üretiminin artmasıyla birlikte, zanaatkarlar tüm vakitlerini hayatı kolaylaştıran aletleri

²⁸² V. Gordon Childe: "The Urban Revolution", **The Town Planning Review**, C.XX1, No.1, Nis 1950, s. 3-17. (6-7).

²⁸³ Fustel de Coulanges "The Ancient City: A Study on the Religion, Laws and Institutions of Greece and Rome" adlı kitabında atalar kültüyle başlayan dinin zaman içindeki gelişimini ele almakta ve kentle ilişkilendirmektedir. Bkz. N. D. Fustel De Coulanges: **The Ancient City: A Study on the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome**, Kitchener, Batoche Books, 2001.

²⁸⁴ De Coulanges, **The Ancient City: A Study on the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome**, s. 108.

²⁸⁵ J. Marcus, ve J. A. Sabloff: "Introduction", **The Ancient City: New Perspectives on Urbanism in the Old and New World**, Eds. Joyce Marcus & Jeremy A. Sabloff, New Mexico, SAR Press, 2008, s. 3-26. (20).

²⁸⁶ Michael E. Smith, "Ancient Cities", **Encyclopedia of Urban Studies**, Ed. Ray Hutchison, Los Angeles, Sage, 2009, s.24-192. (24)

²⁸⁷ Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 13-28.

üretmeye verebilmişlerdir. Zanaatkarların teknolojik gelişmelere katkı sağlaması, su ve gıdanın taşınmasını kolaylaştıran tekerlek gibi icatların yapılmasına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte, ekinleri sulamak için nehir suyuna bağımlı kalmak, ekilebilir alanların sınırlandırılmasına neden olmuş ve nüfusu yıllık sellerden korumak için su kanallarının yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Böylelikle Neolitik Çağ'daki herhangi bir köy veya yerleşim yerinden on kat daha büyük olan ilk şehirler gelişmiştir²⁸⁸.

V. Gordon Childe, nüfus artışının eşlik ettiği toplumların ekonomik yapısında ve sosyal organizasyonundaki bu kademeli değişimi "Kent devrimi" olarak adlandırmaktadır²⁸⁹.

"Kent devrimi" teriminin öncüsü olan V. Gordon Childe, şehirlerin insanlık tarihinde nispeten yeni bir olgu olduğuna ve insan yerleşimlerinin, M.Ö. 4. binyılda şehirler ortaya çıkmadan önce, çevre açısından tercih edilen alanlarda yaklaşık 5.000 yıl boyunca geliştiğine inanmıştır²⁹⁰. Bu bağlamda V. Gordon Childe, bir şehri bir kasaba veya köyden ayıran on tanımlayıcı faktör sunmuş ve bir ölçüde arkeolojik verilerden çıkardığı bu belirleyiciler şu şekilde özetlenebilir²⁹¹:

- 1- Büyüklük: Nüfusu 7000-20000 kişi arasında değişen ilk şehirlerin, kendinden önceki yerleşim yerlerine göre daha geniş ve yoğun olduğunu tespit etmiştir.
- 2- Kompozisyon ve İşlev: Childe, köy sakinlerinin geçiminin genel olarak tarıma bağlı olduğunu ancak şehir sakinleri olan zanaatkarların, sanayi ile uğraşan kimselerin, nakliye işçilerinin ve rahiplerin geçimlerini çiftçilerin ürettiği fazla gıda ile sağladıklarını fark etmiştir.
- 3- Bir vergi sistemi: Childe, şehirlerin, üreticinin tanrıya veya krala, topluma olan yükümlülüğünden daha fazla yiyecek fazlasını sağlamasını gerektiren ve dolayısıyla şehrin sermayesini artıran bir vergi sistemi ile karakterize edildiğini bulmuştur.

²⁸⁸ Childe, "The Urban Revolution", **The Town Planning Review**, s. 8.

²⁸⁹ A.e. s. 3.

²⁹⁰ A.e. s. 3-9.

²⁹¹ A.e. s. 9-16.

4- Kamu Binaları ve Anıtlar: Childe'ın bakış açısına göre, antik şehirler, zenginliğini ve fazla yiyecek stokunu da gösteren devasa anıt binaları ile ayırt edilmiştir.

5- Bir yönetici sınıfın varlığı: Childe'a göre şehir, şehrin işlerini planlayan ve organize eden rahipler, liderler ve askerlerden oluşan bir yönetici sınıfının varlığı ile de karakterize edilmiştir. Bu sınıf, gıda üretimine katkı sağlamadığı gibi üretilen fazlalığa bağlıdır. Bu yönetici sınıf daha çok entelektüel meselelerle meşgul olurken, halk daha farklı alanlara yönelmiştir.

6- Kayıt sistemleri ve bilim: Childe için bir şehri diğerlerinden ayıran özellik, şehir sakinlerinin belli bir düzeyde bilim ve yazı gibi kayıt sistemleri alanlardaki bilgisidir.

7- Kesin ve tahmini bilimlerin gelişimi: Childe'a göre, yazının ardından gelen bir takvimin oluşturulmasına ve tarım döngüsünün organizasyonuna katkıda bulunan aritmetik, mühendislik ve astronomi gibi alanlar, kenti, kasabadan ayıran önemli noktalardandır.

8- Sanatsal anlatım: Childe için kent, zanaat ve sanatla karakterize edilmiştir.

9- Ticaret: Şehirler, üretilen fazla gıdayı sanayi için gerekli olan hammaddelerin ithalat maliyetlerini karşılamak için kullanmış ve böylece M.Ö. 3000'den sonra şehirleri köylerden ayıran ticaret başlamıştır.

10- Şehirlerde, alanlarında ihtisaslaşmış ustalar, çoğu zaman kendi yiyeceklerini kendileri üretmedikleri için, kısmen devlete ya da farklı şehirlere gitmeye ihtiyaç duymaktaydı. Devlet onlara vergiden topladıkları fazla yiyecekten verirdi. Ancak devletin bunu sürekli hale getirmesi, sermayesini paylaşması mümkün değildi. Dolayısıyla bazı ustalar zaman zaman yarı zamanlı ya da mevsimsel olarak çalışmak zorunda kalırdı. Bazı ustalar ise tam zamanlı olarak zanaatlerini icra ederdi ve verdikleri hizmet karşılığında yemek alırlardı. Bu ustalar yer değişikliği yapar, farklı yerleşim yerlerine giderlerdi. Böylece her zaman aynı devlet tarafından desteklenmek zorunda kalmazlardı. Bu bilgiler doğrultusunda Childe'a göre, kent

belirleyicilerinden biri zanaatkarların mali ve sosyal güvencelerinin devlet tarafından tamamen karşılanmasıdır.

Çağdaş bilim camiasında "kent" tanımı oldukça tartışma yaratan bir konudur²⁹², Bazı araştırmacılar, Childe'in listesi de dahil olmak üzere kentleşme tanımlarının bazı durumlarda başarılı, bazılarında ise başarısız olduğuna inanmaktadırlar²⁹³. Robin Osborne, "Urban Sprawl: What is Urbanization and Why does it Matter" başlıklı makalesinde, Childe'in kendi bakış açısına göre yaptığı kent devrimi tartışmasının, "kentleşme" terimini siyasi devlet oluşumuna bağlayan tanımlardan daha anlamlı bulmaktadır²⁹⁴. Monica L. Smith, şehirlerin siyasete hizmet ettiğine ama şehirlerin ortaya çıkması ve refahı için devlet gücünün bir koşul olmadığına inanarak bu görüşü desteklemektedir²⁹⁵.

Kentleşmeyi mevcut siyasi iktidarla ilişkilendirmeye çalışan tanımlar karşısında Childe'in listesinin destekçisi olan Robin Osborne, bu listeyi kentleşmeyi ölçmek için güvenilir bir model olarak görmez. Childe'in listesine göre yazının kullanılmadığı yerler "kent" olarak değerlendirilemez. Ancak Robin Osborne, yazının kenti kent yapan bir kriter olmayacağını belirtmekte ve yazıyı bilmeden kurulan kentlere bu şekilde haksızlık edildiğini düşünmektedir. Robin Osborne, Childe'in listesi yerine Max Weber'in listesi tercih eder. Max Weber'in kenti tanımladığı ve nasıl olması gerektiğini anlatan çalışması, ölümünden sekiz yıl sonra 1958'de "The City" başlığıyla bir kitapta yayımlanmıştır²⁹⁶. Weber, bir yerleşimin kent olarak adlandırılabilmesi için: 1- Bir tahkimatı, 2- Bir pazarı, 3- Kendine ait bir

²⁹² Robin Osborne: "Urban Sprawl: What is Urbanization and Why does it Matter", **Mediterranean Urbanization 800-600 BC**, Eds: Robin Osborne & Barry Cunliffe, Oxford-New York, The British Academy by Oxford University Press, 2005, s. 1-16. (1);

Marcus, ve Sabloff: "Introduction", **The Ancient City: New Perspectives on Urbanism in the Old and New World**, s. 12.

²⁹³ J. Oates, A. McMahon, P. Karstgaard, S. Al Quntar ve J. Ur: "Early Mesopotamian Urbanism: A New View from the North", **Antiquity**, Cilt: LXXXI, No: 313, s: 585-600. (598)

²⁹⁴ Osborne, "Urban Sprawl: What is Urbanization and Why does it Matter", **Mediterranean Urbanization 800-600 BC**, s. 2-3.

²⁹⁵ Monica L. Smith, "Introduction", **The Social Construction of Ancient Cities**, Ed. Ray Hutchison, Washington DC, Smithsonian Books, 2010. s. 12.

²⁹⁶ Osborne, "Urban Sprawl: What is Urbanization and Why does it Matter", **Mediterranean Urbanization 800-600 BC**, s. 5-6.

mahkemesinin var olması, 4- Halkın toplumsal bağlarının olması, 5- Özerklik veya en azından idari sistemin kısmi özerkliğe sahip olması gerektiğine inanmaktadır²⁹⁷.

“The Ancient City: New Perspectives on the Old and New World in the Old and New World” kitabının girişinde Joyce Marcus, bilim camiasındaki şehrin tanımıyla ilgili tartışmayı ele almış ve farklı bakış açılarıyla bilim insanlarının şehri aşağıdaki temelde tanımlamaya çalıştıkları sonucuna varmıştır²⁹⁸:

- 1- Toplumdaki farklılıklar ve heterojenlik açısından.
- 2- İşlev açısından; kamu binalarının ve mahallelerin çeşitliliği ve işlevleri.
- 3- Yoğunluk ve boşluk.
- 4- Dini, idari veya hizmet binalarından oluşan büyük ve benzersiz çekirdeğinin varlığı açısından.
- 5- Etkisini şehir içinde ve dışında gösteren, belirgin yükseklikteki bir bina veya bina grubundan oluşan ufuk çizgisi açısından.
- 6- Kutsal veya idari merkeze doğru ilerleyen bir ana eksenin varlığı açısından.
- 7-Farklı organizasyon özellikleri açısından; mahalleler, sokaklar, adalar, surlar, kanallar, kanalizasyon, parklar ve meydanlar.

Joyce Marcus, zikrettiği unsurların seçilen yere göre farklılık gösterebildiğine veya yok sayılabileceğine işaret etmiştir. Bazı şehirlerde surlar, kutsal alanı tanımlamak veya zengin sınıfın ikamet ettiği alana (iç şehir) erişimi kısıtlamak için kullanılmışken, bazı yerlerde savunma amaçlı kullanılmıştır. Öte yandan, kent sakinlerinin sayısındaki artış ve dolayısıyla güvenliğin artışı ile duvarların kullanılmasına ihtiyaç duyulmadığına örnek vermiştir²⁹⁹.

Kasabayı, köy ile kent arasında bir aşama olarak gören Mason Hammond gibi kent ile kasaba arasında ayrım yapan V. Gordon Childe'in fikrini destekleyen araştırmacılar varken³⁰⁰, Anthony Leeds gibi bazı akademisyenler, şehir ve kasaba arasındaki ayrımı reddetmekte ve her ikisinin de kentsel bir toplumu temsil ettiğini

²⁹⁷ Max Weber, **The City**, New York, The Free Press, 1958, s. 81.

²⁹⁸ Marcus, ve Sabloff: “Introduction”, **The Ancient City: New Perspectives on Urbanism in the Old and New World**, s. 12-13.

²⁹⁹ A.e. s. 21.

³⁰⁰ Mason Hammond, “The City in the Ancient World: A Summary Survey”, **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, Cilt: 85, 1973, s. 3-20, (5).

ifade etmektedirler³⁰¹. Robin Osborne'e göre arkeologlar, kentleşme terimini şehirlerle sınırlama eğilimindedirler³⁰².

Monica L. Smith, kentsel merkezlerin ve toplumların değişen bir fiziksel alan içinde temellenen sosyal yapılar olduğuna işaret etmektedir. Bu denklemde fiziksel alan değişkenlik gösterirken, kurulan sosyal bağlantılar sabittir. Kentin sabit tanımlamaları, nüfus artışı ve dönemsel farklılıklarla değişebilir. Bu durum Monica L. Smith'e göre kentsel aktivitenin doğasını iptal etmektedir. Ancak bu denklemi kurarken kendisi arkeolojik şehir tanımlarını hariç tutmuştur³⁰³. Böylece yerleşimlere arkeolojik açıdan baktığımızda, yerleşimleri belli bir dönem içinde veya belli bir siyasal yönetim içinde değerlendirebiliyoruz.

Şehirlerin tanımının belirli bir yer hakkında niteliksel bir yargıya ve incelenen faktörlere/belirleyicilere bağlı olduğunu savunan Monica L. Smith incelenen belirleyicileri tartışırken, yoğunluk, nüfus ve alan faktörlerinin antik kentler kapsamında değerlendirilmesinin zor olduğuna inandığından, kentsel toplulukları, avcı topluluklardan ayırt eden niteliksel kriterlerin kullanılması çağrısında bulunmaktadır³⁰⁴. Monica L. Smith, kent yaşamını etkileyen faktörlerle ilgili tartışmasında ise, liderliğin (idari liderlik, dini liderlik ya da toplumsal liderlik), ekonominin, mekanların işlevlerinin ve bölünmesinin birbirleriyle ilişkili ve kentsel çevreyi her zaman etkilediğini belirtmiştir. Bunu açıklarken yazıtlarda bahseden tarihi olaylara çokça atıfta bulunmuştur³⁰⁵.

Joan Oates ve diğerlerine göre, bir yerin arkeolojik olarak "kentsel" ya da "kent" şeklinde tanımlanması anıt ve kamu yapılarının kalıntılarına, nüfustaki zanaatkarlık faaliyetlerine ve idari uygulamaları kanıtlayan bulgulara bağlıdır. Bu faktörler büyük mekânsal genişleme ile siteyi "kentsel" olarak etkilemektedir³⁰⁶.

³⁰¹ Marcus, ve Sabloff: "Introduction", **The Ancient City: New Perspectives on Urbanism in the Old and New World**, s. 12; Osborne, "Urban Sprawl: What is Urbanization and Why does it Matter", **Mediterranean Urbanization 800-600 BC**, s. 1-2.

³⁰² A.e.

³⁰³ Monica L. Smith, "Introduction", **The Social Construction of Ancient Cities**, Ed. Ray Hutchison, Washington DC, Smithsonian Books, 2010. s. 8.

³⁰⁴ A.e. s. 9-11.

³⁰⁵ A.e. s.16-24. Detaylı anlatım için bkz. a.e.

³⁰⁶ Oates, v.d., "Early Mesopotamian Urbanism: A New View from the North", **Antiquity**, s. 598.

Mason Hammond, kentleşmiş veya kentsel toplum kavramını şu sözlerle özetlemeye çalışmıştır: “Genel olarak, belki de söylenebilecek tek şey, onun doğal kaynaklarından yararlanmasına olanak tanıyan bir ekonomik gelişme düzeyine ulaşmış, birbirine bağlı, kontrolünü ya da etkisinin, onu desteklemek için gereken bölgenin dışında uzatmış bir toplum olduğudur.”³⁰⁷.

Yukarıda kent, kentleşme ve kentsel toplumu kavramlarına ilişkin bilim camiasında geçerli olan bazı tanımlar ve farklı bakış açıları incelenmiştir, şimdi ise bu çalışmanın odak noktası olan “şehircilik” ile ilgili tanımlar incelenecektir:

Wendy Ashmore gibi antik şehirlerle ilgilenen bazı araştırmacılar şehirciliği, küçük binalardan geniş çevreye kadar tüm alanların, kasıtlı ve bilinçli bir şekilde kapsamlı planlanması olarak tanımlamaktadır³⁰⁸. Monica L. Smith ise şehirciliği, şehirlerin politik, sosyal ve ekonomik yönlerini içeren genel bir olgu olarak tanımlamaktadır³⁰⁹. Benzer ve basit bir şekilde Richard G. Fox şehirciliği, şehirlerin şekli olarak değerlendirmektedir³¹⁰.

Şehir planları aracılığıyla şehirciliği değerlendiren araştırmacılar da vardır. Simon Ellis planlı şehirleri, gelecekteki şekilleri önceden düşünülmüş değil, düzenli bir planı takip eden şehirler olarak tanımlamaktadır³¹¹. Spiro Kostof, planlama biçimlerinin ayrıntılı bir sınıflandırmasını önerir; belirli bir yön olmaksızın büyüyen şehirleri “organik planlı”, belirli ideolojik bir temel üzerine inşa edilmiş esnek olmayan planlara sahip -Assurlar ve Romalıların askeri kampları gibi- şehirleri ise “diyagram şehirler” olarak adlandırır. Öte yandan Spiro Kostof, bazı Hellen ve Roma şehirlerinin binaları ve kentsel alanların ihtişamını, güç ve bütünlük mesajlarını

³⁰⁷ Hammond, “The City in the Ancient World: A Summary Survey”, **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, s.5.

³⁰⁸ Wendy Ashmore, “Construction and Cosmology: Politics and Ideology in Lowland Maya Settlement Patterns”, **Word and Image in Maya Culture: Explorations in Language, Writing, and Representation**, ed. William F. Hanks and Don S. Rice, Salt Lake City, University of Utah Press, 1989, s. 272-286. (272).

³⁰⁹ Smith, “Introduction”, **The Social Construction of Ancient Cities**, Ed. Ray Hutchison, Washington DC, s. 12.

³¹⁰ Richard G. Fox, **Urban Anthropology: Cities in Their Cultural Settings**, New Jersey, Prentice-Hall, 1977. s. 14-15 (39-41)

³¹¹ Simon P. Ellis, “Prologue to a Study of Roman Urban Form”, **Theoretical Roman Archaeology: Second Conference Proceedings**, Ed. Peter Rush, vol. 14, Worldwide Archaeology Series, Avebury, Brookfield, Vt., 1995, s. 92-104, (93).

iletmek için benimsedikleri üslubu “büyük araçlar” olarak adlandırırken, ızgara planının yerini ve önemini de hatırlatmaktadır³¹².

Diğer bir araştırmacı grubu ise şehir binalarının arasındaki uyum ve bütünlüğü bir planlama olarak değerlendirmektedir. Harold Carter'ın deyimiyle planlı şehir, mekanları arasında net bir tutarlılığın olduğu şehirdir³¹³. Michael E. Smith ise, binaların uyumunu, Robert Scranton'un “Grup Tasarımı³¹⁴” olarak adlandırdığı daha büyük ve daha genel bir düzenlemenin özel bir durumu olarak görmektedir. Michael E. Smith, hem şehrin farklı alanları arasında hem de kentler arasında planlama seviyeleri olduğuna inanmaktadır³¹⁵.

Francis J. Haverfield'e göre, belirli bir şehir planlama ilkesinin -ortogonal ızgara planından söz ederek- benimsenmesi bir şehirleşme işaretidir. Bunu, yüksek ahlaki değerlerin bir yansıması ve barbarlıktan uzaklaşma olarak görmektedir. Ona göre medeni insan ahlâkında olduğu gibi, evini inşa etmede ve yolunu çizmede de doğruluğunu/dürüstlüğünü korur. Haverfield, kent planlamasını bir sanat olarak saymaktadır. Bu sanat kenti inşa eden işçilerin ve planlamacıların yeterince akıllı olmasını gerektirmektedir. Çünkü sakinlerin sağlığı ve konforu, endüstriyel ve ticari verimliliği, binaların estetiği buna bağlıdır. Buna ilaveten, kentlerin oluştuğu dönem, nüfus artışı ve nüfus hareketlerinin doğası gibi özel koşullara tabi olduğuna inanmaktadır³¹⁶.

Araştırmacılar antik ve modern şehircilik arasında ayrım yapmaktadır. Bir yandan dönem farklılıklarının beraberinde getirdiği farklı ihtiyaçlar, diğer yandan politika, inanç, ideoloji, strateji ve yasalar gibi modern şehirciliği çokça etkileyen nedenler araştırmacıların bu ayrımı yapmasına sebep olmuştur. Modern şehirciliğin arka planındaki bu faktörler araştırmacılar tarafından bilinmekteyken, antik şehircilik

³¹² Michael E. Smith, “Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning”, **Journal of Planning History**, Cilt. VI, No. 1, Şubat 2007, s.3-47 (5-6)

³¹³ Harold Carter, **An Introduction to Urban Historical Geography**, Londra, Edward Arnold, 1983, s.10.

³¹⁴ Harold Carter, “grup tasarımı” terimi ile Hellen şehirlerinde olduğu gibi çevreyle orantılı olarak bir veya daha fazla bina için bir mimari planın tasarımı ve benimsenmesi işaret etmeyi istemektedir. Bkz. Michael E. Smith, “Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning”, **Journal of Planning History**, s. 6-7.

³¹⁵ A.e.

³¹⁶ Francis Haverfield, **Ancient Town-Planning**, Londra, Oxford University Press, 1913. s. 11, 14.

aynı şeffaflıkta bu tür faktörleri sunmaz. Dolayısıyla antik şehircilikle ilgili ortaya konan çalışma ve araştırmalarda esas olarak -çoğunlukla eksik olan- arkeolojik veriler ile günümüze kadar korunan antik kent yapıları hakkındaki bilgiler temel alınmaktadır³¹⁷.

Şehirciliğin ilk örnekleri, büyük nehir vadilerindeki yükselen uygarlıkların kurduğu ilk şehirlerde izlenebilmektedir. İlk şehirler yukarıda bahsedildiği gibi, Güneybatı Asya bölgesinde, Neolitik devrime yol açan çevresel değişikliklerden 5000 yıl sonra tarım toplumlarının büyümesiyle ortaya çıkmıştır.

Mezopotamya'nın ekonomik ve politik anlamda bir merkez haline gelmesi, aritmetik bir sistemin gelişimini beraberinde getirmiştir³¹⁸. Ekonominin gelişmesi, sosyal ve kültürel gelişim, siyasi ve politik ilerlemeler Obeyd Dönemi'nin (M.Ö. 5500-3800) kentleşme sürecinde önemli bir rolü olduğunu göstermektedir³¹⁹. Bu dönem aynı zamanda, teknoloji (çömlekçi çarkları ve metal levhaları), ulaşım (yelkenli tekneler) ve tarım (ağaçlar) dahil olmak üzere çeşitli seviyelerde yeniliklerle karakterize edilmiştir³²⁰. Bu gelişme ve ilerlemeler kentleşmenin şekillenmesi sürecinde önemli bir yere sahiptir. İlk şehirlerin ve gerçek kentsel toplulukların ortaya çıkmasının önünü açmıştır³²¹.

David Wengrow, M.Ö. 5. binyıl boyunca gerçekleşen kültürel değişikliklerin ve gıda üretimi ile tüketimi arasındaki dengelerin Güney Mezopotamya'yı ekonomik olarak geliştirdiğini belirtmektedir. Ona göre, bu ekonomik gelişmelerin -iç tüketim

³¹⁷ Smith, "Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning", **Journal of Planing History**, s. 6.

³¹⁸ Charles Gates, bu döneme hâkim olan siyasi sistemleri şu şekilde ayırmaktadır:

1- Şeyhlik: Bir yöneticinin, bir şefin, iki veya daha fazla yerel grup üzerinde yetki kullandığı ve gücünü düzenli bir astlar hiyerarşisi aracılığıyla dağıttığı siyasi bir sistemdir.

2- Devlet: gücün ekonomik, askeri, yasal ve ideolojik kurumların bir karışımı olan merkezi bir hükümete yatırıldığı daha resmi bir sistemdir.

Bkz. Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 28.

³¹⁹ Alev Erarslan, "The Ubaid Period in the Urbanisation Process; the Birth of Urbanism in the Near East (5500-3800 B.C.)", **Belleten**, C. LXXII, Sayı: 264, Ağustos 2008, s. 395-412. (406)

³²⁰ Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 28-30.

³²¹ Erarslan, "The Ubaid Period in the Urbanisation Process; the Birth of Urbanism in the Near East (5500-3800 B.C.)", **Belleten**, s. 406;

Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 28-30.

ve ticaret alışverişi alanlarındaki- beraberinde getirdiği endişeler, yazının ortaya çıkışının ön hazırlığı ve benzeri görülmemiş büyüklükteki merkezi kurumlar şehirlerin biçimlenişlerinde rol oynamıştır³²².

Dünyanın en eski uygar toplumlarının M.Ö. 4. binyılda yaygın olarak Güney Mezopotamya’da ortaya çıktığına inanılsa da, Kuzey Mezopotamya’nın Tell Brak gibi bir dizi bölgesinde yapılan son araştırmalar, M.Ö. 5. binyılda ilk kentsel büyüme ile birlikte ortaya çıkan, sosyal ve ekonomik bir karmaşıklığı -Güney Mezopotamya’dakilerin yükselişinden yaklaşık olarak bin yıl önce- ortaya koymaktadır³²³.

Obeyd Dönemi’nde ortaya çıkan ve M.Ö. 4. binyılın başlarında büyük bir yerleşim alanına, çeşitli kamu yapılarına sahip Tell Brak, bir devleti temsil etmesiyle ayırt edilmektedir. Kentin arkeolojik katmanları da bunu göstermektedir³²⁴. Monica L Smith, Tell Brak’ın Uruk Dönemi’nde merkezi kamu binaları alanı ile 1 km geniş bir alana yayılan konut yerleşiminden oluşan ilk büyük kentsel yerleşim olduğunu iddia etmektedir³²⁵.

Güney Mezopotamya’da ise, Sümer uygarlığı M.Ö. 4. ve 3. binyıllarda gelişmiştir. Bu bölge Bereketli Hilal içinde olmasa da sosyal ve ekonomik yönleriyle şehirlerin erken ortaya çıkışında rol oynamıştır. Bölgenin kuraklığı ve nehirlerin varlığı insanları tarım yapmaya itmiştir. Tarımın gelişmesi yerleşimlerin ortaya çıkmasına ve gelişerek uygarlıkların/daha büyük yerleşimlerin oluşmasına neden olmuştur.³²⁶ M.Ö. 2900-2300 arasındaki dönemde, Güney Mezopotamya’daki Uruk kenti aniden küçük bir kasabadan yaklaşık 4 km²’lik sıkı ve güçlü duvarlı bir şehre dönüştü. Ayrıca M.Ö. 2. ve 1. binyılda, imparatorlukların başkentleri haline gelen Babil, Nineveh ve Persepolis gibi antik dünyanın en etkileyici şehirleri olarak sınıflandırılan medeniyetler gelişmiştir³²⁷.

³²² David Wengrow, **What Makes Civilization: The Ancient Near East and the Future of the West**, Oxford, Oxford University Press, 2010, s. 68-69.

³²³ Oates, v.d., “Early Mesopotamian Urbanism: A New View from the North”, **Antiquity**, s. 598-598.

³²⁴ A.e.

³²⁵ Michael E. Smith: “Ancient Cities”, **Encyclopedia of Urban Studies**, Ed. Ray Hutchison, s.24-25.

³²⁶ Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 15, 30-31, 51.

³²⁷ Michael E. Smith: “Ancient Cities”, **Encyclopedia of Urban Studies**, Ed. Ray Hutchison, s.24-25.

Mezopotamya’da şehircilik, tüm toplumu hem maddi hem de ideolojik olarak zenginleştirmeyi amaçlar. Bununla birlikte, işlevsel ve sembolik değeri nedeniyle anıtsal mimari -tapınaklardan surlara kadar- anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bölgelerde sosyal tabakalaşma ile ilgili alanlarda uzmanlaşma (sanayide, tarımda, sanatta vb.), yerleşim alanlarının, atölyelerin, dini mabetlerin, saray yapılarının bir arada bulunduğu kompleks kent planlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur³²⁸.

Büyük nehirlerin vadilerine dayanan üç büyük medeniyetten ikincisi Mısır medeniyetidir. Eski Mısırlılar, din ve ölümle yakından ilgilenmişler ve kültürlerini bugün hala ayakta kalan yapılarında ölümsüzleştirmişler. Mısır medeniyetinin gelişmesi, M.Ö. 3050 civarında -Neolitik Çağ’dan Tunç Çağı’na geçişe tekabül eden dönem- Aşağı Mısır (Delta) ve Yukarı Mısır’ın birleşmesi ile yükselmiştir³²⁹. M.Ö. 2. binyıldan önce Mısır şehirleri arkeolojik kayıtlarda yer almasa da ³³⁰, Mısır medeniyetinin Mezopotamya’daki medeniyetlere paralel bir şekilde geliştiğine inanılmaktadır³³¹.

M.Ö. 5000’den önce Mısır’daki yerleşimler, depolama için çukurlar kullanan, yapı malzemesi için saz ve kili benimseyen küçük köylerdir. Badari, çukur, kül ve bazı dağınık kalıntıları sebebiyle bahsedilen bu köylere örnek teşkil etmektedir. M.Ö. 3700-3600 yıllarına tarihlenen Hierakonpolis’te Naqada I evresinde yerleşimler, seleflerinden daha büyük boyutlarda ve daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Naqada II evresinde ise planlı ilk kasabalar ortaya çıkmış ve bu kasabalar sonraki dönemlerde kentsel büyümenin önünü açmıştır³³². Naqada II evresinin sonundan, Erken Naqada 3 evresine geçiş aşamasında Mısır’da, yerleşimlerin gelişmesi ve erken kentleşme açısından belirleyici bir dönem noktası gerçekleşmiştir. Ev, mezar, küçük tapınak ya

³²⁸ Mario Liverani, **The Ancient Near East: History, Society, and Economy**, Çev. Soraia Tabtabai, Londra ve New York, Routledge, 2014, s. 69.

³²⁹ Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 78-79.

³³⁰ Eric P. Uphill: **Egyptian towns and cities**, Buckinghamshire, Shire Publications LTD, 1988, s. 9-20.

³³¹ Liverani, **The Ancient Near East: History, Society, and Economy**, Çev. Soraia Tabtabai, s. 88. Mısır yazısının ortaya çıkmasının Mezopotamya’da yazı ile çakışması, *Charles Gates*’in her iki bölgede de benzer bir medeniyet gelişiminin gerçekleştiğine inanmasına neden olmuştur. Bkz. Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 82.

³³² Uphill, **Egyptian towns and cities**, s. 9-13.

da büyük tapınak yapılarında kullanılan kerpicin tam anlamıyla kullanılması söz konusudur. Bu tür birçok kentsel özelliğin varlığı arkeolojik verilerle desteklenmektedir³³³. M.Ö. 2. binyılda Mısır'da ortaya çıkan şehirler arasında Akhetaten³³⁴, Kahun³³⁵ ve Thebes³³⁶ sayılabilir³³⁷.

Michael E. Smith, nehir taşkınları nedeniyle şehirlerin yıkılmış olabileceği olasılığına ek olarak Mısır'da, M.Ö. 2100'e kadar erken tarihli şehirlerin ortaya çıkmamasının başka bir olası sebebine dikkat çekmiştir. Yaygın olan kentleşme biçiminden farklı olarak Mısır'da daha çok özelleştirilmiş kentsel yerleşmelere sahip dağınık bir şehircilik algısı olabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, surlarla çevrili kasabalar idari merkez, tapınakların bulunduğu alanlar dini kompleksler olarak hizmet vermiştir. Böylece daha küçük, özelleştirilmiş ve ihtiyaca göre karakterize edilmiş kentsel alanlar oluşmuştur³³⁸. Bahse konu özellikleri taşıyan antik Mısır yerleşimleri, düzenli planlar ve dik açılarla kesişen düz sokaklar ve farklı büyüklükteki evler bir sosyal hiyerarşiyi organize toplumları göstermektedir³³⁹.

M.Ö. 3. binyılda büyük nehirlerle dayanan üçüncü büyük antik uygarlık İndus Vadisi Uygarlığı'dır³⁴⁰. Aynı zamanda büyük şehirlerinden birinin adının Harappa olmasından dolayı, Harappa Uygarlığı olarak da bilinmektedir. Mezopotamya ve Asya'nın uzak batısında olduğu gibi, uygarlığın bölgesel farklılıklarıyla kademeli bir gelişme gösterdiğine inanılmaktadır. Yazıyı kullandıkları bilinmektedir ancak sembollerinin anlamı bugüne kadar çözülememiştir. Dolayısıyla toplumsal yapılarına

³³³ Nadine Moeller: **Archaeology of Urbanism in Ancient Egypt: From the Predynastic Period to the End of the Middle Kingdom**, New York, Cambridge University Press, 2016, s. 108.

³³⁴ Akhetaten: Bugün Tel el-Amarna olarak bilinen, M.Ö. 14. yy'da Mısır krallığının başkentidir. Bkz. Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 98.

³³⁵ Kahun: Mısır'ın Orta Krallığından, Kral Senwosret II'nin piramidinin inşaatçıların yanı sıra ölen kralın anıtını ve ibadetini korumak için rahipleri, askerleri, memurları ve yetkilileri barındırmak için inşa edilmiştir. Piramit şehri olmasına ek olarak, tarım, inşaat projeleri ve bölge düzeyinde ekonomik projeler gibi diğer faaliyetler de içermektedir. Bkz. a.e. s. 98-99.

³³⁶ Thebes: Yeni krallık döneminde Yukarı Mısır'ın idari merkezidir. Bkz. a.e.

³³⁷ Uphill, **Egyptian towns and cities**, s. 21-66.

³³⁸ Smith, "Ancient Cities", **Encyclopedia of Urban Studies**, Ed. Ray Hutchison, s.25.

³³⁹ Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 99-100, 109-112.

³⁴⁰ İndus Vadisi Uygarlığı, kabaca paralel iki nehirden oluşan geniş alüvyonlu ovada, İndus ve şimdi kuru olan Saraswati (veya Ghaggar-Hakra), günümüz Pakistan ve kuzeybatı Hindistan'da bir bölge olarak ortaya çıktı. Bkz. a.e. s. 67.

dair bilgimiz sınırlıdır. Şehirlerinin mimarisi ve planlamasıyla ayırt edilebilen bu uygarlığın kentsel gelişimi M.Ö. 2. binyılın başında çökmüştür; ileri derecede bir gelişmeden sonra toplumları köy kültürüne geri dönmüştür³⁴¹.

Harappa gibi İndus Vadisi Uygarlığı'nın şehirlerinde, genişlik hiyerarşili olan ızgara plan şeklinde oluşturulmuş ve sokaklar taş ile döşenmiştir. Arkeolojik kanıtlar birçok Harappa evinin gürültüden korunma sağlamak ve konut mahremiyetini artırmak için tasarlandığını göstermektedir. Ayrıca Harappa kentleri benzersiz bir kanalizasyon sistemlerine sahiptir. Söz konusu şehirlerdeki kentsel planlama özellikleri, bazı arkeologların bu planlamaların bilinçli şekilde tasarlandıklarına ve yönetilen şehirlerin bilinen en eski örnekleri olduklarına inanmalarına sebep olmuştur³⁴².

Dünyanın altı farklı bölgesindeki antik kentlerin gelişimini inceleyen Michael E. Smith, çalıştığı antik şehirler arasında büyük farklılıklar keşfetmiştir. Her kentsel geleneğin mimari ve planlama açısından kendine özgü biçim ve üslup sergilediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte bu kentlerin kendi kentsel geleneklerinin ötesinde, aynı zamanda ekonomik, politik, din, ve sosyal örgütlenme açısından da kendi özgünlüklerini yansıttıklarını vurgulamıştır³⁴³. Antik kentlerin gelişimine doğada gerçekleşen birtakım olayların da (alüvyonların kentlerin yerini değiştirmesine neden olması gibi) etki ettiğine de vurgu yapmıştır. Tüm bunlara ek olarak kent kimlikleri, her birinin oluşumuna katkıda bulunan farklı doğal koşullardan etkilenerek farklılık göstermektedir³⁴⁴.

Araştırmacılar, Hellenistik kültür içerisinde gelişen şehirlerin ve bir noktada Antik Dönem'deki tüm şehirlerin, şehircilik ve planlama açısından Mısır, Mezopotamya ve İndus Havzası'nda gelişen kentlerin gelişim izlerini takip ettiklerini düşünmektedir³⁴⁵. Eski Hellen toplumları M.Ö. 8. yy'da, siyasi ve ekonomik gelişmenin ve Anadolu ile Suriye'nin eski şehir merkezleriyle kurulan iletişimin doğal

³⁴¹ A.e. s. 67-68, 76.

³⁴² Robert Davreu, "Cities of Mystery: The Lost Empire of the Indus Valley". **The World's Last Mysteries**, 2. bs, Sydney, Readers' Digest, 1978, s. 121-129.

³⁴³ Smith, "Ancient Cities", **Encyclopedia of Urban Studies**, Ed. Ray Hutchison, s.28.

³⁴⁴ Işıklı, "Antik Dönemde Kent ve Doğa Etkileşimi: Priene Antik Kenti Örneği", **Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 44.

³⁴⁵ Childe, "The Urban Revolution", **The Town Planning Review**, s. 8;
A. Akarca, **Şehir ve Savunması**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1972, s. 30-31.

bir sonucu olarak kentsel bir devrim yaşamıştır. Özellikle Batı Anadolu kıyılarındaki Smyrna, Ephesos, Miletos gibi yerleşimler buna örnek gösterilebilir³⁴⁶.

Miletos şehrini vuran yıkıcı bir yangından sonra, Hippodamos M.Ö. 466 yılında kentte yeni bir plan sistemi uygulamıştır. Kentin yeni planında, dik açılarla birbirini kesen sokaklar kendi aralarında dikdörtgen adalar oluşturmaktaydı. Kentin kamu binaları ile meydanlarına açılan geniş iki ana cadde tasarlanmıştı. Konut alanları, kamu yapıları, liman gibi kentin farklı işlevlere sahip bölgeleri ayrıştırılmıştı (zoning). Bölgelerin işlevsel şekilde ayrıştırılmaları ile kentler karakterize edilmiştir³⁴⁷. Hippodamos'un planı, Hellenlerin yeni şehirleri ve kolonileri için uygulanmış, özellikle topografyası düz veya düze yakın olan arazilerde tercih edilmiştir. Hatta onun öğretilerine saygı göstererek Priene'nin eğimli topografyasına ve zorlu arazi yapısına rağmen ızgara plan uygulanmıştır³⁴⁸. Hippodamos söz konusu ızgara planı icat eden kişi olarak yüzyıllar boyunca tanınmıştır³⁴⁹. Aristoteles, Hippodamos'u ilk şehir plancısı ve ortogonal planın yenilikçisi olarak kabul etmiştir³⁵⁰. Hippodamos ile ilgili bu düşünce, arkeologların, Doğu'nun antik şehir planlamasında daha eskiye dayanan ortogonal modellerini keşfedene kadar kabul etmiştir³⁵¹. Michael E. Smith, ortogonal planın kökeninin Mezopotamya ve Mısır'a dayandığını öne sürmektedir. Bununla birlikte, ortogonal planları merkezi planlamalara bir referans olarak görmekte ve planlarda dik açılarının kullanımının, bina ve mekanların birbirlerine göre düzenlenmesi³⁵² ile resmiyeti³⁵³ birleştirdiğini düşünmektedir³⁵⁴.

³⁴⁶ Hammond, "The City in the Ancient World: A Summary Survey", **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, s. 12.

³⁴⁷ A. W. Lawrence, **Greek Architecture**, New Haven, Yale University Press, 1996, s. 191.

³⁴⁸ Mortimer Wheeler, **Roma Sanatı ve Mimarlığı**, Çev. Zeynep Koçel Erdem, İstanbul, Homer Kitabevi, 2004, s. 27-28.

³⁴⁹ Lawrence, **Greek Architecture**, s. 192; Wheeler, **Roma Sanatı ve Mimarlığı**, Çev. Zeynep Koçel, s. 43.

³⁵⁰ Aristotle, Politics II

³⁵¹ Hammond, "The City in the Ancient World: A Summary Survey", **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, s. 12.

³⁵² Bina ve mekanların düzenlenişimi/koordinasyonu: *Michael E Smith'e* göre bu terim, binaların ve mekanların diğer binalarla uyum içinde olan bireysel mimari niteliklerini ifade etmektedir. Bkz. Smith, "Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning", **Journal of Planing History**, s. 8.

³⁵³ Resmiyet/ Formalite: *Smith'e* göre "Resmiyet"; açık/net planlama ilkelerin ortaya çıktığı şehirlerin ayırt edici bir özelliğidir. Bkz. a.e. s. 8-12.

³⁵⁴ A.e. s.12-21.

Makedonya Krallığı Dönemi'nin felsefesi ve siyaseti Hellen şehirlerinin planlarında bazı değişiklikler meydana getirmiştir. Önceden birçok şehir büyük, zengin ve bağımsızken, Makedonya Krallığı ile beraber şehirlerin daha büyük bir bütünün parçası haline geldikleri görülmektedir. Ortogonal plan ise daha spesifik, uyumlu ve katı bir satranç tahtası desenine dönüştürülmüştür. Anıtsal yapıların mimarisine ve sokakların görünümüne daha fazla önem verilmiştir³⁵⁵. Büyük İskender'in fethi Asya'daki şehirlere yeni bir ruh katarken, yeni şehirler Hellen tarzına göre planlanmıştır. Büyük İskender Dönemi'nde zenginlik artışı ile birlikte Hellen şehirlerinin tarzı, kentlerin yapılarına ve açık alanlarına olumlu bir şekilde yansımıştır³⁵⁶. Bu dönemde kurulan şehirler ile önceden var olan çoğu kent siyasi olarak Hellen şehir devleti biçimini almıştır. Hellenistik krallıkların egemenliği altındaki şehir devleti ise tam bağımsızlıklarını yitirmiştir. Öte yandan şehirler, iç ilişkilerinde bireyleri önemsemiş ve halkın siyasi katılımı ile refahlarını korumuştur³⁵⁷.

Roma Devleti, Hellen ve Hellenistik modellerinin yanı sıra İtalya'daki Etrüsk şehir planlarından da etkilenmiştir³⁵⁸. Bununla birlikte ızgara plan sistemini koloni kentlerinde uygulamıştır³⁵⁹. Zamanla Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'da da, bir Doğu Roma tarzı ortaya çıkmıştır. Bu tarzın en belirgin özelliği, ana caddelerin kaldırımlarını gölgelemek için tasarlanan -Pompeiopolis'te olduğu gibi- "sütunlu galeriler"dir³⁶⁰.

Michael E Smith, "Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning" adlı makalesinde, Roma kentleri ile bazı Hellen ve Hellenistik kentleri, kent planlamasının üstün seviyesini ifade eden standart, gelişkin ortogonal planın ideali olarak saymaktadır³⁶¹.

³⁵⁵ Haverfield, **Ancient Town-Planning**, s. 16, 17.

³⁵⁶ Lawrence, **Greek Architecture**, s. 196.

³⁵⁷ Hammond, "The City in the Ancient World: A Summary Survey", **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, s. 14.

³⁵⁸ W. H. Harris, "Invisible Cities: The Beginning of Etruscan Urbanization". **Atti del Secondo Congresso Internazionale Etrusco**. Roma, 1989. s. 375-392, (385).

³⁵⁹ Wheeler, **Roma Sanatı ve Mimarlığı**, Çev. Zeynep Koçel Erdem, s. 43.

³⁶⁰ A.e. s. 59-60.

³⁶¹ Smith, "Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning", **Journal of Planing History**, s. 12-21.

Roma Devleti'nin resmi dininin Hristiyanlık olarak belirlenmesi üzerine piskoposlara, imparatorluk içinde ve yerel birimlerde önemli roller verilmiştir. Bu durum demokrasinin gerilemesine neden olmuş ve M.S. 7. ve 8. yy'larda şehir devletleri kavramı ortadan kalkmaya ve şehirler geride kalmaya başlamıştır. Müslüman Arapların ve Türklerin, Suriye ile Anadolu üzerindeki hâkimiyeti, klasik şehirlerin izleri hala duruyor olsa da yeni kent modellerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur³⁶². Bu durum daha kamu yapıları ile kenti oluşturan diğer yapıların biçimi için geçerliyken kent planlarında için Antik Dönem sonrası düz ve dik açılı sokaklar korunmuştur. Ve bu da -bugünümüze ayakta duran çoğu kentte olduğu gibi- Halep kentinin Antik kent bölgesine bakıldığında bu durum kolayca gözlenebilmektedir³⁶³.

2.2. Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia'da Şehirciliğin Gelişimi

2.2.1. Hellenistik Dönem Öncesi Kuzey Suriye'de Şehircilik Gelişimi

Kuzey Suriye'de, arkeolojik buluntuların gösterdiğine göre, M.Ö. 7. binyıldan itibaren avcılık ve toplayıcılıktan, tarım ve yerleşik hayata geçiş ile insan yolculuğu başlamıştır. M.Ö. 5. binyılın sonuyla birlikte kentsel büyüme ve şehirlerin ortaya çıkışının işaretleri görülmeye başlamıştır. M.Ö. 3. binyılda köyler ve insan toplulukları büyüyerek, Mezopotamya ve Mısır'ın yazılı metinlerinde adı geçen birer ünlü şehir haline gelmiştir³⁶⁴.

Van De Mieroop, Kuzey Suriye'nin kentsel gelişiminde, Kuzey Suriye ile Mezopotamya'yı yakın ticari ve askeri temas soka coğrafi konumun önemli bir rolü olduğunu düşünmektedir³⁶⁵. Charles Gates ise, Doğu Akdeniz'i kültürel kesişme bölgesi olarak tanımlamakta ve Tunç Çağı'ndan beri çevredeki büyük uygarlıkların

³⁶² Hammond, "The City in the Ancient World: A Summary Survey", **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, s. 18-20.

³⁶³ Ross Burns, **Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East**, Oxford, Oxford University Press, 2017, s.163-165.

³⁶⁴ Horst Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, Şam, Suriye Kültür Bakanlığı yayınları, 1985. (**Assar Suriye Alkadime**), s. 27.

³⁶⁵ Marc Van De Mieroop, **The Ancient Mesopotamian City**, Oxford, Clarendon Press, 1997. s. 248-249.

gelişmesinde önemli bir rol oynadığına inanmaktadır³⁶⁶. Rasha El-Endari, Kuzey Suriye’de, Mezopotamya’ya paralel bir dönemde kentleşmenin ortaya çıkması ve gelişmesi için etkili olabilecek çevresel faktörlerin zengin olduğunu belirtmektedir. Ancak ona göre, Güney Mezopotamya’nın kentleşmesine odaklanılması ve Suriye’nin kuzeyindeki alanların küçüklüğü gibi nedenlerden dolayı, Kuzey Suriye bölgesinde kentleşmenin nasıl geliştiğinin araştırılması ihmal edilmiştir. Bununla birlikte Rasha El-Endari, Kuzey Suriye’deki arkeolojik kazıların azlığı ve buluntuların arkeolojik analizlerinin eksikliğinin bölgedeki kentsel gelişimin anlaşılmasına engel olduğunu düşünmektedir. Rasha El-Endari, “Urbanism in the Northern Levant During the 4th Millennium BCE” adlı çalışmada bölgenin kentsel gelişimine yerel anlamda yansıyan ayrı bir kültüre sahip olduğu sonucuna varmıştır³⁶⁷. Tez kapsamında da Kuzey Suriye’nin en önemli arkeolojik yerlerinin kentsel gelişimine dair yapılacak incelemelerde göreceğimiz bu fikirle örtüşmektedir.

M.Ö. 3. binyılın ortası, yarı kurak ovanın tamamında, birkaç sulanan alanda ve kıyıda, kasaba ve köylerin ortaya çıkmasına tanık olmuştur³⁶⁸. Tunç Çağı’nın orta ve geç dönemlerinde Suriye’de gelişen yerleşimler sürekliliğini korumuştur. Bu dönemde büyük, yeni bir yerleşim yeri yapılmamış ve yerleşimlerin planları fiilen genişlemeden şeklini korumuştur. Kamu binalarının, sarayların, konut alanlarının, zengin mahallelerinin kentsel gelişimi restorasyon ve iyileştirme çalışmaları ile gösterilmiştir³⁶⁹.

Kuzey Suriye’nin, Mezopotamya’dan çöl aracılığıyla veya Bereketli Hilal boyunca Lübnan dağlarından Anadolu’ya, Akdeniz’e ve Mısır’a ulaşan yollara hâkim olması, siyasi açıdan bölgeyi bir savaş alanı haline getirmiş ve böylece bölgede güçlü, tek bir kuvvet gelişmemiştir³⁷⁰. Suriye’deki Tunç Çağı şehirleri, M.Ö. 1200’de yıkılana kadar çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu şehirlerin toprakları 50 km’lik bir

³⁶⁶ Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 153.

³⁶⁷ Rasha El-Endari, **Urbanism in the Northern Levant During the 4th Millennium BCE**, Fayetteville, Arkansas Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012. s. 92-97.

³⁶⁸ Mario Liverani, **The Ancient Near East: History, Society, and Economy**, Çev. Soraia Tabtabai, Londra ve New York, Routledge, 2014. s. 119.

³⁶⁹ A.e. s. 325.

³⁷⁰ Hammond, “The City in the Ancient World: A Summary Survey”, **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, s. 8-9.

yarıçapı aşmayan, küçük, bölgesel devletlerin merkezleriydi. Siyasi ve askeri güçler, laik bir hiyerarşinin kontrolü altında olduklarından çevredeki diğer güçler ile Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'daki ana siyasi güçlerle, siyasi ve ticari temaslarını devam ettirmiştir³⁷¹. Ayrıca Doğu Akdeniz'deki ticaret yolunun iç şehirler ve kıyı şehirler arasında kurduğu bağlantı, her iki bölgedeki yerleşim modellerini karşılıklı olarak etkilemiştir. Bu bağlamda Hatice Pamir, bir ticaret limanı olarak kıyı şehri ile iç ticaret merkezi arasındaki karşılıklı ilişkiye, Alalakh ve Sabuniye ilişkileri (Geç Tunç Çağı ve I. Demir Çağı'nda) üzerinden atıfta bulunmuştur³⁷².

Kuzey Suriye'nin şehirleri, güçlerini genel olarak ticaretten ve çevredeki kırsal bölgeler ile doğal kaynakların siyasi ve askeri yollarla sömürülmesinden almıştır³⁷³. Tunç Çağı'nda Kuzey Suriye şehirlerinin en önemlileri ve ticaret şehirleri olarak bilinen Ugarit, Al-Alalakh³⁷⁴, ve Ebla³⁷⁵ sayılabilir.

Ugarit (Ras Shamra)

Ugarit (Ras Shamra) önemli bir ticaret şehriydi. Mari, Tell el-Amarna ve Hattuşa tabletleri gibi eski metinlerde adı geçmektedir. Arkeolojik kanıtlar, Neolitik Dönem'den itibaren burada bir yerleşimin olduğunu, Tunç Çağı'nda devam ettiğini ve en çok Geç Tunç Çağı'nda geliştiğini göstermektedir. Tarihin bilinen en eski alfabesine sahip Kenanlılar³⁷⁶ tarafından iskân edilmiştir. Ugarit mükemmel bir tarım şehridir ve yerel sanayilerle birlikte tarım ürünleri ticaretinin temelini oluşturur. Ayrıca

³⁷¹ Van De Mieroop, **The Ancient Mesopotamian City**, s. 249.

³⁷² Hatice Pamir, "Sabuniye: A Late Bronze-Iron Age Port Settlement on the Northeastern Mediterranean Coast", **Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations Between Syria and Anatolia**, Proceedings of a Symposium held at the Research Center of Anatolian Studies, Koç University, Istanbul May 31-June 1 2010, Ed. K. Aslıhan Yener, Paris, Peeters, 2013, s. 173-194. (183).

³⁷³ Van De Mieroop, **The Ancient Mesopotamian City**, s. 249;

Hammond, "The City in the Ancient World: A Summary Survey", **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, s. 8-9.

³⁷⁴ A.e. s. 8-9.

³⁷⁵ Ali El-Kayyim, **Ebla İmparatorluğu**, Şam, El-Ebcediye Yayıncılık, 1989. (*İmparatoriyet Ebla*). s. 47-54.

³⁷⁶ "Kenan" kelimesi "kinahna" kelimesinden türetilmiş ve Mezopotamya'daki yerleşen sami kavimler tarafından M.Ö. 2. binyılda İskenderun Körfezi'nden Ras al-Carmel'e kadar Suriye kıyılarında yaşayanlara atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Bu isim, Suriye kıyılarında balık pullarından çıkarılan mor bir boyayı ifade eder. Bkz. John Gray, **Ancient Peoples and Places: The Canaanites**, Thames and Hudson, Londra, 1964, s. 15.

Buna ek olarak, Araştırmacılar kuzey ve orta Suriye sahili Fenikeliler tarafından iskan edildiğini uzlaşırken, bazıları "Fenikeliler" Yunanların Suriye sahilindeki Kenanlılara verdiği bir isim olduğunu savunmaktadır. Bkz. M. Gras, P. Rouillard & J. Teixidor, **L'univers Phénicien**, Arthaud, Paris, 1989, s. 27.

karşısındaki Kıbrıs'tan bakır ithal etmiştir. Denize yakın konumuna rağmen, başka yerleşim yerlerinin limanlarını kullanması şaşırtıcıdır. Konumu itibariyle yerleşim, siyasi olarak çekişmelere ve çevre güçlerin kendi aralarında çatışmasına neden olmuştur. Ugarit, Mısır ve daha sonra Hitit egemenliğinin altında bir dereceye kadar özerk bir yerleşim yeri olmuştur³⁷⁷.

Şehirde, surlarla tahkim edilmiş bir kraliyet sarayı, akropolde ise dini yapılar ve bir kütüphane bulunmaktaydı. Şehrin geri kalanında konut, endüstriyel ve ticari alanlar karışık olarak düzenlenmişti. Şehir planına bakıldığında, sokakların düz olmadığı ve genişliğinin 0,9 ila 2,5 m arasında değiştiği görülmektedir. Bu durum kent planının ve sokakların oluşturduğu adaların düzensiz olmasına neden olmuştur. Kentte meydanlar da az sayıdadır. Evler farklı büyüklükte olmalarına rağmen aynı tasarıma ve ortak duvarlara sahiptir. Bununla birlikte evlerin, kentsel gelişimi gösteren temiz su ve kanalizasyon sistemi bulunmaktaydı. Evler ayrıca bir mezar odası³⁷⁸ içermektedir. Bölgenin Deniz Halkları istilasına uğramasıyla Ugarit şehri çökmüş, yerleşim daha sonra küçük bir alanda hayatına devam etmiştir³⁷⁹ (**Lev. 8, Plan 11**).

Ebla

Ebla'daki ilk yerleşimin özellikleri netlik kazanmasa da, Tunç Çağı öncesi bir evreye kadar uzandığı kesindir. Tunç Çağı'nda Ebla'da, M.Ö. 3. binyıla ait arkeolojik verilerin azlığına rağmen, kentin büyüklüğü ve kentsel gelişimi bilinmektedir³⁸⁰. Kentin ilk yükseliş dönemi M.Ö. 2400-2250 yılları arasındadır. Çivi yazılı yazıtlar söz konusu dönemde, kentte dört konut mahallesinin varlığını göstermektedir. Dört mahalle, dört kare biçiminde kule ile güçlendirilmiş ve dört kapısı olan dairesel bir duvarla çevrelenmiştir. Sarayları ve tapınakları içeren akropol ise kentten geniş bir cadde ile ayrılmıştır. O dönemde kentin kuzey ve doğu revakları olan ana bir meydanı ve meydana açılan dört kapısı bulunmaktaydı. Kapılar meydanı saraya ve idari yapılan bulunduğu kanada bağlamaktaydı. Meydanda insanlar ve hayvanların susuzluğunu

³⁷⁷ Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 157-158.

³⁷⁸ Charles Gates, ölüleri mekanın veya evin içine gömme meselesini, sakinlerin ev veya arazinin kendilerine ait olduğunu iddia etmeleriyle ilişkilendirmektedir. Bkz. A.e. s. 26.

³⁷⁹ A.e. s. 158-163.

³⁸⁰ Liverani, **The Ancient Near East: History, Society, and Economy**, Çev. Soraia Tabtabai, s. 120.

gidermesi için havuzlar ve kuyular bulunurdu. Bu özellikleriyle meydan, çevresinde resmi ve kraliyet binalarının düzenlendiği, kültürel ve sosyal işlevi olan bir kamu tesisi olarak kabul edilmektedir³⁸¹.

M.Ö. 2250'de ilk yükseliş evresinin çökmesinden sonra Ebla, M.Ö. 2250-2000 yılları arasında bir önceki yerleşim yeri ile aynı alanda yükselmiştir. İkinci refah dönemi ise, M.Ö. 2. binyılın başından M.Ö. 1600'e kadar uzanmaktadır. Bu, Amorlu Kenan krallıklarının yükselişinden, Hititlerin eline geçmesine kadar olan döneme tekabül eder. Bu dönemde Ebla, bölgede sözü geçen güçlü bir krallıktı³⁸². Kuzeyde Halab (Halep) ile güneyde Hamath (Hama) arasında geniş bir krallığı kontrol eden Ebla, Karkamış-İmar-Harran gibi çevredeki bölgelere de ticari ve siyasi olarak hâkim olmuştur. Sakinlerinin çoğu Samiler'den oluşan Ebla'nın toplumunun, pastoral-tarımsal³⁸³ olmasıyla ve akrabalığa dayanmasıyla ayırt edildiğine inanılır³⁸⁴. Otorite tarafından tekelleştirilmeyen ticaretine gelince, esas olarak tekstil ve maden değiş-tokuşuna odaklanmıştır³⁸⁵.

M.Ö. 2000 yılında yükselen Ebla, ihtişamlı ve eski kentin anıtlarına saygı duyularak tasarlanmış planlaması, boyutu ve organizasyonu ile karakterize edilmiştir³⁸⁶. Yerleşim mahalleleri ile akropol, tabanı geniş ve yukarıya doğru daralan düzgün olmayan devasa bir duvarla çevrilidir³⁸⁷. Yeni saray, kamu yapıları ile dini yapıları içeren akropol de başka bir duvarla yerleşim yerinden ayrılmıştır³⁸⁸. Konut mahallelerine hâkim olan ve şehrin merkezi haline gelen akropol ile kentin kapıları ile bağlantılı dört ana cadde ışınsal yol şekildedir ve kente girmeden önce ihtişam hissi vermektedir. Evler sıkışık değildir ve içlerinde revaklarla çevrili bir iç avluya

³⁸¹ El-Kayyim, **Ebla İmparatorluğu**, s. 47-50.

³⁸² A.e. s. 47,53-54.

³⁸³ Mario Liverani, Suriye'deki antik kentlerin kentleşme politikasının tarımsal kolonizasyona dayanmadığına ve tapınakların şehrin biçimlenmesinde etkili bir rolünün olmadığına inanır. Bu iki özellik, Suriye'deki kentleşmeyi, Mezopotamya'dakinden ayıran en önemli özellikler olarak saymaktadır. Bkz. Liverani, **The Ancient Near East: History, Society, and Economy**, Çev. Soraia Tabtabai, s. 121-122.

³⁸⁴ A.e. s. 120-122.

³⁸⁵ A.e. s. 125.

³⁸⁶ Paolo Matthiae, **Ebla: Archaeology and History**, Çev. Richard Bats, Mattia Bilardello, ve Antia Weston, Londra-New York, Routledge, 2021. s. 168

³⁸⁷ El-Kayyim, **Ebla İmparatorluğu**, s. 62-63.

³⁸⁸ Matthiae, **Ebla: Archaeology and History**, Çev. Richard Bats, Mattia Bilardello, ve Antia Weston, s. 169-170.

sahiptir³⁸⁹. Şehrin bölümleri ve ışınsal ana caddeleri, bağlantı yollarıyla birbirlerine bağlanmış ve diğer tali yollar bu bağlantı yollarından ayrılmıştır (**Lev. 9, Plan 12**).

Araştırmacılar, kentin fonksiyonlara ayrılmasından, evler arasındaki mesafelerin varlığından ve ayrıca bir sokak ağına sahip olmasından dolayı kentin daha önce hazırlanmış bir plana göre geliştiğini düşünmektedir³⁹⁰.

Bu ayırt edici kentsel özellikler, Orta Tunç Dönemi'nde Kuzey Suriye uygarlığının bağımsızlığını yansıtmaktadır. Bu nedenle Ebla, Suriye'de kültür ve sanatının en önemli yaratıcı merkezlerinden biri kabul edilmektedir³⁹¹.

Kuzey Suriye'deki Tunç Çağı'nın büyük şehirleri Ebla, Alalakh, Ugarit, M.Ö. 1200'de yok olurken, hem Halab (Halep) hem de Hama³⁹² sonraki dönemlerde süreklilik göstermiştir³⁹³.

M.Ö. 1200'den sonraki yüzyıllarda, mevcut uygarlıkların istilalar, toplumsal huzursuzluklar ve nüfus hareketleri sonucu çöküşünden sonra Ebla'nın siyasi rolü azalmış ve bölgedeki şehirlerinin büyüklüğünde bir hiyerarşi gözlenmiştir; ya dikkat çekici şekilde büyük kentler vardı ya da küçük ve dağınık yerleşmeler³⁹⁴. Bu dönemde insanlar, Tunç Çağı'nda zengin olan kent merkezlerini çevreleyen tepelere ve dağlara yerleşmeye başlamıştır³⁹⁵. Genel olarak Suriye, Demir Çağı'nın ilk yüzyıllarında, büyük imparatorlukların siyasi ve ekonomik yapılarının uyum dönemine tanık olmuştur. Böylelikle Demir Çağı'nın ilk dönemi, kültürel parçalanma, sosyal ve ekonomik sınırlar ve yerleşim modellerinin çeşitliliği ile karakterize edilmiştir³⁹⁶.

³⁸⁹ El-Kayyim, **Ebla İmparatorluğu**, s. 62-63.

³⁹⁰ Matthiae, **Ebla: Archaeology and History**, Çev. Richard Bats, Mattia Bilardello, ve Antia Weston, s. 184-185.

³⁹¹ El-Kayyim, **Ebla İmparatorluğu**, s. 56-63;

Matthiae, **Ebla: Archaeology and History**, Çev. Richard Bats, Mattia Bilardello, ve Antia Weston, s. 197.

³⁹² Geç Tunç Çağı'nda hem Halep hem de Hama, Hitit İmparatorluğu'nun egemenliği altında girmiş, Halep Karkamış ile birlikte M.Ö. 14. yy'da Hitit başkenti Hattuşa'nın bölgedeki iki temsilcisi olmuştur. Bkz. Trevor Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, Oxford, 2014, s.102-103.

³⁹³ Maurice Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, Şam, Suriye Kültür Bakanlığı-Suriye Yazarlarının Genel Konseyi Yayınları, 2008. s. 37.

³⁹⁴ Van De Mierop, **The Ancient Mesopotamian City**, s. 249-250.

³⁹⁵ Liverani, **The Ancient Near East: History, Society, and Economy**, Çev. Soraia Tabatabai, s. 325.

³⁹⁶ Ann E. Killebrew, "Introduction to the Levant during the Transitional Late Bronze Age/Iron Age I and Iron Age I Periods", **The Oxford Handbook of The Archaeology of the Levant: C.8000-332 BCE**, Ed. Margreet L. Steiner & Ann E. Killebrew, Oxford, Oxford University Press, s. 663-677. (664).

Yeni nüfus gruplarının, özellikle de Aramilerin ortaya çıkması, Suriye'deki şehirlerin kültürü ve etnik yapısı üzerinde derin bir etki yaratmıştır³⁹⁷.

Kanıtlar, Demir Çağı'nda yerleşim sayısının Geç Tunç Çağı'na göre iki katına çıktığını göstermektedir. Bu yerleşimlerin sayısı ve küçüklüğü, Demir Çağı'nda nüfusun küçük kırsal yerleşim yerlerine dağıldığını ispat etmektedir. Geç Tunç Çağı yerleşimleri Demir Çağı'nın ikinci evresinde yeniden işgal edilmiştir. Hamath (Hama) ve Halab (Halep) gibi gelişen Tunç Çağı şehirleri -yukarıda bahsedildiği gibi- Demir Çağı I ve II'de süreklilik göstermiştir.³⁹⁸

Demir Çağı'nın I. Evresine ait alanların incelenmesiyle, alanların çoğunun kamu binalarını içermediği, konutlarla kısıtlı olduğu ve yerel karakterdeki tahıl depoları ile fırınlarla sınırlı olduğundan, incelenen alanların kırsal bir karaktere sahip olduğu anlaşılmıştır. Buna karşılık, Tell Mastoma'daki bir Demir Çağı I yerleşimi, güneyde görkemli girişi, bir dizi iyi tanımlanmış caddesi ve at nalı şeklindeki planıyla, şehir planlamasına dair bazı kanıtlar sunmaktadır³⁹⁹.

Mikro Novák, Demir Çağı'nın ilk evresinde Kuzey Suriye'deki yerleşimler arasındaki planlama biçimlerinde değişiklikler ve farklılıklar olduğuna inanmaktadır. Bu değişiklik ve farklılıklara, yeni Hitit-Luvi elitinin Kuzey Suriye'deki Arami dünyası üzerindeki kontrolün, siyasi güçlerin bölgedeki dağılımları ve bölünmelerin ve Arami yerleşimlerin küçüklüğünün sebep olduğunu düşünmektedir. Hatta ona göre söz konusu dönemde, bölgedeki şehirlerin dağınık ve küçük olması şehrin tanımının sadece başkentlerle sınırlı olmasına neden olmuştur. Kent nüfusu arasında sosyal sınıflandırmanın olması, tarım ürünlerinin şehir ürünleri karşılığında takas edildiği kırsal alanların yanı sıra tarım dışı bir ticaret sisteminin olması, idari ve kültürel kurumların varlığı bölgedeki başkentlere kent tanımını kazandıran faktörlerdir. Oysa daha küçük Arami yerleşimleri bundan yoksundu ve organik olarak büyümüştür⁴⁰⁰.

³⁹⁷ Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 100.

³⁹⁸ Hélène Sader, "The northern Levant during the Iron Age I Period", **The Oxford Handbook of The Archaeology of the Levant: C.8000-332 BCE**, Ed. Margreet L. Steiner & Ann E. Killebrew, Oxford, Oxford University Press, s. 678-695. (682-684).

Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 100.

³⁹⁹ Sader, "The northern Levant during the Iron Age I Period", **The Oxford Handbook of The Archaeology of the Levant: C.8000-332 BCE**, Ed. Margreet L. Steiner & Ann E. Killebrew, s. 685.

⁴⁰⁰ Novák, "Architecture", **Aramaeans in Ancient Syria**, Ed. Herbert Niehr, s. 255-256, 271.

Öte yandan araştırmacılar, Geç Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na geçişin bir yerleşimden diğerine farklılık gösterdiğine inanmaktadır. Karkamış'ta olduğu gibi kuzey Suriye'de de yeni keşfedilen Hitit-Luvi yazıtlarından ve maddi kültürün sürekliliğinden, Hitit İmparatorluğu kültürünün yavaş yavaş değişmeye başlamadan önce Hitit hanedanının, krallarının egemenliği yoluyla varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır⁴⁰¹.

Bölgedeki şehirciliğin Demir Çağı'ndaki durumunu tanımak için Suriye'nin kuzeyinde yer alan, bu dönemin en büyük ve en önemli şehri olan Karkamış'ın kentsel planlamadaki gelişimini inceleyelim:

Karkamış

Fırat Nehri üzerinde verimli bir bölgede yer alan Karkamış, Suriye, Anadolu ve Mezopotamya'yı birbirine bağlayan merkezi coğrafyası nedeniyle siyasi ilişkilerde ve kalıcı bir önem kazanmıştır. Erken Tunç Çağı'ndan Assur İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar Ebla, Mari, Ugarit, Hattuşa ve Mısır'daki eski metinlerde yazılı olarak belgelenen birkaç yerden biridir. Karkamış, M.Ö. 3. binyılın ortalarında, Ebla Krallığı'nın bir parçasıydı. M.Ö. 2. binyılın başlarında refahını Fırat'taki aktif ticaretten elde etmiş, bağımsız bir siyasi varlık olmayı başarmıştır. M.Ö. 1700'lerde ise Yamhad Krallığı'nın (Halep) egemenliği altına girmiştir. Yamhad'tan sonra Hititlerin kontrolüne giren Karkamış, M.Ö. 2. binyılın sonlarında Hitit İmparatorluğu'nun çökmesinden ve tekrar bağımsızlığını kazanmadan önce, Hititler için en önemli yönetim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Demir Çağı'nda ise, Karkamış, M.Ö. 605 yılında Assur Krallığı'nın yıkılmasına kadar Assurluların kontrolünde kalmıştır⁴⁰².

Kent planlaması açısından bakıldığında, bir önceki dönemin büyük Suriye şehirlerinde olduğu gibi Karkamış'ta da müstahkem bir iç şehir ve surlar ile çevrili bir dış şehir tespit edilmiştir⁴⁰³. Demir Çağı'ndaki Karkamış, inşaat süreçlerinin ve kentsel yenilenmenin gelişimiyle karakterize edilmiştir. Kentteki mekanlarda yazı ve heykelin kullanımı, seçkinlerin siyasi ve tarihsel mesajları anlatılarının topluma iletildiği

⁴⁰¹ Sader, "The northern Levant during the Iron Age I Period", **The Oxford Handbook of The Archaeology of the Levant: C.8000-332 BCE**, Ed. Margreet L. Steiner & Ann E. Killebrew, s. 688-689.

⁴⁰² Nicolò Marchetti, "Karkemish on the Euphrates: Excavating a City's History", **Near Eastern Archaeology**, Cilt. 75, No. 3, Eylül 2012, s. 132-147.

⁴⁰³ Marchetti, "Karkemish on the Euphrates: Excavating a City's History", **Near Eastern Archaeology**, s. 133-142.

dramatik bir araç olarak yorumlanmıştır. Kamu binaları, kentte bir merkez oluşturan kültürel, sosyal ve politik yapıların olduğu alanın çevresine dağıtılmıştır⁴⁰⁴ (**Lev. 10, Plan 13**).

Demir Çağı'nda varlığını ispat eden Hama'nın ise, Orontes Nehri'ne doğrudan bakan bir tepe üzerinde oldukça müstahkem bir kaleye sahip olduğu ve kale tepesinin güneyinde uzanan bir aşağı şehir olduğu düşünülmektedir⁴⁰⁵.

Demir Çağı'nın Arami dünyasında, planlama biçimi olarak en çok tercih edilen dairesel planlı Suriye kentleri arasında Sam'al (Zincirli) ve Arpad (Tell Rifa'at) bulunmaktadır. Dairesel plana sahip olan Sam'al'ın, şehrin merkezinde müstahkem bir kalesi bulunmaktadır. Kent, eşmerkezli ııınsal sokak ağına sahiptir. Bunlarla birlikte kentin diğler bir özelliğı, birbirine eşit uzaklıkta üç kapısı olan dairesel bir kent duvarına sahip olmasıdır⁴⁰⁶ (**Lev. 10, Plan 14**).

Diğler komşu bölgelerde olduğu gibi Suriye, Pers egemenliğı altındayken tarihi ve uygarlığının gelişimi hakkında çok az şey bilmekteyiz⁴⁰⁷. Matthias Grawehe, Orta Orontes Bölgesi için Pers Dönem'inin büyük bir bölünme olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte klasik döneme kadarki süreçte varlığını koruyabilen şehirlerin sayısı çok azdır; eski zamanların önemli yerlerinin terk edildiğini ya da yıkıldığını ifade etmektedir. Öte yandan antik kaynaklarda, bölgenin Pers Dönemi'nde büyük ölçüde terk edilmiş olduğu yazmaktadır. Matthias Grawehe'e göre, bu araziler Pers yetkilileri tarafından kurumsal ya da özel mülkiyet şeklinde sömürülmekteydi ve dolayısıyla tarımsal servet, beşerî ve iktisadi gelişime katkıda bulunmuyordu⁴⁰⁸.

⁴⁰⁴ Ömür Harmanşah, "Monuments and Memory: Architecture and Visual Culture in Ancient Anatolian History", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10000-323 B.C.E.*, Ed. Sharon R. Steadman & Gregory McMahon, Oxford-New York, Oxford University Press, 2011, s. 623-651. (639-640).

⁴⁰⁵ Novák, "Architecture", *Arameans in Ancient Syria*, Ed. Herbert Niehr, s. 257.

⁴⁰⁶ A.e. s. 259-260.

⁴⁰⁷ Filip Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkirim Rafek, Beyrut, kültür Yayınevi, 1982. s. 248.

⁴⁰⁸ Matthias Grawehe, "The Transition from the Persian to Hellenistic Periods in Inland Syria. The Perspective of Historical Geography", **The Transition from the Achaemenid to the Hellenistic Period in the Levant, Cyprus, and Cilicia: Cultural Interruption or Continuity?**, Ed. Winfried Held, Symposion at Philipps-Universität Marburg, Ekim 12-15 2017, Eigenverlag des Archäologischen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 2020, s. 27-40. (38)

Bölgedeki kapsamlı idari düzenlemelerin ve Pers egemenliği altındaki güvenli yol ağının kaçınılmaz bir refah düzeyiyle bağlantılı olduğuna inanılmaktadır⁴⁰⁹.

2.2.2. Hellenistik Dönem Öncesi Ovalık Kilikia'da Şehircilik Gelişimi

Kilikia'da -daha önce Kilikia coğrafyasında açıklandığı gibi- verimli toprak, bol yağmur ve ılıman iklim gibi, tarıma olanak tanıyan kent yaşamının temel gereksinimleri bulunmaktaydı. Bu sayede yerleşik hayata geçen insan gruplarına gıda sağlanmıştır. Kilikia'da höyüklerin yaygınlaşması, bölgede yerleşimin Neolitik Dönem'den itibaren başladığını göstermektedir⁴¹⁰. Neolitik döneme ait höyüklerin arasında Misis Höyüğü, Yumuktepe Höyüğü ve Gözlükule Höyüğü yer almaktadır⁴¹¹. Kinet Höyük⁴¹², Misis⁴¹³, ve Yumuktepe⁴¹⁴ gibi bazı höyükler, Neolitik Dönem'den sonra Tunç Çağı ve Demir Çağı'nda devamlılık göstermiştir. Daha ziyade, Kilikia'nın tüm tepelerinin Geç Tunç Çağı'nda iskân edildiği iddia edilmektedir⁴¹⁵.

Anadolu'nun ilk şehirleri, Suriye'deki Kenan şehirleri gibi ticaret ile uğraşıyordu⁴¹⁶. Dolayısıyla Anadolu'daki kentsel gelişim de Suriye'deki kentsel gelişime benzer şekilde ilerlemiştir. Şehirler M.Ö. 3. binyılın ortalarında ortaya

⁴⁰⁹ Abdullah Elhilu, **Suriye'nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, Beyrut, Bisan Yayıncılık ve Dağıtım, 1999. (*Siraa el-Mamalik fi el-Tarih el-Suriye el-Kadiem*). s. 234.

⁴¹⁰ M. V. Seton-Williams, "Cilician Survey", **Anatolian Studies**, C.IV, Aralık 1954, s.121-174.

⁴¹¹ Mustafa H. Sayar, "Antik Kilikya'da Şehirleşme", **XII Türk Tarihi Kongresi Bildirileri**, Cilt. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 193-216. (193-195).

⁴¹² Charles Gates, "Kinet Höyük (Classical Issos): A Harbour Town in Southeast Cilicia During the Persian and Hellenistic Periods", **Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies**, C.3, No.2, 2015, s.81-104. (81)

⁴¹³ "Misis 2018 Booklet- Misis İtalyan Arkeolojik Misyonu", **İtalyan Büyükelçiliği** (Çevrimiçi) https://ambankara.esteri.it/ambasciata_ankara/resource/doc/2019/02/misis_2018_booklet.pdf 24.09.2021. s.9.

⁴¹⁴ Isabella Caneva, "Mersin'in Derin köklerinde Yumuktepe", **Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları**, Ed. Ümit Aydınoglu, Mersin Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü-Kültür ve Turizm Bakanlığı, y. y., s. 24-39 (26-3)

⁴¹⁵ Marie-Henriette Gates, "Southern and Southeastern Anatolia in the Late Bronze Age", **The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10000-323 B.C.E**, Ed. Sharon R. Steadman & Gregory McMahon, Oxford-New York, Oxford University Press, 2011, s. 393-412. (400)

⁴¹⁶ Hammond, "The City in the Ancient World: A Summary Survey", **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, s. 10.

çıkılmıştır. M.Ö. 3. binyılın ortalarında kent konumuna gelen Tarsos⁴¹⁷ buna örnek olarak verilebilir⁴¹⁸.

M.Ö. 3. binyılın sonunda Anadolu, Kilikia da dahil olmak üzere, birçok bölgede birçok insan hareketine ve yerleşim yerlerinde önemli bir azalmaya tanık olmuştur. Daha sonra minerallerdeki zenginliği, tekrar önemli bir ticaret merkezi olmasına ve kentsel rolünü geri kazanmasına izin vermiştir ki Erken Tunç Çağı yerleşimleri önemini kaybettikten sonra, Orta Tunç Çağı'nın başında Kilikia'nın yanı sıra Konya Ovası ve Orta Anadolu Platosu'nda şehirlerin ortaya çıktığı arkeolojik kanıtlarla doğrulanmaktadır⁴¹⁹.

M.Ö. 2. binyılın başlangıcında ise -Suriye'deki Ebla Krallığı ile Yamhad Krallığı'nın refah dönemleriyle aynı zamana denk gelen- Anadolu platosunda büyük ölçüde madencilik ve maden ticaretine dayalı bir ekonomik rahatlama görülmüş ve bu durum kent merkezlerinde refah düzeyini artırmıştır. Kent merkezleri pazarlar ve ticaret limanları olarak yayılmıştır⁴²⁰. Anadolu şehirlerinin M.Ö. 2. binyıldaki refah düzeyi, Hitit Devleti'nin varlığı ve refahı ile bağlantılıdır⁴²¹. Tarsus'taki (Tarşa) Gözlükule Höyüğü ile Adana'daki Tepebağ Höyüğü'nün adları Hitit Devleti'nin şehirlerinin adları olarak kabul edilmektedir⁴²². Arkeolojik kazılar sonucunda Tarsus-Gözlükule, Mersin-Yumuktepe, Kilisetepe, Soloi tepelerinin Geç Tunç Çağı'nda Kizzuwatna hinterlandına hâkim olan zengin ticaret kentleri olduğu ileri sürülmektedir⁴²³.

Güney ve Güneydoğu Anadolu'da Geç Tunç Çağı'nda şehirler ve kasabalar yüksek refah seviyelerine rağmen, M.Ö. 1200'de şehirlerin siyasi, kültürel ve

⁴¹⁷ A. Özyar ve E. Ünlü, "Çukurova'nın Batısında Bir Merkez: Tarsus Gözlükule", **Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları**, Ed. Ümit Aydınoglu, Mersin Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü-Kültür ve Turizm Bakanlığı, y. y., s. 41-57 (49-51).

⁴¹⁸ Van De Mieroop, **The Ancient Mesopotamian City**, s. 250-251.

⁴¹⁹ Liverani, **The Ancient Near East: History, Society, and Economy**, Çev. Soraia Tabtabai, s. 170, 218.

⁴²⁰ Harmanşah, "Monuments and Memory: Architecture and Visual Culture in Ancient Anatolian History", **The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10000-323 B.C.E.**, Ed. Sharon R. Steadman & Gregory McMahon, s. 631.

⁴²¹ Van De Mieroop, **The Ancient Mesopotamian City**, s. 250-251.

⁴²² Gates, "Southern and Southeastern Anatolia in the Late Bronze Age", **The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10000-323 B.C.E.**, Ed. Sharon R. Steadman & Gregory McMahon, s. 401

⁴²³ H. Fahri Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. XVI, Sayı. 1, 2007, s. 501-518. (511)

ekonomik olarak sonunun gelmesine tanık olmuşlardır. Şehirlerin çoğu ya yıkılarak yüzyıllar boyunca terk edilmiş, ya da şehir statüsünden köy statüsüne dönmüştür. Söz konusu yerleşimler M.Ö. 1000 civarında, Orta Demir Çağı'nda eski refah düzeylerine geri dönmeye başlamıştır⁴²⁴. M.Ö. 1200'den sonra Hitit İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte birçok şehir ortadan kalktığı gibi, yeni şehirler ve siyasi oluşumlar ortaya çıkmaya başlamıştır⁴²⁵. Bu bağlamda Ovalık Kilikia'da ortaya çıkan şehirler ya bir liman şehri olarak yükselmiş ya da şehirler bir nehir kıyısında büyümüştür. Ancak konumlarından dolayı alüvyona maruz kalmaları onları sürdürülemez hale getirmiştir. Soloi, Mersin-Yumuktepe ve Kinet Höyük gibi Kilikia'nın batı ve doğusundaki kıyı şeridindeki limanlar bunun dışındadır⁴²⁶. Demir Çağı'nda gelişen Kilikia kentlerinden; Neolitik Çağ'dan başlayarak binlerce yıl kesintisiz olarak ayakta kalan yerleşimlerden Misis'in⁴²⁷, çanak çömlek buluntularına göre, Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı'nda sürekliliğini devam ettiren kentler arasında Epiphaneia⁴²⁸, Karatepe, Kinethöyük, Mersin-Yumuktepe, Tarsus-Gözlükule ve Sirkeli höyük⁴²⁹ yer almaktadır.

M.Ö. 8. yy'da Akdeniz bölgesinde başlayan Hellen kolonizasyon hareketleri M.Ö. 7. yy'da Ovalık Kilikia kıyılarına ulaşmıştır⁴³⁰. Mustafa H. Sayar, göçmenlerin bu toprakların sadece deniz ticaretini değil, tarıma da elverişli olduğunu dikkate aldıklarına inanmakta ve bu kolonizasyon hareketinin Kilikia kıyılarını önemli ölçüde etkilemediğini iddia etmektedir⁴³¹. Bu bağlamda M.Ö. 7. yy'da Rodoslu kolonistler Soloi kentini kurmuşlardır⁴³². Aynı dönemde Rodoslu kolonistler, Tarsos kentini kolonize etmişlerdir⁴³³.

⁴²⁴ Gates, "Southern and Southeastern Anatolia in the Late Bronze Age", **The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10000-323 B.C.E.**, Ed. Sharon R. Steadman & Gregory McMahon, s. 405.

⁴²⁵ Van De Mieroop, **The Ancient Mesopotamian City**, s. 250-251.

⁴²⁶ Gates, "Southern and Southeastern Anatolia in the Late Bronze Age", **The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10000-323 B.C.E.**, Ed. Sharon R. Steadman & Gregory McMahon, s. 400.

⁴²⁷ "Misis 2018 Booklet- Misis İtalyan Arkeolojik Misyonu", **İtalyan Büyükelçiliği** (Çevrimiçi) https://ambankara.esteri.it/ambasciata_ankara/resource/doc/2019/02/misis_2018_booklet.pdf 24.09.2021. s.9.

⁴²⁸ Ömer Çelik, **Erzin (Epiphaneia) Roma Dönemi Hamam Mozaikleri**, Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012. s. 7.

⁴²⁹ Nurettin Arslan, **Kilikya Demir Çağı Seramiği**, İstanbul, Ege Yayınları, 2010, s. 25-33.

⁴³⁰ Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 511.

⁴³¹ Sayar, "Antik Kilikya'da Şehirleşme", **XII Türk Tarihi Kongresi Bildirileri**, s. 195-197.

⁴³² A.e. s. 197

⁴³³ Y. Durgun Şahin ve M. F. Altunkasa, "Tarsos Antik Kenti'nin Mekân Dizim Yöntemi ile Analizi", **Pearson Journal of Social Sciences & Humanities**, C.V, No:8, 2020, s.1-15. (3)

2.2.3. Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia'da Şehircilik Gelişimi

Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia'daki Hellen varlığı, Büyük İskender'in fetihlerinden önceki kolonizasyon hareketleriyle başlamıştır. Kilikia'ya denizden ulaşım kolaylığı ve Kuzey Suriye'nin stratejik konumu Hellenleri bu iki bölgede koloni kurmaya teşvik etmiştir. John Boardman, Hellenlerin M.Ö. 700'den önce her iki bölgede de kurdukları limanların veya yerleşilen diğer alanların kalıcı bir yerleşme amacıyla değil, mevsimlik ticaret amacıyla kurulduklarına inanmaktadır⁴³⁴.

Büyük İskender'in fethiyle birlikte bölgenin kültürel ve siyasi yönü değişmiştir⁴³⁵ ki; araştırmalar, İskender'in bölgeyi fethi sırasında Suriye toplumunun çoğunun kırsal olduğunu, küçük ölçekli Suriye şehirlerinin ticarete dayalı bir ekonomiye sahip olduğunu, dış siyasi egemenliğine tabi olduğunu ve komşu şehirlerle ilişkilerinin zayıf olduğunu göstermektedir⁴³⁶. Mevcut şehirler ve yerleşim yerlerinin kentsel formları, Hellenistik kralların egemenliği altındayken Hellenistik kültürden büyük ölçüde etkilenmiştir; yollar ve topraklar, diğer bölgeler ve uzak yerleşmeler üzerindeki kontrolleri istikrara kavuşturmak amacıyla yeniden düzenlenmiş ve yeniden yapılandırılmıştır. Söz konusu yapılandırma, krallığın çıkarlarına hizmet etmek için ikincil bir kaleler ağı, gümrük istasyonları ve askeri yerleşimler oluşturulmasını da içermiştir. Böylece, şehirler arasında oluşturulan ağlar büyüyerek, birbirleriyle bağlanmış, şehirlerin ve yolların altyapısı güçlendirilmiş, ekonomik faaliyetler yoğunlaştırılmıştır. Böylelikle Hellenistik Dönem'in gücü kentlerin görünümüne açıkça yansımıştır⁴³⁷.

Hellenistik krallar, söz konusu kentsel reformlar bağlamında toplulukların kutsal mekanlarına olan bağlılıklarından yararlanarak yeni siyasi sistemi yerel

⁴³⁴ John Boardman, "Greeks in the East Mediterranean (South Anatolia, Syria, Egypt)", **Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas**, Ed. Gocha R. Tsetskhladze, Boston-Leiden, Brill, 2006, s.507-534. (509, 511, 518, 521-522).

⁴³⁵ Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 167.

⁴³⁶ Van De Mieroop, **The Ancient Mesopotamian City**, s. 250.

⁴³⁷ Ryan Boehm, **City and Empire in the Age of the Successors: Urbanization and Social Response in the Making of the Hellenistic Kingdoms**, Oakland, University of California Press, 2018. s. 86.

toplulukla birleştiren, bir yandan yerleşim yerinin özgünlüğü ve diğer yandan yenilik arasındaki dengeyi yansıtan şehirler kurmuştur⁴³⁸.

Seleukos kralları, bölgelerin ve şehirlerin yeniden düzenlenmesine ek olarak, Hellen “polis” tarzını yansıtan yeni yerleşimler kurmuştur⁴³⁹. Erken Seleukos krallarının yönetimindeki yeni yerleşimler, Persler dönemindeki bölgenin durumuna bir tepki olarak anlaşılabilir⁴⁴⁰. Mevcut şehirleri Hellenleştirilerek ve yeni kentler kurularak Hellen karakteri egemen olmuş, fakat kırsal alanlarda Doğu'nun karakterini korumuştur⁴⁴¹.

Hellenistik Dönem'in getirdiği kentsel yaşamın yenilenmesi, planlamada yeni taleplere yol açmış ve Hellen kent Kavramı yaygınlaşmıştır. Seleukoslar, yeni ve yeniden düzenlenen şehirleri planlarken ızgara plana güvenmişlerdir. O dönemde yerleşimlerin ızgara plan sistemiyle daha hızlı biçimlendirilmesi ve yapıların çok daha düzenli şekilde konumlandırılması sebebiyle Seleukoslar ızgara plan sistemini benimsemiştir⁴⁴².

Hellen polis kavramının yayılmasından bahsederken, Hellenistik Dönem'den önce hem Suriye hem Kilikia'da kent devletinin yönetim biçimi varlığının bilindiği ve bölgeye yabancı olmadığı⁴⁴³ göz ardı edilmemelidir. Ancak bölgedeki Hellenistik Dönem kent devletleri anayasa, yaşam tarzı ve mimari formu konusunda Hellen olsa da tam olarak özgür değillerdir⁴⁴⁴. Sıkı monarşinin altında⁴⁴⁵, Hellenistik dünyada

⁴³⁸ A.e. s. 182-183.

⁴³⁹ Sartre, **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, s. 41-42.

Sayar, “Antik Kilikia'da Şehirleşme”, **XII Türk Tarihi Kongresi Bildirileri**, s. 197.

⁴⁴⁰ Grawehe, “The Transition from the Persian to Hellenistic Periods in Inland Syria. The Perspective of Historical Geography”, **The Transition from the Achaemenid to the Hellenistic Period in the Levant, Cyprus, and Cilicia: Cultural Interruption or Continuity?**, Ed. Winfried Held, s. 38.

⁴⁴¹ Klengel, **Suriye'nin eski eserleri**, Çev. Kassim Tuir, s. 18;

Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 282.

⁴⁴² Burns, **Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East**, s. 27-29;

R. E. Wycherley, “Hellenistic Cities”, **The Town Planning Review**, Cilt. XXII, No.3, Ekim 1951, s. 177-205. (177-178)

⁴⁴³ Ingolf Thuesen, “The City-State in Ancient Western Syria”, **A Comparative Study of Thirty City-State Cultures**, Ed. Mogens Herman Hansen, Copenhagen, Commission Agent: C.A. Reitzels Forlag, 2000, s. 55-66. (64);

Özyar ve Ünlü, “Çukurova'nın Batısında Bir Merkez: Tarsus Gözlükule”, **Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları**, Ed. Ümit Aydınoglu, Mersin Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü-Kültür ve Turizm Bakanlığı, y. y., s. 41-57. (49)

⁴⁴⁴ Wycherley, “Hellenistic Cities”, **The Town Planning Review**, s. 177-178.

⁴⁴⁵ Hammond, “The City in the Ancient World: A Summary Survey”, **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, s. 14.

Hellen “polis” sistemi tam olarak etkili olamamış olup demokrasinin yerine merkezi bir hükümet sistemi geçmiştir⁴⁴⁶. Hellenistik şehirlerde bireylerin, şehirlerin yerel meseleleri ve kamu refahına yönelik ilgilenebilmişlerdir⁴⁴⁷.

Ayrıca, dini inançların yakınlaşması, Hellen şehir modelinin mimari ve kentsel biçimde uygulanmasına yardımcı olmuştur⁴⁴⁸. Hellen şehirlerinin bu modellerinde Hellenistik mimari kendi çerçevesinde gelişmiş ve bazı mimari unsurlarda olgunluk ve bütünlük sağlayarak, M.Ö. 5. yy'ın orijinal Hellen modellerini geride bırakmıştır⁴⁴⁹. Öte yandan, yeni idari ve askeri merkezlere duyulan ihtiyaç Seleukos plancılarını, pratik eğilimleri yansıtan faydacı tasarımlara teşvik etmiştir. Hükümdarların, kent sakinlerinin ve kentin kimliği ile saygınlığını, mimari ve kentsel formlar aracılığıyla ifade etme arzusu da beraberinde gelmiştir⁴⁵⁰.

Hellenistik Dönem’de özellikle de Seleukos egemenliği altındaki şehirlerin, mevcut şehirlerle birlikte yoğun bir şekilde kurulması ve limanların geliştirilmesi, toprak ıslahını teşvik etmiş ve devlet müdahalesiyle ekonomik büyüme için fırsatlar sunmuştur. Bu durum Hellenistik kralların, bölgenin yükselişine yansıyan zenginliklerini artırmaya ve konumlarını güçlendirmeye yönelik ekonomik politikalar izlemesine sebep olmuştur⁴⁵¹.

Seleukos Krallığı tarafından desteklenen kentsel gelişimin, Greko-Romen kültürü için sağlam bir temel oluşturduğuna inanılmaktadır⁴⁵². Bununla birlikte, Hellenistik Dönem öncesinde Hellenlerin sahip olduğu mevcut kentsel temel Roma İmparatorluğu’nun Doğu’daki şehirlerini karakterize etmiştir⁴⁵³. Roma, tarım alanlarının artırılmasını desteklemiş ve onları siyasi, askeri ve idari kontrol noktaları

⁴⁴⁶ Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 286.

⁴⁴⁷ Hammond, “The City in the Ancient World: A Summary Survey”, **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, s. 14.

⁴⁴⁸ Burns, **Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East**, s. 27-28.

⁴⁴⁹ Wycherley, “Hellenistic Cities”, **The Town Planning Review**, s. 178.

⁴⁵⁰ Betsey A. Robinson, “Urban Planing and Infrastructure”, **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 241-253. (246)

⁴⁵¹ Robartus J. Van Der Spek, “The Hellenistic Near East”, **The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 407-433. (426-427, 431-432); Wycherley, “Hellenistic Cities”, **The Town Planning Review**, s. 177-178.

⁴⁵² Van Der Spek, “The Hellenistic Near East”, **The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World**, s. 426-427, 431-432.

⁴⁵³ Burns, **Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East**, s. 25.

olarak kullanmıştır. Böylece Roma, Asya'daki şehirleri bir araya getiren ve yoğunlaştıran bir politika izlemiştir. Buna ek olarak Roma, tarımsal zenginliğinden en fazla düzeyde yararlanabilmek için belli bir ekonomik sistemi dayatmış ve nehirler, yollar veya kıyılar gibi iletişim hatları üzerindeki alanların gelişmesine katkı sağlayan kara ve nehir ulaşım ağının güçlendirmiştir⁴⁵⁴. Roma'nın izlediği bu yol Doğu'daki Hellen *polis* sistemini kırmıştır. Roma'nın tüm Doğu'yu Akdeniz'e yönlendirmesiyle, imparatorluğun doğu eyaletleri Roma'nın çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Roma İmparatorluğu'nun kendisinden daha eski ve daha geniş kültüre sahip Doğu'daki şehirlerle kurduğu aktif kentsel ağ ve girdiği etkileşim, Roma'nın doğu şehirlerine farklı bir karakter kazandırmıştır⁴⁵⁵.

Roma egemenliği altına giren şehirlerin yapısında büyük bir değişiklik olmasa da Romalı mimarlar ve plancılar, şehirlerin düzensiz yayılmalarına rağmen, kamu binalarını organize şekilde birbirlerine bağlamalarıyla, kemer, çeşme, zafer takları gibi kente görsel açıdan estetik katan unsurlarıyla, kalıntıları günümüzde hala görülebilen uyumlu bir kentsel sistem oluşturarak kendi izlerini bırakabilmişlerdir. MacDonald, bu öğelerin yalnızca kentsel bir öğe ya da insani değeri olmayan anıtsal yapılar olmadıklarını ifade etmiş ve bu öğelerin aslında görsel gücü ve çeşitli kavramları (siyasi, ekonomik, politik güç, vb.) sembolize ettiğini vurgulamıştır⁴⁵⁶.

Roma mimarisi, Romalı mimarların teknik ve mühendislik yeteneklerini göstermesiyle, estetik, yapısal ve işlevsel yönleriyle, altyapı çalışmalarındaki teknik çözümleriyle bilinmektedir⁴⁵⁷.

Bizans Dönemi'nde Suriye'nin kuzeyindeki Antiokheia ve yakın komşusu Kilikia'daki Tarsos, Hristiyanlığın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Şehirler hem mimari açıdan hem de kilise mimarisinin ortaya çıkması açısından Hristiyanlıktan

⁴⁵⁴ J. W. Hanson, "The Urban System of Roman Asia Minor and Wider Urban Connectivity", **Oxford Studies on the Roman Economy: Settlement, Urbanization, and Population**, Ed. Alan Bowman & Andrew Wilson, Oxford, Oxford-New York, University Press, 2011, s. 229-275. (265-268)

⁴⁵⁵ Greg Woolf, "The Roman Urbanization of the East", **The Early Roman Empire of the East**, Ed. Susan E. Alcock, Oxbow Monographs, Cilt. 95, Oxford, Oxbow, 1997, s. 1-14 (13).

⁴⁵⁶ William L. MacDonald, "Roman Urbanism", **Journal of Architectural Education**, Cilt. XXXXI, No. 3, Urban History in the 1980s, Bahar, 1988, s. 29-32.

⁴⁵⁷ Klaus Grewe, "Urban Infrastructure in the Roman World", Çev. Johanna K. Sandrock, **A Companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome**, Cilt. II, Ed. Georgia L. Irby, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 768-783.

etkilenmiştir⁴⁵⁸. Ayrıca Hristiyanlığın devlet tarafından benimsenmesiyle birlikte yerel halk, kendilerini Greko-Romen modellerinden bağımsız olarak mimaride, resimde ve heykelde yeni yollarla ifade etmeye başlamışlardır⁴⁵⁹.

2.3. Hellen ve Roma Kentlerin Kentsel Özellikleri

2.3.1. Hellen Kentinin Kentsel Özellikleri

Filozoflar tarafından temsil edilen Hellen düşüncesi, “kent” kavramını, insan uygarlığının en önemli gelişmesi olarak kabul etmiş ve insanın, yaşadığı bu yerin doğurması olduğunu düşünmüştür⁴⁶⁰. Organik bir gelişme süreci gösteren Eski Hellen kentlerinde planlama, kentin kalbini oluşturan *agorayı* tanımlamak, su ihtiyacına yönelik gerçekleştirilen çalışmalar ve dini ritüellerin yapılacağı alanları tasarlamaktan ibaretken⁴⁶¹, Aristoteles, Politika isimli incelemesinde, -Hellenlerin şehir kurma konusundaki deneyimlerinin artmasıyla- kentsel refahın sağlanmasında su, hava ve sokak planlamasının önemi hakkında konuşmak için bir alan ayırmıştır⁴⁶². Yeni şehirler için ön planlamanın benimsenmesiyle, Hellen planıcılar için bazı öncelikler ortaya çıkmıştır. Siyasi koşulları değerlendiren ve halkla iletişime geçen planıcılar için öncelik listesinde ilk sıralarda yer seçimi bulunmaktadır. Bu açıdan planıcılar, su kaynakları, tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliği, kentsel alanın pratik ve adil şekilde bölünmesi gibi konulara önem vermiştir⁴⁶³. Hellenler yeni şehirler kurarken, yapılar ne kadar değişiklik gösterirse gösterebilir, şehrin şeklinin korunmasını sağlayan, düzenli

⁴⁵⁸ Gürhan Bahadır, “Geç Antik Dönem ve Orta Çağ’da Tarsus Tarihi”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt. VII, Sayı.1, Aralık 2010, s. 39-60;

Hetti, *Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi*, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 370-371, 373, 404-406.

⁴⁵⁹ Hetti, *Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi*, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkarim Rafek, s. 373, 404-408.

⁴⁶⁰ Glanville Downey, *Büyük Theodosius döneminde Antiocheia*, Çev. Albert Butros, Beyrut, Lübnan Kütüphanesi, 1968. (*Antakyya Fi Ahd Theodosius El-Kebir*). s. 9, 21.

⁴⁶¹ Robinson, “Urban Planing and Infrastructure”, *A Companion to Greek Architecture*, Ed. Margaret M. Miles, s. 241-242.

⁴⁶² Politika: *Siyaset*, Çev. Ahmed Lutfi El-Sayyid, Bağdat-Beyrut, El-Cemel Yayınları, 2009, iv, x, s. 275-278.

⁴⁶³ Robinson, “Urban Planing and Infrastructure”, *A Companion to Greek Architecture*, Ed. Margaret M. Miles, s. 241-242.

adaların oluşturulabildiği ızgara planını uygulamışlardır. Izgara plan sistemi adaletli olma ve yönetim açısından kolaylık sağlamıştır⁴⁶⁴.

Hellen kenti hem toplumun hem yönetimin ihtiyaçları göz önünde bulunduran bir kent modeli olarak gelişmiştir; dini (tapınaklar ve kutsal alanlar⁴⁶⁵), ticari (Agora⁴⁶⁶ ve Stoa⁴⁶⁷) sosyal (tiyatro⁴⁶⁸, hamam/balaneia⁴⁶⁹, kütüphane⁴⁷⁰, odeion⁴⁷¹, stadion⁴⁷² ve gymnasion⁴⁷³) ve idari (Bouleuterion⁴⁷⁴ ve Prytaneion⁴⁷⁵) unsurlar içermiştir. Evler ise, Hellen şehrinin en geniş ve en yoğun bölümünü oluşturmuştur. Mimari açıdan basit şekillerde inşa edilen bu evler, kamu binalarının lüksü ile karşılaştırıldığında bir tezatlık oluşmaktadır. Hellen evleri birbirine bitişiktir. Evlerin odaları mahremiyet açısından düşünülerek inşa edilmiştir⁴⁷⁶. Ayrıca, Hellen şehirleri savunma amaçlı surlarla çevriliydi⁴⁷⁷.

Hellen kentlerinde kentin farklı ögeleri arasındaki bağlantılar, basit toprak yollar sayesinde sağlanmıştır⁴⁷⁸. Yollar, bağlantı elemanı rolünün yanı sıra, ilkel bir kanalizasyon sistemi amacıyla da kullanılmaktaydı ve ev atıklarının atıldığı, yağmur sularının döküldüğü kanalizasyonlar bu yolların altındaydı⁴⁷⁹. Nekropol alanları (kentin mezarlıkları) ise kent duvarları dışında yer almıştır⁴⁸⁰. Şehirlerin kurulması ve

⁴⁶⁴ R. A. Tomlinson, **Yunan Mimarlığı**, Çev. Rıfat Akbulut, 2. bs, İstanbul, Homer Kitabevi, 2012. s. 119-120.

⁴⁶⁵ Mark W. Jones, **Origins of Classical Architecture: Temples, Orders and Gifts to the Gods in Ancient Greece**, s. 21, 27-29.

⁴⁶⁶ Akarca, **Şehir ve Savunması**, s. 26.; John Mck. Camp II, "The Greek Agora", **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 300-313. (312)

⁴⁶⁷ Robinson, "Urban Planing and Infrastructure", **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, s. 247-248.

⁴⁶⁸ Tomlinson, **Yunan Mimarlığı**, Çev. Rıfat Akbulut, s. 78-79.

⁴⁶⁹ Sandra K. Lucore, "Greek Baths", **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 328-341 (329-331).

⁴⁷⁰ Marquand, **Greek Architecture**, s. 335-336.

⁴⁷¹ A.e. s. 355.

⁴⁷² Secda Saltuk, **Antik Stadyumlar**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1995. s.13-14, 19-30.

⁴⁷³ Tomlinson, **Yunan Mimarlığı**, Çev. Rıfat Akbulut, s. 81, 127-128.

⁴⁷⁴ Akarca, **Şehir ve Savunması**, s. 27.

⁴⁷⁵ Allan Marquand, **Greek Architecture**, New York, The Macmillan Company, 1909, s. 317-318.

⁴⁷⁶ Tomlinson, **Yunan Mimarlığı**, Çev. Rıfat Akbulut, s. 81.

⁴⁷⁷ Akarca, A.: **Şehir ve Savunması**, s. 28.

⁴⁷⁸ Robinson, "Urban Planing and Infrastructure", **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, s. 249.

⁴⁷⁹ Tsakirgis, "The Architecture of Greek Houses", **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, s. 279.

⁴⁸⁰ Tomlinson, **Yunan Mimarlığı**, Çev. Rıfat Akbulut, s. 119.

devamı için her zaman en önemli faktörlerden biri olan su bulundurması ve yönetimi, Hellen kentinde çeşitli yöntemler (kuyular, sarnıçlar, tüneller, vb.) ile sağlanmıştır⁴⁸¹.

Diğer bir yandan, Hellenistik Dönem'deki askeri güç ve zenginlik, Hellen kentin planına⁴⁸² ve unsurlarına (tapınaklardan⁴⁸³ evlere⁴⁸⁴ ve hatta yollara ve su sistemlerine⁴⁸⁵) açıkça yansımıştır.

2.3.2: Roma Kentinin Kentsel Özellikleri

Romalıların şehir planlamasında Etrüskler'den ve onların önceki Villanovallırlar'dan etkilendiğine dair görüşler var olsa da, daha sonra yapılan araştırmalar, Romalıların düzenli şehir planlamasının ızgara kent planını benimseyerek Hellenlerin şehir planlamasından etkilendiğini doğrulamıştır⁴⁸⁶. Doğu'da, Roma şehirlerinin kurulduğunu görmek nadirdir⁴⁸⁷. Ancak Roma İmparatorluğu, doğusundaki Hellen karakterini taşıyan kentlere kendi mimarisini entegre ederek varlığını ispatlamıştır⁴⁸⁸. Roma'nın mimarideki yeniliklerini yansıtan amfiteatro gibi yapılar Doğu Roma dünyasında nadiren görülse de⁴⁸⁹, Roma mimari fikirlerinin Doğu'daki yerel geleneklerle bütünleşmesi ve imparatorluk ruhunu

⁴⁸¹ Robinson, "Urban Planing and Infrastructure", **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, s. 249-251.

⁴⁸² Haverfield, **Ancient Town-Planning**, s. 16, 17.

⁴⁸³ P. Williams Lehmann, "The Setting of Hellenistic Temples", **Journal of the Society of Architectural Historians**, Cilt. XIII, No. 4, Aralık 1954, s. 15-20; Frederick E. Winter, **Studies in Hellenistic Architecture**, Toronto, University of Toronto Press, 2006. s. 12, 30.

⁴⁸⁴ Tomlinson, **Yunan Mimarlığı**, Çev. Rıfat Akbulut, s. 81.

⁴⁸⁵ Robinson, "Urban Planing and Infrastructure", **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, s. 249-251.

⁴⁸⁶ E.J. Owens, **The City in the Greek and Roman World**, London-New York, Routledge, 1992. s. 88-89.

⁴⁸⁷ Martin Thrope, **Roma Mimarlığı**, Çev. Rıfat Akbulut, 2. Bs, İstanbul, Homer Kitabevi, 2012. S. 37-38.

⁴⁸⁸ Duane W. Roller, "Roman Monumental and Public Architecture", **A Companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome**, Cilt. II, Ed. Georgia L. Irby, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 693-710 (707).

⁴⁸⁹ Rhys F. Townsend, "From Hellenistic to Roman Architecture", **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 454-469, (459).

yansıtan yeni yapıların mevcut şehirlerin dokusuna eklenmesi, Doğu'daki Hellenistik şehirlerin monotonluğunu kırmaya başarmıştır⁴⁹⁰.

Roma İmparatorluğu Dönemi'nde caddeler ve sokaklar, önceki dönemlerde sahip olduğu bağlantı rolünden ziyade, imparatorluğun gücünü gösteren bir unsur olarak görevlendirilmiştir⁴⁹¹. Roma Şehrin içindeki yollar, hiyerarşi ile karakterize edilmiştir; şehrin arka sokakları basit ve ruhsuzken, forumu ve kamu binalarını birbirlerine bağlayan kentsel bir karaktere sahip olan geniş ana caddeler özenle inşa edilmiştir⁴⁹². Romalıların bu bağlamda benimsedikleri en dikkat çekici unsurlardan biri de sütunlu ana caddeler ve sütunlu galerilerdi. Doğu Akdeniz'de yayılan sütunlu cadde mimarisi özellikle ticaretle ilgilenen liman kentlerinde büyük ün kazanmıştır. Ayrıca birçok şehirde anıt girişleri ve zafer takları ile ilişkilendirilmiştir⁴⁹³.

Roma İmparatorluğu mevcut yol ağını geliştirmiş, arazinin zorluklarını aşan ve araziden azami oranda yararlanan devasa bir yol ağı oluşturmalarının yanı sıra Romalıların teknik ve mühendislik yetenekleri, inşa ettikleri büyük boyutlardaki köprülerde kendini göstermiştir⁴⁹⁴. Roma Şehrin içindeki yollar ise, hiyerarşi ile karakterize edilmiştir; şehrin arka sokakları basit ve ruhsuzken, forumu ve kamu binalarını birbirlerine bağlayan kentsel bir karaktere sahip olan geniş ana caddeler özenle inşa edilmiştir⁴⁹⁵. Yolların altyapı çalışmaları açısından ise Romalılar, teknolojik çözümler konusunda ustalaşmışlardır. Roma dünyasında kanalizasyon sisteminin gelişmesi çevreye olumlu şekilde yansımıştır. Böylece salgın hastalıklar karşısında önlem alınabilmiş ve halkın daha sağlıklı, refah düzeyi yüksek yerlerde yaşayabilmesi sağlanmıştır⁴⁹⁶.

⁴⁹⁰ Owens, *The City in the Greek and Roman World*, s. 124.

⁴⁹¹ Burns, *Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East*, s. 57.

⁴⁹² Thrope, *Roma Mimarlığı*, Çev. Rıfat Akbulut, s. 60-63.

⁴⁹³ Ayşe Fatma Erol, "Anadolu Roma İmparatorluk Dönemi Sütunlu caddelerinin Antik Şehircilik Kavramı İçindeki Yeri", *AHBV*, Cilt. I, No. 1, Sonbahar 2019, s. 10-22. (15-16).

⁴⁹⁴ Grewe, "Urban Infrastructure in the Roman World", Çev. Johanna K. Sandrock, *A Companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome*, s.771-777.

⁴⁹⁵ Thrope, *Roma Mimarlığı*, Çev. Rıfat Akbulut, s. 60-63.

⁴⁹⁶ Grewe, "Urban Infrastructure in the Roman World", Çev. Johanna K. Sandrock, *A Companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome*, s. 768-771.

İkinci bölümde sunulanların bir sonucu olarak;

Bir yerleşimin kent statüsü kazanması için siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan kendisini kanıtlaması gerekmektedir. Bunların yanı sıra ve en az bu kavramlar kadar önemli olan “şehircilik” konusu da bir kenti kent yapan faktörlerdendir. Bu kavramların hepsi -ister önceden planlanmış ister organik olarak gelişen şehirler olsun- şehirlerin planlarına, içerdiği yapılara, altyapı çalışmalarına ve tüm kentsel öğelere yansımaktadır.

Şehircilik kavramı, şehirlerin oluşumu kadar eskidir ancak bölgeden bölgeye veya dönemden döneme değişmektedir; Mezopotamya, Mısır ve İndus Vadisi uygarlıklarında şehircilik ilkelerini uygulayan ilk şehirlere bakacak olursak; Mısırlılar mezar mimarisiyle yoğun şekilde ilgilenmişlerdir. Ancak mezar mimarisinin bu şekilde yoğun ilgi gördüğü dönemlerle çağdaş olan kentler ya hiç keşfedilmemiş ya da sadece anıtsal kraliyet mezarların inşasında görevlendirilen işçiler için tasarlanan ikamet yerleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla günümüze ulaşan kalıntıların bununla bağlantılı olduğu görülmektedir. Mısırla çağdaş bir dönemde Mezopotamya’da, kentlerin oluşumunda ve yapıların görünümünde halkın, sosyal ve ekonomik faktörlerin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, İndus Vadisi Uygarlığı’nın şehirlerinin, çevresindeki diğer şehirlere kıyasla daha gelişmiş bir kanalizasyon sistemine sahip olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu özelliğin, orada yaşayanların yaşam kalitesine, sağlığına ve dolayısıyla diğer yaşam faaliyetlerine yansıdığı ve şehirlerin gelişimine katkıda bulunduğu söylenebilir. Bu katkıyı, Roma Dönemi’ndeki altyapı sistemlerinin gelişmesinden ve yaşayanlar ile şehirlerin refahına yansımından da görebilmekteyiz.

Eski uygarlıkların sosyal, ekonomik, siyasi, dini ve kültürel özelliklere sahip şehirlerini kurmak ve geliştirmek amacıyla temellerini attıkları şehircilik kavramı, Eski Hellen Felsefi düşüncesinde olgunlaşmıştır. Bu olgunlaşma, şehirlerin daha hızlı kurulabilmesine, yönetim konusunda kolaylık sağlanmasına yardımcı olmuş ve yeni şehirlerin sakinleri arasındaki arazi dağılımında adaletli olunmasına yardımcı olmuştur. Bunlara bağlı olarak şehirler, üretimde bir ivme yakalamıştır. Böylece kentin politik -kent devleti düşüncesiyle- ve fiziksel olarak -ızgara plan sisteminin içerdiği sosyal, siyasi, ekonomik ve dini yaşamı yansıtan ve düzenleyen yapılarda-

planlanmasını birleştiren bir kent modeli ortaya çıkmıştır. Hellen şehir modeli, iki dönem arasındaki siyasi anlayış ne kadar değişse de ve merkezi yönetim her ne kadar imparatorluğa kaymış olsa da, Roma'nın şehri taçlandıran teknik ve estetik detayları Hellen şehircilik anlayışına yansımıştır. Öte yandan Hellen ve Roma'nın farklı siyasi bağlılıkları da kentlerin yapısına ve ekonomisine yansımıştır. Hellenistik Dönem'de kent devleti kavramı ve bunun kentlere yansıdığı sırada, kentin vatandaşının bağlılığı yalnızca kentine aitken; Roma İmparatorluk Dönemi'nde vatandaşın bağlılığı tüm imparatorluğa aitti. Bu geniş çaplı etkileşim, Akdeniz uygarlıkları arasındaki iletişimi, Roma kentlerinin yapısını ve ekonomisini farklılaştırmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY SURIYE VE OVALIK KİLİKİA’NIN ANTİK DÖNEM KENTLERİ

3.1. Antik Dönem’de Kuzey Suriye Kentleri

Antik Dönem’de Suriye şehirleri, Büyük İskender’in ölümü ve imparatorluğunun ardılları tarafından bölünmesinden sonra Kuzey Suriye'nin egemenliğini I. Seleukos Nikator tarafından ele geçirildikten sonra, daha önce var olan küçük yerleşimler veya zarar gören şehirlerin yerine veya daha önce kent kurulmamış mevkilerde kurulmuştur⁴⁹⁷.

İlerleyen sayfalarda arkeolojik kazılar sayesinde fiziksel kalıntıları açığa çıkarılan, şehircilik konusunda çalışmalar yapılmış, bilimsel araştırmaları var olan ve bu tez kapsamına giren Kuzey Suriye kentleri incelenmiştir.

3.1.1. Antiokheia Epi Orontou

Antiokheia, Suriye'nin kuzeybatı köşesinde, denizden 28,96 km uzaklıkta, antik dönemlerde ulaşım elverişli olan Orontes Nehri'nin (Asi) kenarında yer almaktadır. Konumu sebebiyle kara ve deniz bağlantıları açısından seçkin idi. Ayrıca nispeten denizden uzaklığı nedeniyle güvenli olduğu söylenebilir. Antik Antiokheia kenti, yıl boyunca akan sulara ve ekime uygun verimli topraklara sahipti. Nehir kenarındaki düz arazide yer alan Antiokheia, Silpios Dağı'na bitişiktir.⁴⁹⁸

Planlamacıların nehri bir savunma unsuru ve ticari bir liman olarak kullanarak -nehrin potansiyelinden yararlanarak- Suriye geleneğini takip ettiği öne sürülmektedir⁴⁹⁹. Şehrin dağlar ve akan sularla çevrili olması kentin sürekliliği

⁴⁹⁷ Glanville Downey, **Ancient Antioch**, Princeton-New Jersey, Princeton University Press, 1963. s. 28-29, 33.

⁴⁹⁸ Glanville Downey, **Büyük Theodosius döneminde Antiocheia**, Çev. Albert Butros, Beyrut, Lübnan Kütüphanesi, 1968. (*Antakyya Fi Ahd Theodosius El-Kebir*). s. 21-28, 32-33.

⁴⁹⁹ Andrea U. De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, Cambridge, Cambridge University Press, 2016. s. 44.

açısından avantajlı olsa da, şehrin planlanmasında ve kurulmasında zorluklar yaratmıştır⁵⁰⁰.

Büyük İskenderin ölümünden sonra Seleukos Nikator Kuzey Suriye'nin hâkimiyetini ele geçirmiş ve M.Ö. 301 yılında, bölgede askeri ve siyasi istikrarı sağlamak amacıyla Antiokheia kentini kurmuştu⁵⁰¹. Devletin başkenti Seleukeia Pieria yerleşmesi olsa da Seleukos Nikator Antiokheia'yı da kraliyet ikametgahı olarak düzenlemiş ve Seleukos Nikator'un ölümünden sonra ise Antiokheia, Seleukos Devleti'nin başkenti olarak anılmıştır.⁵⁰² Seleukeia Pieria ise, Antiokheia'nın limanı olmuştur⁵⁰³.

Büyük İskender'in Antiokheia'nın yerini seçtiğine dair bir efsane vardır⁵⁰⁴. Söz konusu efsane şehrin önemini pekiştirmek için de uydurulmuş olabileceğine dair görüşler de vardır⁵⁰⁵.

I. Seleukos Nikator ve IV. Antiokhos Epiphanes'in saltanatları arasında, şehir dört büyük imar programına tanık olmuş ve onları takip eden yüzyıllarda eklemeler yapılmıştır. Seleukos'un kurduğu Antiokheia kuzeye, güneye ve doğuya doğru genişleyerek, Silpios Dağı ve Sturin Dağı'nın engebeli yamaçları ile Orontes Nehri'nde bulunan adayı da içine almıştır⁵⁰⁶.

Antiokheia, Makedonlar, Seleukos'un emekli askerleri ve Antigoneia'lı⁵⁰⁷ Atinalılar, daha önce Silpios Dağı'na yerleşmiş olan Giritlilerin ve Kıbrıslıların torunları, farklı toplulukların köleleri ve elbette bölgenin yerli sakinleri tarafından

⁵⁰⁰ A.e. s. 40.

⁵⁰¹ Downey, **Ancient Antioch**, s. 28-29.

⁵⁰² Andrea U. De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, Cambridge, Cambridge University Press, 2016. s. 45.

⁵⁰³ Downey, **Büyük Theodosius döneminde Antiocheia**, s. 27.

⁵⁰⁴ Libanius'un anlattığına göre Büyük İskender, güney Suriye'ye giderken şehrin bulunduğu yerde durmuş ve annesinin sütünden daha iyi olarak nitelendirdiği, Olympias adını verdiği bir pınardan içmiş ve bir şehir kurmaya niyetlenmiştir. Ancak seferi kesintiye uğratmamak için kurmamış, Zeus Bottiaios'un sunağı ve Zeus Bottiaios'un kalesini kurmakla yetinip güneye doğru ilerlemiştir. Ardından Seleukos, askeri ve siyasi egemenliğini kanıtlayacak şehirler kurmak istediğinde İskender'in belirlediği yeri seçmiştir. Bkz. Downey, **Ancient Antioch**, s. 27-29.

⁵⁰⁵ Glanville Downey, Seleukos'un şehri kurma hikayesini detaylandırmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. a.e. s. 27-31.

⁵⁰⁶ De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, s. 54-55.

⁵⁰⁷ Downey, **Ancient Antioch**, s. 37. Seleukos'un düşmanı *Antigonos* tarafından kurulan şehri yıkması ve sakinlerini yakınlarda kurduğu yeni şehre yani Antiokheia'ya taşıdığı belirtilmektedir. Bkz. a.e.

iskân edilmiştir⁵⁰⁸. M.Ö. son iki yüzyılda Antiokheia'da yazarlar ve filozoflar aktif olmuştur; bunlardan en ünlüsü Poseidonios'tur⁵⁰⁹.

Armenia kralı Tigranes, şehri 14 yıl boyunca (M.Ö. 83-69) kontrol etmiş, daha sonra M.Ö. 72 ile 69 yılları arasında Romalılara karşı savunma yapmak için Suriye'den Armenia'ya çekilmiştir. Roma, Suriye'yi imparatorluğa dahil etmekte tereddüt edince, korsan sorunu çözülene kadar bölgede istikrarı sağlamak için Seleukos hükümdarını vasal bir hükümdar olarak desteklemiş, böylece yönetim Seleukoslar'a geri verilmiştir. M.Ö. 64 yılında Pompeius Kilikia'da Magadates'e karşı kazandığı zaferlerden sonra, Suriye'yi kontrol etmek için Antiokheia'ya yönelmiştir. Antiokheia'nın siyasi, askeri, ekonomik ve idari önemi nedeniyle Pompeius bu kenti Roma eyaleti olan Provincia Syria'ya başkent yapmıştır. Antiokheia, Seleukos Devleti'nin son yıllarında geçirdiği zor dönemi, Romalıların kente olan ilgisi ile birlikte atlatmıştır. M.Ö. 48'e gelindiğinde Antiokheia, Romalı tüccarların oturduğu müreffeh ve etkili bir şehir haline gelmiştir⁵¹⁰.

Roma Dönemi'nde Antiokheia, Hellenistik kökeniyle bağını korumuş ve kente yeni bir kültürel karakter kazandırarak Hellence ile birlikte Latince de kullanılmıştır⁵¹¹. Kentin tarihindeki en önemli olaylardan biri de İmparator Augustus Dönemi'nde yerel Olimpiyat Oyunları'nın kurulmasıydı⁵¹². İmparatorluğun kademeli olarak doğuya yönelmesi ve Fırat'ın doğusundaki baş düşmanın büyümesi, Antiokheia'nın siyasi ve idari ağırlığını arttırmıştır⁵¹³. Antik Dönem'de Suriye'nin en önemli kenti olan Antiokheia, M.S. 7. yy'da Arapların eline geçmiştir⁵¹⁴.

Göç ve ticaret yollarının kavşağında yer alması, verimli topraklara ve tarımsal çeşitliliğe sahip olması, Akdeniz'de bir limanın olması gibi sebepler Antiokheia'nın ayrıcalıklı bir kent olmasını sağlamıştır⁵¹⁵. Öte yandan, yazın Orontes Vadisi'nden

⁵⁰⁸ De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, s. 39.

⁵⁰⁹ Filip Hetti, **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdülkerim Rafek, Beyrut, kültür Yayınevi, 1982, s.276.

⁵¹⁰ De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, s. 68-74.

⁵¹¹ Downey, **Büyük Theodosius döneminde Antiocheia**, s. 32.

⁵¹² De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, s. 81-82.

⁵¹³ A.e. s. 116-117.

⁵¹⁴ Nurgül Yıldırım, "Antiocheia'dan Antakya'ya Bir Kent Adının Serüveni Üzerine Analizler", **Cappadocia Journal of History and Social Sciences**, C.X, Nisan 2018, s.150-162. (154)

⁵¹⁵ A.e. s. 152.

geçen taze ve serin deniz meltemiyle yumuşayan ılıman iklimi, Antiokheia'yı dinlenmek isteyenler için bir tatil yeri haline getirmiştir. Buna ek olarak, gemicilik için uygun Orontes Nehri'nin üzerindeki konumu ile denizle bağlantısı, kereste ve balıkçılık açısından kaynaklara sahip olması Antiokheia'nın siyasi ve ticari olarak eşsiz bir konuma gelmesine yardımcı olmuştur⁵¹⁶. Antiokheia ayrıca, yükseliş zamanlarında altın ve gümüş ürünlerinin bir üretim merkeziydi⁵¹⁷. Hellen kültürünün bir merkezi olması, bir yandan Antiokheia'nın çeşitli toplumlarının dokusuna sahip olması, Doğu'nun tüccarları ve düşüncesiyle teması, onu Doğu ile Batı'yı birleştiren bir şehir haline getirmiştir. Yeni fikirlere açık olan Antiokheia toplumu, burayı yeni dini vaaz etmek için uygun bir yer haline getirmiş ve ulaşım yolları üzerindeki avantajlı konumunu misyonerlik yolculuklarının başlatılmasında ideal bir üs olması için teşvik etmiştir. Böylece M.S. 4. yy'da Hıristiyanlığın temellerinin atılmasında önemli bir rol oynamıştır⁵¹⁸.

Antiokheia'nın planı Xenarios gözetiminde atılmıştır⁵¹⁹. Izgara plan sisteminin uygulandığı kentte enine sokaklar, vadiden gelen hafif rüzgarları yakalamaktadır. Çevresindeki avantajlardan yararlanabilmesi ve nehirle ilişki kurulabilmesi için kent, özenle düzenlenmiştir. Kentin yönelimi, denizden gelen esintiyi, nehre paralel uzanan ana yolun uzun eksenine doğru taşınmasına yardımcı olmaktadır. Orontes Nehri ile Silpios Dağı arasında düz bir arazide yer alan erken Antiokheia şehri, dikdörtgen bir şekil almış ve biri yeni yerleşimciler diğeri yerli Suriyeliler için olacak biçimde iki ayrı mahalleden oluşmaktaydı. Insulalar (Şehir adaları) 110.1 x 57 m olarak belirtilmektedir. Her mahalle savunma kuleleri olan kendi duvarı ile çevrilmiştir. Kentin erken döneminde, şehrin simgesi haline gelen binaları arasında; nehir kıyısında yer alan ve 8 insula büyüklüğünde olduğuna inanılan agora, temeli Büyük İskender tarafından atılan Zeus Bottiaios Tapınağı, diğer tapınaklar, hamamlar yer almaktadır. Öte yandan kentin, kurulması için gerekli olan diğer idari yapılara ve askeri tesislere de sahip olduğundan bahsedilmektedir. Daha sonraki bir dönemde Antiokheia'nın,

⁵¹⁶ Downey, **Büyük Theodosius döneminde Antiocheia**, s. 24, 28.

⁵¹⁷ Downey, **Ancient Antioch**, s. 61.

⁵¹⁸ Downey, **Büyük Theodosius döneminde Antiocheia**, s. 30, 33, 95-96.

⁵¹⁹ De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, s. 44.

Hellen polisinin siyasi kurumu olan *bouleuteriona* ve bir halk kütüphanesine sahip olduğu belirtilmektedir.⁵²⁰

Antiokheia'nın kent tarihinin erken dönemlerinde Orontes Nehri'nde bulunan bir insulayı da kapsadığından bahsedilmektedir⁵²¹. İki mahallede olduğu gibi adanın da kendi duvarı ile çevrelendiği ifade edilmiştir. Orontes Nehri'nin diğer tarafındaki ova ile bağlantısının 5 köprü ile sağlandığı belirtilmektedir⁵²². Heykellere ilgisi olan Seleukoslar kentin kuruluşunda kenti, Seleukos hanedanının kurucu ve koruyucuları olan tanrı Zeus ile Apollon'un heykelleriyle süslemişlerdir⁵²³ (**Lev. 11, Plan 15**).

Başkent haline gelen Antiokheia, IV. Antiokhos Epiphanes'in hükümdarlığı sırasında büyümüş ve gelişmiştir. IV. Antiokhos Epiphanes, kentin dördüncü mahallesini doğudaki yükseklerle doğru kurmuş ve şehrin ikinci kurucusu olarak bilinmiştir. Yeni mahalle de ayrı bir sur ile çevrilmiştir. Kurulan yeni mahalle, Zeus Olympios Tapınağı, *bouleuterion*, Mousalar'a adanan kutsal alan gibi siyasi ve dini yapıları içermektedir. Öte yandan, bu yeni mahalleye yeni bir agora ve kraliyet arşivi yaptırılmıştır. IV. Antiokhos Epiphanes'in halefleri de mahalleye yeni binalar eklemiştir. Antiokhos IV. Epiphanes, Parmenos'un yaylalardan akan sularının drenajını da üstlenmiş; kışın gelen sağanak yağışların tehlikesinden kaçınmak ve yararlanmak için dağın yamacına yerleştirilen sarnıçlara yeni bir su kemeri yaptırmıştır⁵²⁴. Ayrıca söz konusu dönemde Yedi Makkabi Sinagogu⁵²⁵, Yahudilerin şehrin güneyinde toplandığı yerde kurulmuştur. Andrea De Giorgi, IV. Antiokhos Epiphanes Dönemi'nde kentin genişletilmesi sırasında şehrin kayalıklarının bir kısmının orijinal plandan farklı bir ızgara planla birleştirildiğine ve adalarının boyutlarının 68 x 34 m olduğuna inanmaktadır⁵²⁶.

Roma Dönemi'nde ise, erken şehrin surları aşılmış ve kent, şeklini yeniden tanımlayacak şekilde genişlemiştir (**Lev. 11, Plan 15**). M.S. 4. yy'da, şehir kuzeybatı

⁵²⁰ Downey, **Ancient Antioch**, s. 32-35, 47, 55.

⁵²¹ De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, s. 54-55.

⁵²² Downey, **Büyük Theodosius döneminde Antiocheia**, s. 48-49.

⁵²³ Downey, **Ancient Antioch**, s. 35-37.

⁵²⁴ De Giorgi, A. U., Eger, A. A.: **Cities of the Ancient World, Antioch: A History**, New York, Routledge, 2021. s. 42-43.

⁵²⁵ De Giorgi, A. U., Eger, A. A.: **Cities of the Ancient World, Antioch: A History**, New York, Routledge, 2021. s. 44.

⁵²⁶ De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, s. 58, 62.

sınırını geçmiş ve söz konusu genişleme Yeni Şehir olarak adlandırılmıştır. Kent, genişlemesi sırasında geniş kırsal yerleşim alanlarına ve ekilebilir arazilere yayılmıştır. Roma yönetimi esnasında Antiokheia’da bir saray ve circus inşa edilmiştir. Bununla birlikte bazı kamu binalarının inşasını da yapmıştır. Roma’nın kentteki bu müdahalesi M.Ö. 67 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarih aslında Antiokheia’nın fiilen Roma topraklarına katılmadığı bir zaman dilimidir. Antiokheia’nın, Roma tarzı bir kent görünümüne sahip olan Suriye’deki ilk kent olma çabası sonucunda kentte, Kaisarion Bazilikası ve bilinen en eski Roma Dönemi amfiteyatrosu ve Pantheon gibi bazı yapılar inşa edilmiştir⁵²⁷.

Seleukoslar tarafından yapılan bazı heykeller ve inşa edilen kütüphane, bazı tapınaklar ve *bouleuterion* gibi bazı kamu binaları, Roma Dönemi’nin ileri bir zamanına kadar ayakta kalmıştır. Romalılar, -köklü bir değişim yapmadan- şehrin büyüyen ve gelişen bu rolüne uyacak şekilde eklemeler ve değişimler yapmışlardır⁵²⁸.

Roma İmparatorluğu’nun Persler ile mücadeleleri sırasında Traianus gibi bazı imparatorlar kentte uzunca bir süre ikamet etmek durumunda kalmıştır. Bu sırada genişleme, restorasyon, yenileme projelerine verdikleri destek şehre ve şehir planlamasına yansımıştır⁵²⁹. Böylece, Roma Dönemi’nde kentin yeni planı, boyutları 166 x 58 m olarak takdir edilen adalar ile sonuçlanmıştır⁵³⁰; Antiokheia’dan Roma’nın Doğu’daki şehirlerine yayılan sütunlu cadde mimarisi, İmparator Augustus ve İmparator Tiberius Dönemi’nde Antiokheia’da, Hellenistik Dönem’e tarihlenen surun dış kısmını oluşturan yerde kurulmuştur. Kuzey-güney ekseninde uzanan cadde 3,22 km uzunluğunda, 9 m genişliğindedir ve her iki yanı sütunlu galerilerle çevrilmiştir. Sütunlu galerilerin genişliği caddenin genişliği kadardı ve iki katlılardı. Üst katlara ve çatıya çıkan merdivenleri vardı. Cadde, Mısır graniti ile döşenmişti ve kuzeyde Beroeia’ya giden büyük bir kapı ile sonlandırılmıştır. Ana caddenin her iki yanında düzenli aralıklarla ve benzer büyüklüklerde ara sokaklar bulunmaktadır. Bu sokakların, 30 m uzunluğunda ve caddenin genişliğinin neredeyse yarı genişliğinde olduğu tahmin edilmektedir. Uzun caddenin ortasında Tiberius’un heykelini taşıyan

⁵²⁷ Downey, **Ancient Antioch**, s. 34, 56, 70-71, 75-76, 178.

⁵²⁸ Downey, **Büyük Theodosius döneminde Antiocheia**, s. 31-32.

⁵²⁹ De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, s. 116-117.

⁵³⁰ A.e. s. 62.

sütunlu bir meydan vardı. Cadde, sütunların monoton görüntüsünü kırmak için düzlüğünden biraz saptığı noktada, büyük caddeyi adaya ve nehre bağlayan, 0,53 km uzunluğunda, enine bir sütunlu cadde oluşturulmuştu. Izgara planlı adada, iki ana cadde ortada kesişerek bir meydan oluşturmuş ve bu meydana dört kola ayrılan yolların girişleri devasa kemerlerle süslenmiştir. Ada, adanın dörtte birini kaplayan saray, ana kilise, lüks evler, devasa hamamlar, geniş bahçeler ve avlular gibi özel öneme sahip binaları içermiştir. Ana caddede, Tiberius Meydanı'ndan doğudaki dağa doğru ayrılan bir başka sütunlu cadde, Roma dünyasının en önemli meydanlarından olan Valens Meydanı başka bir meydana çıkar ve şehrin en önemli ve en lüks kamu binalarını içeriyordu (çarşılar, tapınaklar, tiyatrolar). Valens Meydanı, mozaikler ve renkli çizimlerle süslenmiş, mermer ile döşenmiş ve belirli mesafelerle yerleştirilmiş heykellerle süslenmiş sütunlu galerilerle çevrilmiştir. Roma şehirlerindeki meydanlar sosyal ve eğlence merkezleri olarak kabul edilmektedir. Marketler ve dükkanlar ise, şehrin mahallelerine dağıtılmış, bu da sakinlerin ihtiyaçlarını karşılamak için artık uzun mesafeler kat etmek zorunda kalmamalarını kolaylaştırmıştır. Roma kentinin kendine özgü yapılarının yanı sıra Romulus ve Remus'lu kurt heykeli, tanrıça Roma heykeli gibi Roma kültürünü öne çıkaran heykellerle kenti süslenmiştir. Su, kamu binalarına ve büyük evlerin avlularına kanallar aracılığıyla ulaşırken, alt sınıflara mensup kişiler su ihtiyaçlarını karşılamak için çokça bulunan çeşmelere itimat etmişlerdir⁵³¹.

Seleukoslar, suyun şehre getirilmesinde kentin konumunun getirdiği zorlukları kanallar aracılığıyla çözmüştür. Yaylalardan gelen sağanak sularını kanallarla sarnıçlara taşımışlardır. Romalılar ise suyun taşınmasında farklı yöntemler kullanmışlardır. Iustinianus zamanında inşa edilen devasa boyutlardaki demir kapıyla suyun sistematik şekilde yönlendirilmesi sağlanmış, potansiyel tahribatı azaltılmaya çalışılarak küçük kanallardan oluşan bir ağ oluşturulmuş ve Valens Forumu'nun altında Parminios sularından geçen tonozlu tüneller inşa etmişlerdir⁵³².

Siyasal, dinsel, sosyal ve ekonomik değişimler ışığında kentin büyüklüğü ve kalabalık nüfusu, kent dokusunu değiştirmiştir. Tapınaklar yerini kiliselere bırakmış,

⁵³¹ Downey, **Büyük Theodosius döneminde Antiocheia**, s. 31-51.

⁵³² A.e. s. 40, 54.

agoralar ortadan kalkmış, saraylar ordugaha dönüştürülmüş, bazilikalara yer açmak için hamamlar geri çekilmiş ve kanallar yenileriyle değiştirilmiştir. Antiokheia'da, antik dönemin farklı evrelerinin kentsel çerçevede birleştirilmesi, kenti estetik açısından hizmet etmiştir. Öte yandan, Geç Antik Dönem'de şehrin artan nüfusu ve aşırı kalabalıklaşması, yeni dinin davalarından kaynaklanan farklılıkların körüklediği gerilimlere yol açmış ve kentteki sıkışıklıktan ve bunaltıdan dolayı bazı insanlar kenti terk ederek kırsal kesime yerleşmeye yönelmiştir⁵³³.

3.1.2. Apameia pros to Axio

Apameia, Orontes Ovası'nın doğu tarafında⁵³⁴, Beroeia (Halep)'in güneyinde ve Epiphaneia (Hama)'ya yakın⁵³⁵, nehir ve göl arasındaki bir platoda yer almıştır. Apameia kenti, çevredeki alanın verimliliğinin yanı sıra stratejik bir öneme sahipti⁵³⁶.

Kentin yerleşim tarihi Orta Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Arkeolojik bulgular Apameia'nın Neolitik ve Tunç Çağları'nda önemli bir yerleşim olduğunu ve Pers döneminde "Pharnake" olarak adlandırıldığını göstermektedir. Daha sonra İskender'in fetihleriyle birlikte "Pella" adını almıştır. Kent M.Ö. 300-299 yıllarında I. Seleukos tarafından kurulmuş ve I. Seleukos kentin adını Pers prensesi eşinden dolayı "Apameia" olarak değiştirmiştir⁵³⁷.

Apameia, M.Ö. 64'te Pompeius'in bölgeyi kontrol etmesiyle Roma egemenliğine girmiştir⁵³⁸. M.S. 5. yy'ın başında Apameia, Syria Secunda eyaletinin başkenti ve başpiskoposluğun başkenti olmuştur. Herakleios, birkaç yıllık Pers

⁵³³ A.e. s. 62, 64-65.

⁵³⁴ "Apameia in Syria", **Centre De Recherches en Archéologie et Patrimoine**, çevrimiçi: <https://crea.centresphisoc.ulb.be/en/recherches/archives/fouilles/syrie-apamee> 8.10.2021.

⁵³⁵ Adam Blitz, "Stepping Stones: Virtual Restoration and 3D Visualisation of the Tessellated 4th Century Byzantine Synagogue Floor at Apameia on Orontes, Syria", **Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage**, Cilt. 15, Aralık 2019, e00 108. Çevrimiçi: [10.1016/j.daach.2019.e00108](https://doi.org/10.1016/j.daach.2019.e00108) 10.10.2021. s. 2

⁵³⁶ Getzel M. Cohen, **The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa**. 1st ed., Berkeley-Los Angeles-Londra, University of California Press, 2006. s. 95.

⁵³⁷ "Apameia in Syria", **Centre De Recherches en Archéologie et Patrimoine**, çevrimiçi: <https://crea.centresphisoc.ulb.be/en/recherches/archives/fouilles/syrie-apamee> 8.10.2021.

⁵³⁸ Adam Blitz, "Stepping Stones: Virtual Restoration and 3D Visualisation of the Tessellated 4th Century Byzantine Synagogue Floor at Apameia on Orontes, Syria", **Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage**, Cilt. 15, Aralık 2019, e00 108. Çevrimiçi: [10.1016/j.daach.2019.e00108](https://doi.org/10.1016/j.daach.2019.e00108) 10.10.2021. s. 3.

işgalinden sonra M.S. 628'de kenti tekrar ele geçirmiştir. M.S. 636'da ise Yermuk Savaşı'ndan sonra Müslüman Arapların eline geçmiştir⁵³⁹.

Kuzey Suriye'nin ikinci büyük şehri olan Apameia, stratejik ve doğal savunma özelliğine sahip konumu ile Seleukos Krallığı için askeri bir üs olarak seçilmiştir⁵⁴⁰. Seleukos ordusunun çoğu, savaş atları ve filler burada toplanmıştı. Apameia ve ona tabi olan şehirler ve kaleler, Suriye'nin (Kuzey Suriye) güney koruma kanadını oluşturmaktaydı⁵⁴¹.

Apameia, M.S. 2. yy'dan itibaren ve Roma imparatorlarının kentle ilgilenmeleriyle artan bir kentsel gelişime tanık olmuştur. Şehir, M.S. 252 yılında Sasani kralı Şapur'un eline kısa bir süreliğine geçmiştir. Ayrıca özellikle 4. ve 6. yy'larda meydana gelen çeşitli depremlerden ve 573 yılında Perslerin şehri yıkıp yaktıkları bir yangından dolayı da ağır hasarlar görmüştür⁵⁴².

Apameia antik kenti, aşağı kent ve yüksekteki kaleden (*akropolis*) oluşmuştur⁵⁴³. Hellenistik Dönem'de, kent 2.55 km²'lik bir alana yayılmış⁵⁴⁴, ve kentin kuruluşundan yaklaşık 100 yıl sonra yapıldığı sanılan surlarla çevrilmiştir. Söz konusu surlar eşit olmayan büyüklükteki kulelerle desteklenmiştir⁵⁴⁵.

Ross Burns, Hellenistik Dönem'de kurulan Apameia'nın, bölgedeki diğer şehirlerde hâkim olan planlama tarzının aksine, mevcut sütunlu eksenin Hellenistik ya da Erken Roma Dönemi'ne ait olup olmadığı henüz ispat edilmediğinden dolayı, organik olarak geliştiği öne sürmektedir. Ancak, komşu ve Apameia ile çağdaş şehirlerin etkisi göz önüne alındığında, ana eksenin, şehrin gelişimi ile bağlantılı

⁵³⁹ "Apameia in Syria", **Centre De Recherches en Archéologie et Patrimoine**, çevrimiçi: <https://crea.centresphisoc.ulb.be/en/recherches/archives/fouilles/syrie-apamee> 8.10.2021.

⁵⁴⁰ Mamun Abdulkirim, **Levant'taki Klasik Dönemleri'n Anıtları ve Arkeolojik Buluntuları**, Şam, Şam (Damascus) Üniversitesi Yayınları, 2008. (*Athar Al-Ousour Al-Klasikieh fi Bilad Al-Sham*). s. 18.

⁵⁴¹ Cohen, **The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa**. s. 95.

⁵⁴² "Apameia in Syria", **Centre De Recherches en Archéologie et Patrimoine**, çevrimiçi: <https://crea.centresphisoc.ulb.be/en/recherches/archives/fouilles/syrie-apamee> 8.10.2021.

⁵⁴³ Adam Blitz, "Stepping Stones: Virtual Restoration and 3D Visualisation of the Tessellated 4th Century Byzantine Synagogue Floor at Apameia on Orontes, Syria", **Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage**, Cilt. 15, Aralık 2019, e00 108. Çevrimiçi: [10.1016/j.daach.2019.e00108](https://doi.org/10.1016/j.daach.2019.e00108) 10.10.2021. s. 2

⁵⁴⁴ Cohen, **The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa**. s. 95.

⁵⁴⁵ Abdulkirim, **Levant'taki Klasik Dönemleri'n Anıtları ve Arkeolojik Buluntuları**, s. 19-20.

olması olasılığı da dikkate alınmalıdır⁵⁴⁶. Jean Charles Balty ise, arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan şehir planının Hellenistik plana dayandığına inanmaktadır⁵⁴⁷. Gelecekte devam edecek arkeolojik kazıların Hellenistik kentin yapısı hakkında daha fazla bilgi vereceğini umuyorum.

Geç Roma ve Bizans Dönemi'nde şehir, zengin ve tanıdık halini ve yapısını kazanmıştır⁵⁴⁸. Roma Dönemi'nde kent, 2.6 km²'lik alana yayılmış ve surlarının çevresi ise 7 km'ye ulaşmıştır. Bu surlar önceki dönemdeki surlara dayanmış ve M.S. 6. yy.'ın sonuna kadar değişiklik, gelişme ve sağlamlaştırma işlemlerinden geçmiştir. İmparatorluğun kente olan ilgisi, özellikle M.S. 115 yılı depreminden sonra kentte kentsel dönüşüme yansımıştır. Bu bağlamda, Roma Dönemi'nde kentin ortogonal planının inşası, M.Ö. 2. yy'a tarihlenen ve "Büyük Eksen" olarak adlandırılan, sütunlu galerilerle çevrili, kuzey-güney eksenindeki (*cardo maximus*) ve ona dik doğu-batı ekseninde uzanan (*decumanus maximus*) iki ana caddeye dayanmıştır. Kentin iki ana caddesi şehir kapılarına ulaştırmıştır⁵⁴⁹. Kentin ana aksının uzunluğu 2 km, genişliği ise 37,5 m'dir⁵⁵⁰. Ana eksene dik olan enine sokaklar arasındaki mesafe 54 m olarak değerlendirilmiştir⁵⁵¹ (**Lev. 12, Plan 16**).

2011 yılında, bugüne kadar devam eden savaşın başlamasıyla birlikte kazılar durdurulmuş olsa da bu tarihten önce yapılan çalışmalar kentteki birçok yapının tespit edilmesini sağlamıştır. Büyük Cadde'nin kuzey tarafına bağlanan L. Iulius Agrippa Hamamları, kuzeydoğuda adı geçen hamamlarla bağlantılı bir *agora*, bahsedilen hamam kompleksinin kuzeyinde Palaestra'nın bitişiğinde başka bir hamam kalıntısı bulunmuştur. Kentte, M.S. 2. yy'ın sonlarına tarihlenen, 139 m çapıyla Suriye'deki en büyük ve antik dünyanın en büyük tiyatrolarından birinin varlığı anlaşılmıştır. Bu yapılar ek olarak, M.S. 4. yy'da yıkılan Zeus Belos Tapınağı, lüks mozaik zeminleriyle ayırt edilen aristokrat

⁵⁴⁶ Ross Burns, **Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East**, Oxford, Oxford University Press, 2017. s. 214, 217.

⁵⁴⁷ Abdülkerim, **Levant'taki Klasik Dönemleri'n Anıtları ve Arkeolojik Buluntuları**, s. 19.

⁵⁴⁸ Adam Blitz, "Stepping Stones: Virtual Restoration and 3D Visualisation of the Tessellated 4th Century Byzantine Synagogue Floor at Apameia on Orontes, Syria", **Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage**, Cilt. 15, Aralık 2019, e00 108. Çevrimiçi: [10.1016/j.daach.2019.e00108](https://crea.centresphsocio.ulb.be/en/recherches/archives/fouilles/syrie-apamee) 10.10.2021. s. 3.

⁵⁴⁹ "Apameia in Syria", **Centre De Recherches en Archéologie et Patrimoine**, çevrimiçi: <https://crea.centresphsocio.ulb.be/en/recherches/archives/fouilles/syrie-apamee> 8.10.2021.

⁵⁵⁰ Abdülkerim, **Levant'taki Klasik Dönemleri'n Anıtları ve Arkeolojik Buluntuları**, s. 20.

⁵⁵¹ Cohen, **The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa**. s. 96.

evleri, 12.000 metrekarelik bir dini kompleks içinde yer alan Doğu Katedrali dahil olmak üzere 10 kilise, "*triclinos*" binasının içerisinde yer alan ve Doğu'da türünün en önemli örneği olan Piskoposluk Sarayı keşfedilmiştir. Son olarak agora ile Büyük Cadde arasında yer alan ve Tyche'ye adanan bir tapınak olarak yeniden düzenlenen, yapının orijinal işlevinin bir odeion olabileceğine inanılan görkemli bir kamu binası olan *Tykheion* bulunmuştur. M.S. 4. yy'ın sonu ve M.S. 5. yy'ın başlarında yapının çevresinin köklü değişikliklere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Arkeolojik alanda yapılan çalışmalar, birkaç sarnıç ve Claudius Dönemi'ne tarihlenen bir su kemerinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlamıştır⁵⁵².

3.1.3: Beroeia (Halep)

Beroeia kenti -bugünkü Halep-, Bambyke-Hierapolis'in batısında, Kyrrhos'un güneyinde, Apameia-Chalkis yolu üzerinde⁵⁵³, Batı'da Akdeniz medeniyetlerini, Doğu'da Mezopotamya ve İran'ın büyük kültürlerini birbirine bağlayan tarihi koridor üzerinde yer almaktadır⁵⁵⁴.

Beroeia'nın ilk yerleşimi, yerleşimcilere istikrar ve hayatta kalma nedenleri sağlayan Belos (*Queiq*) Nehri yakınında kurulmuştu. Bunun, muhtemelen arkeolojik kanıtlarla belirtilen, nehrin kenarındaki kalenin kuzeybatısında yer alan yerleşim yeri olması muhtemeldir. Bir kayalık tepe üzerine yer alan kale ise, yerleşimin dini ve savunma merkezidir⁵⁵⁵.

Sauvaget, tümdengelim olarak adlandırılan akıl yürütme yöntemiyle ve modern yol ağının izini sürme yoluyla, kentin kentsel gelişimini incelemek amacıyla araştırmalar yapmış ve araştırmalarının sonucunda, Beroeia'nın (Halep) en eski yerleşim yerinin konumunun bugünkü Tel El-Akabe mahallesinde olduğunu iddia etmiştir⁵⁵⁶. Kohlmeyer bu iddiayı, Tel El-Akabe'nin küçük alanının Halep'in antik

⁵⁵² "Apameia in Syria", **Centre De Recherches en Archéologie et Patrimoine**, çevrimiçi: <https://crea.centresphisoc.ulb.be/en/recherches/archives/fouilles/syrie-apamee> 8.10.2021.

⁵⁵³ Cohen, **The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa**. s. 154.

⁵⁵⁴ Ross Burns, **Aleppo: A History**, Londra-New York, Routledge, 2017. s. 3.

⁵⁵⁵ A.e. s. 1, 5-6.

⁵⁵⁶ Sauvaget, Jean: **Halep: Büyük Bir Suriye Şehrinin başlangıcından 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Genişlemesi Üzerine Bir Çalışma**, Çev. Ferit Cuha, yayımlanmamış bir çalışmadır. y.y., t.y. (Sauvaget, J. *Alep*. 2 vols. Paris, 1941).

yerleşiminin önemi ve boyutu ile orantılı olmadığını belirterek reddetmiş, Beroeia (Halep) olarak anılan yerleşimin kalenin tepesinde ve kalenin doğu kısmında olduğunu öne sürerek, yerleşimin merkezinin kale tepesinin en yüksek kısmı olduğunu özellikle belirtmiştir⁵⁵⁷. George P. De Rotrou da Beroeia antik kentinin kalenin tepesinde yer aldığını düşünmektedir⁵⁵⁸.

Beroeia (Halep), M.Ö. 3. binyılın ortasından Antik Çağ'a kadar, Arman, Halab, Hal.ba.a.ba, Halpa, Halpas, Hrb, Halwan gibi çeşitli Sami isimleriyle bilinmiştir⁵⁵⁹. Beroeia isminin ise, Hellenistik Çağ'da şehre Seleukoslar yerleştikten sonra, Makedonya'daki bir kasabaya atıfta bulunarak verildiği ileri sürülmektedir⁵⁶⁰. Roma Dönemi'nde de şehir, resmi işlemlerde Beroeia, halk arasında "Halab" olarak anılmıştır⁵⁶¹.

Beroeia'da ilk yerleşimin ortaya çıktığı tarih bilinmese de⁵⁶², Halep'in güneyi ve kuzeybatısındaki Neolitik Çağ'a tarihlenen mağaraların yayılması, Halep şehri de dahil olmak üzere o bölgede Neolitik Çağ'dan itibaren yerleşim olduğunu doğrulamaktadır⁵⁶³. Kentin yazılı kaynaklardaki bilinen en eski adı, Karkamış ile Ugarit arasında kurulan Yamhad Krallığı'nın başkenti olarak M.Ö. 3. binyıla tarihlenen Akkad tabletlerine dayanmaktadır. M.Ö. 3. binyılın sonlarına tarihlenen *Hattuşa* ve *Mari* tabletlerinde de adı geçmektedir. Tabletlerden elde edilen bilgiler, Beroeia'nın kadim şehrinin daha net bir resminin çizilmesinde yardımcı olmuştur⁵⁶⁴.

Yamhad Krallığı, M.Ö. 2000-1595 yılları arasında Amoriler tarafından iskân edilmiş ve yönetilmiştir, ardından M.Ö. 1595 yılında Hititler tarafından Halab kenti ele geçilerek Yamhad Krallığı düşmüştür. Bu durum sadece kısa bir süre için geçerli

⁵⁵⁷ Kay Kohlmeyer, *Halep Kalesi'ndeki Fırtına Tanrısı Tapınağı*, Çev. Faruk İsmail, Şam, Kültür Bakanlığın Yayınları, 2006. s. 15-17.

⁵⁵⁸ George P. De Rotrou, *Halep kalesi ve çevresi*, Çev. Zübeyda El-Kadı, Halep, Daru'l-inmaa El-hadari, 2002. (*Halab abr El-usur*). s. 13-14

⁵⁵⁹ Subhi Savvaf, *Halep'in Bilinen En Eski Tarihi: m.ö. Üçüncü Binyıldan Seleukoslar Dönemine Kadar*, Halep, El-Dad Yayınevi, 1952. s. 7.

⁵⁶⁰ Cohen, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. s. 153-154.

⁵⁶¹ El- Hanefi El-Halabi, Mohammed: *Halep Krallığı Tarihinde Seçilen İnciler*, Beirut, Cizvit Papazların Katolik Basımevi, 1909. (*El-Durr El-Muntahab fi Tarih Memleket Halab*). s. 30.

⁵⁶² George P. De Rotrou, *Halep kalesi ve çevresi*, Çev. Zübeyda El-Kadı, s. 11.

⁵⁶³ Savvaf, *Halep'in Bilinen En Eski Tarihi: m.ö. Üçüncü Binyıldan Seleukoslar Dönemine Kadar*, s. 11-13.

⁵⁶⁴ A.e. s. 9, 14-16, 20.

olmuş ve Halab krallığı yeniden yükselmiş ve yönetimi yerel krallara bırakan Mitanniler'in egemenliğine girmiştir⁵⁶⁵. Halab, Suriye için Hitit-Mitanni-Mısır üçlü rekabetinin buluşma noktalarından biriydi, bu bağlamda Mısır, Halab şehri de dahil olmak üzere bölgeyi kısa bir süre kontrol etmiş ve M.Ö. 14. yy'da Halab, Mitannilere karşı üstünlüklerinin ardından Hititlerin kontrolüne geri dönmüştür⁵⁶⁶. Hititler, Halab'ın (Halep) Mitannilerle ittifaklarına rağmen -kısa aralıklar dışında- şehri, bölgenin M.Ö. 1200'de Deniz Kavimleri istilasına kadar kontrol altında tutmayı başarmıştır⁵⁶⁷.

Halab'ın (Halep) Demir Çağı'na geçiş aşaması senaryosu üzerinde hala çalışmalar devam etmektedir. Kale tepesinde büyük ve yıkıcı kargaşalıkların olmaması nedeniyle, Deniz Kavimleri'nin istilasının, Halab ve genel olarak Suriye'nin iç kesimleri üzerinde -Kıyı kesimlerine nazaran- daha az etkili olduğu düşünülmektedir⁵⁶⁸. Demir Çağı'nda Halab (Halep) Krallığı, Assur tehdidi karşısında diğer Suriye krallıkları ile ittifaklarının başarısız olması üzerine Assur egemenliği altına giren krallıklar arasında yer almıştır. Halab (Halep), Assur Devleti'nin ani çöküşüne ve başkenti M.Ö. 612 yılında Babillerin kontrolüne girene kadar Assur egemenliğinin altına kalmıştır⁵⁶⁹. Halab (Halep), Babil egemenliğinden sonra, M.Ö. 538'de Akhaimenidler'in hâkimiyeti altına girmiştir. Pers Dönemi'nde Suriye'nin yerel topluluklarına verilen göreceli bağımsızlığın nedeniyle Halab (Halep), geleneklerini ve dillerini koruyabilmiştir, ancak bu dönemde Halab'ın (Halep) kaydedilen bir önemi yoktu⁵⁷⁰.

M.Ö. 333 yılında Büyük İskender'in Doğu Akdeniz'i kontrolü altına almasıyla bölgede başlayan Antik Çağ ile birlikte, uzun bir geçmişi olan kent, adeta yok olmuştu⁵⁷¹. Arap kaynakları, harap edilen ve yıkılan Halab'ı (Halep) yeniden kuranın

⁵⁶⁵ Burns, **Aleppo: A History**, s. 8-11.

⁵⁶⁶ A.e. s. 12-13

⁵⁶⁷ Savvaf, **Halep'in Bilinen En Eski Tarihi: m.ö. Üçüncü Binyıldan Seleukoslar Dönemine Kadar**, s. 44-69.

⁵⁶⁸ Burns, **Aleppo: A History**, s. 15-16.

⁵⁶⁹ Savvaf, **Halep'in Bilinen En Eski Tarihi: m.ö. Üçüncü Binyıldan Seleukoslar Dönemine Kadar**, s. 70-75.

⁵⁷⁰ Burns, **Aleppo: A History**, s. 25-26.

⁵⁷¹ Savvaf, **Halep'in Bilinen En Eski Tarihi: m.ö. Üçüncü Binyıldan Seleukoslar Dönemine Kadar**, s. 76.

I. Seleukos Nikator olduğunu bildirmektedir⁵⁷². I. Seleukos Nikator, kentin kalesini de yeniden inşa ettirmiştir. Halab'taki Hellen yerleşimcilere ek olarak bir Seleukos askeri garnizonunun varlığı da teyit edilmektedir⁵⁷³. Hellen yerleşimciler ağırlıklı olarak Demir Çağı şehirlerine komşu şehirlerde yaşamış olsalar da, Seleukos'un bu yeniden yapılandırmadaki amacı, Hellen kentinin (*polis*) yapısı aracılığıyla bölgeye Hellen kontrolünü yerleştirmektir⁵⁷⁴. Beroeia, Seleukos Hanedanlığı içindeki anlaşmazlıklardan etkilenmesi sonucunda bir dönem Seleukos Krallığı'nın kontrolünden çıkmıştır; Roma'nın egemenliği altına girip girmediğinin detayları bilinmemektedir⁵⁷⁵. Ancak Roma Dönemi'nde Beroeia'nın, üssü Kyrrhos şehri olan Kyrrhestike satrapına ait olduğunu bilinmektedir⁵⁷⁶. Kent M.S. 540 yılında Sasaniler tarafından kuşatılmış, yakılıp yıkılmıştır⁵⁷⁷. Beroeia, M.S. 633 yılında Arap-İslam fethine kadar Romalıların elinde kalmıştır⁵⁷⁸.

Beroeia'nın yer aldığı bölgenin iklimi kuraktır; yazları sıcak, kışları yağışlı geçer. Su eksikliği ve sert hava koşulları ekin türlerini tahıllar, meyveler ve kuruyemişler olarak kısıtlamıştır. Öte yandan meraların varlığı, hayvancılığın gelişmesine yardımcı olmuştur⁵⁷⁹. Tüm bunlarla birlikte, Bronz Çağı'nda tekstil ve giyim endüstrisi ile ünlüydü. Halab ekonomisini ve ticaretini korumak ve desteklemek için komşu krallıklarla iyi siyasi ilişkiler sürdürmeye çalışmıştır. Hadad ve İhtar tanrıları için Halab'e komşu bölgelerden hac ziyaretine geliniyordu⁵⁸⁰. Dolayısıyla, Halab'in o dönemde kutsal merkezlerden biri olması ve kadim dünyanın ticaret yollarının buluştuğu noktada yer alması ticaretinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır⁵⁸¹.

⁵⁷² Mohammed El- Hanefi El-Halabi, **Halep Krallığı Tarihinde Seçilen İnciler**, Beyrut, Cizvit Papazların Katolik Basımevi, 1909. (*El-Durr El-Muntahab fi Tarih Memleket Halab*). s. 20-21; Cohen, **The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa**. s. 154.

⁵⁷³ De Rotrou, **Halep kalesi ve çevresi**, Çev. Zübeyda El-Kadı, s. 22-23.

⁵⁷⁴ Burns, **Aleppo: A History**, s. 29.

⁵⁷⁵ A.e. s. 37-39.

⁵⁷⁶ El- Hanefi El-Halabi, **Halep Krallığı Tarihinde Seçilen İnciler**, s. 29.

⁵⁷⁷ Burns, **Aleppo: A History**, s. 68-69.

⁵⁷⁸ De Rotrou, **Halep kalesi ve çevresi**, Çev. Zübeyda El-Kadı, s. 24-28.

⁵⁷⁹ Burns, **Aleppo: A History**, s. 4.

⁵⁸⁰ Hava (Fırtına) tanrısı "Hadad" tapınağı, Kale tepesinde keşfedilmiştir. Bkz. Kohlmeyer, **Halep Kalesi'ndeki Fırtına Tanrısı Tapınağı**, Çev. Faruk İsmail, s. 18-20.

⁵⁸¹ Savvaf, **Halep'in Bilinen En Eski Tarihi: M.Ö. Üçüncü Binyıldan Seleukoslar Dönemine Kadar**, s. 10, 26, 28-29, 71-90.

Deniz Kavimleri Suriye'nin iç kısımlarında dolaylı da olsa etkili olmuştur: Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra kentsel gerilemenin dış ticareti boğmasına ve yerel güçlerin ortaya çıkıp birleşmesine yol açmıştır. Bundan sonra Halab, -Aramilerin baskın bir güç olarak ortaya çıkmasıyla- Demir Çağı'nın gelişmelerinden, yeniliklerinden ve kıyılarda gelişen Fenike ticaretinin yansımalarından yararlanarak Suriye'de önemli bir rol elde etmeye çalışmış ve M.Ö. 9. yy'da bölgenin ana tarım merkezlerinden biri haline gelmeyi başarmıştır. Dini açıdan ise Halab (Halep), hacılar, krallar ve bireyler tarafından benimsenmiş ve cazibe merkezi haline gelmiştir. Dolayısıyla komşu krallıklarla ticari ve siyasi bağlarını geliştirebilmiş ve güçlendirebilmiştir⁵⁸².

Seleukoslar döneminde ise Beroeia (Halep), tarımsal gelişmeye ve dini uyuma tanık olmuştur⁵⁸³. Roma Dönemi'nde ise kent, askeri bir öneme sahiptir. İmparatorluk yetkilileri ve imparatorların ziyaretleri, ordu birliklerinin kente yayılması, kentin gelişme ve iyileştirme çalışmalarına yansımış ve şehrin refah seviyesinde etkili olmuştur⁵⁸⁴.

Halab'ın (Halep) kadim yerleşimi hakkındaki ilk bilgilerimizi, Erken Tunç Çağı'na-M.Ö. 2500 civarına- tarihlenen Kale'de keşfedilen Fırtına Tanrısı Tapınağı'ndan⁵⁸⁵ edinebilmekteyiz. Tapınakta Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı'na ait izler bulunmuştur. Bu sayede elde edilen bilgiler çok az olsa da, şehrin siyasi ve dini önemini, kale tepesinde büyük boyuttaki bu tapınağın varlığından çıkarmak mümkündür. Ayrıca, kale tepesinde Kuzey Suriye'yi kontrol eden ve etkisini bugün Lübnan'a kadar genişleten, M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısında refahının zirvesine ulaşan, bir kraliyet kompleksinin varlığı tespit edilmiştir. Böylelikle Halab'ta (Halep), Hellenistik Dönem'den önce yapılaşma ve planlama hakkında, yukarıda bahsedilen kale tepesi ve Akabe mahallesinin bulunduğu yerdeki aşağı tepe dışında hiçbir şey bilinmemektedir⁵⁸⁶.

⁵⁸² Burns, **Aleppo: A History**, s. 19-20.

⁵⁸³ De Rotrou, **Halep kalesi ve çevresi**, Çev. Zübeyda El-Kadı, s. 24.

⁵⁸⁴ Burns, **Aleppo: A History**, s. 39, 43, 65.

⁵⁸⁵ Büyük tapınağın hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Kohlmeyer, **Halep Kalesi'ndeki Fırtına Tanrısı Tapınağı**, Çev. Faruk İsmail, s. 29.

⁵⁸⁶ Burns, **Aleppo: A History**, s. 7, 10-11, 28.

Halab'teki (Halep) Hellenistik Dönem şehrine gelince, Sauvaget, bugün hala görülebilen ve aralarında eşit mesafeler olan, ana yönler yönleştirilmiş bir dizi düz ve birbirine dik sokakların varlığına dikkat çekmiştir. Kuzey-güney aksındaki sokaklar arası 48 m, doğu-batı yönündeki sokakların arası ise 164 m olduğunu belirtmiştir. Bu sokak ağının Makedonya kökenli olabileceğini savunmuştur. Sokakların dik oluşu ve aralarındaki eşit mesafelere ek olarak, adaların yönleri, boyutları, şekilleri açısından o dönemdeki diğer Suriye şehirleriyle benzerlik göstermesine işaret ederek savını güçlendirmiştir (**Lev. 13, Plan 17**). Sonraki dönemlerde yaşayanların, yapıların inşasında, mevcut yapılardan yararlanabilmek için bu koordinasyonun sürdürdüğü düşünülmektedir.⁵⁸⁷

Kent Surlarının Erken Seleukos Dönemi'nde inşa edilmediği ve M.Ö. 200 yılından sonra yapıldığı düşünülmektedir. Ayrıca kent surlarla çevrildiğinde, Erken Seleukos Dönemi'ne nazaran yaklaşık 0.4 km²'lik daha büyüktü⁵⁸⁸. Bu bağlamda Sauvaget, Beroia'daki surları güçlendirmek için bütünleşmiş bir sistemin eksikliğinin, o zamanlar nüfusun tarımsal olarak aktif olmasından kaynaklandığına dikkat çekmektedir⁵⁸⁹.

Seleukoslar nispeten yerel dini geleneklere uyum sağlamışlardır. Bunun bir sonucu olarak Beroeia'nın kentsel peyzajını iyileştirmek için, kentin merkezini etkisi altına alan fırtına tanrısı Hadad, Hellen tanrısı Zeus ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda tapınak için, ana şehir ekseninde görsel açıdan önemli bir nokta -odak noktası- tercih edilmiştir⁵⁹⁰. Büyük Emevi camisinin Arap kaynaklarından edinilen bilgiye göre bu cami boş bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Sauvaget bu bilgi ışığında, kentin bu boş arazinin, antik kentin agorası olabileceği sonucuna varmıştır (**Lev. 13, Plan 18**). Camiye ulaşıldığında sokak ağının kesintiye uğraması, caminin konumunun ana cadde ile bağlantısı ve alanın dikdörtgen şekli *agoranın* yeriyle ilgili bu önerinin doğruluğunu güçlendirmektedir⁵⁹¹. Öte yandan Ross Burns, işlevsel süreklilik

⁵⁸⁷ Sauvaget, **Halep: Büyük Bir Suriye Şehrini başlangıcından 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Genişlemesi Üzerine Bir Çalışma**, Çev. Ferit Cuha, s. 47-48.

⁵⁸⁸ Burns, **Aleppo: A History**, s. 32-33.

⁵⁸⁹ Sauvaget, Jean: **Halep: Büyük Bir Suriye Şehrini başlangıcından 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Genişlemesi Üzerine Bir Çalışma**, Çev. Ferit Cuha, s. 47-48.

⁵⁹⁰ Burns, **Aleppo: A History**, s. 33-34.

⁵⁹¹ Sauvaget, Jean: **Halep: Büyük Bir Suriye Şehrini başlangıcından 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Genişlemesi Üzerine Bir Çalışma**, Çev. Ferit Cuha, s. 47-48.

ilkesinden yola çıkarak, Büyük Emevi Cami'nin Aşağı Beroia'nın ana tapınağının kalıntıları üzerine inşa edilmiş olabileceğini öne sürmektedir⁵⁹². Ek olarak Sauvaget, Beroeia kurulduğunda Seleukoslar'ın kente, Halep'in 14 km kuzeyindeki Hilan'daki su kaynaklarından kanallar aracılığı ile su çektiklerini belirtmiştir⁵⁹³.

Roma şehirlerinin ayırt edici karakterini taşımayan Beroeia'nın⁵⁹⁴, Roma Dönemi'ndeki şehirciliği hakkındaki bilgilerimiz tımdengelim yöntemiyle yapılan çalışmalarından elde edilmiştir⁵⁹⁵. Giulia Neglia tarafından yapılan son araştırmalar, kentin aynı hizalamayı takip eden ikinci ızgara planının bir öncekine kıyasla genişleyerek, orijinal Hellen ızgarasının kuzeyine, güneyine ve doğusuna uzandığını göstermiştir. Yeni planın oluşturduğu yeni adaların da daha büyük boyutlu binalara izin verecek şekilde genişletildiğine ve bu genişlemenin yeni refah çağına uyum sağlamak için yapıldığına inanılmaktadır (**Lev. 14, Plan 19**). Yapılan kentsel düzenlemelerde, kentin batı kapısından (Bab Antakya) kalenin eteğine kadar uzanan ana caddenin genişliği 25 m olacak şekilde genişletilmiştir⁵⁹⁶. Bu yolun şehrin sokaklarına göre olağanüstü genişliği, çevredeki komşu kentler de düşünüldüğünde, Roma Dönemi'nde sütunlarla çevrili olma ihtimalini akla getirmektedir⁵⁹⁷. (**Lev. 14, Plan 20**)

Giulia Neglia, antik kentin kuzey tarafında yarım daire planlı bir yapının izlerini gözlemlemiştir. Söz konusu izlerin çapı 100 m'dir ve burada bir Roma tiyatrosu olabileceğini düşündürmektedir. Roma Dönemi'nde Beroeia'nın, komşusu Hieropolis'in öne çıkması üzerine, dini bir merkez olarak önemini yitirdiği düşünülmektedir. Büyük Emevi Cami'nin, bir tapınak kalıntısı üzerine inşa edildiğini öne süren Ross Burns, kentteki Roma forumunun da caminin bulunduğu yerde olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmaktadır. Kale tepesinde, fırtına tanrısı Hadad'ın tapınağının kuzeydoğusunda bir Roma tapınağının kalıntıları da

⁵⁹² Burns, **Aleppo: A History**, s. 34.

⁵⁹³ Sauvaget, Jean: **Halep: Büyük Bir Suriye Şehrinin başlangıcından 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Genişlemesi Üzerine Bir Çalışma**, Çev. Ferit Cuha, s. 51-51.

⁵⁹⁴ A.e. s. 48.

⁵⁹⁵ Burns, **Aleppo: A History**, s. 40.

⁵⁹⁶ A.e. s. 41-42.

⁵⁹⁷ Burns, **Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East**, s. 164.

bulunmuştur, ancak geçen yüzyılın yetmişli yıllarında kalede inşa edilen tiyatronun altında kalmıştır⁵⁹⁸.

Apameia ve Antiokheia’da olduğu gibi, M.S. 115 depreminden sonra, Roma İmparatorları’nın kentin restorasyonu konusunda destek verdiği inaniilmektedir⁵⁹⁹. Roma Döneminin refahıyla bağlantılı olan kentin sistematik organizasyonu ve planlamasının bir sonucu olarak, Beroeia bu dönemde genişlemiş ve nüfusu artmıştır. Şehir surları aşan kentin, surların dışındaki en önemli izlerinden biri büyük Yahudi sinagogu’dur (Bandara Sinagogu)⁶⁰⁰.

Kentte Bizans Dönemi’ne ait izlerin çok az olması, bazı araştırmacılar tarafından, kentte pagan dinini kolay terk edilmediği ve Hristiyanlığın komşu kentler gibi hoş karşılanmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Ross Burns, kilise kalıntıları üzerine inşa edilmiş -ya da edildiğine inanılan- bazı camilerde bulunan ve Bizans Dönemi’ne tarihlenen unsurlara işaret ederek, Bizans Dönemi’nde şehirde kiliselerin ve bir katedralin zaten inşa edildiğine dikkat çekmektedir. Söz konusu kiliseler arasında, yeni dini benimseyen projeyi başlatan Büyük Constantinus’un annesi Helena’nın anısına M.S. 5. yy’da inşa edilen Azize Helena Katedrali bulunmaktadır. Aziz Helena Katedrali’nin güveni yansıtan parlak mimarisi, bir bazilika olarak inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bizans eserlerinin ortadan kaybolmasının, depremler veya Persler gibi işgalcilerin yağmalamasıyla ilgisi olabilir⁶⁰¹.

Yine de Geç Antik Çağ’a tarihlenen yeni mahallelerin dolambaçlı sokakları, kentin kentsel gerilemeye maruz kaldığını düşündürmektedir⁶⁰².

3.1.4. Kyrrhos

Kyrrhos, Antiokheia ile Fırat nehri arasında, Beroia’nın (Halep) 75 km kuzeybatısında, Azaz yakınlarında, *El-Nebi Hori* denilen bölgede yer almaktadır⁶⁰³.

⁵⁹⁸ Burns, **Aleppo: A History**, s. 42-43, 49, 63.

⁵⁹⁹ A.e. s. 63.

⁶⁰⁰ Sauvaget, Jean: **Halep: Büyük Bir Suriye Şehrinin başlangıcından 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Genişlemesi Üzerine Bir Çalışma**, Çev. Ferit Cuha., s. 56-57, 63-64.

⁶⁰¹ Burns, **Aleppo: A History**, s. 55-56, 60-61, 65-66, 70.

⁶⁰² Sauvaget, **Halep: Büyük Bir Suriye Şehrinin başlangıcından 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Genişlemesi Üzerine Bir Çalışma**, Çev. Ferit Cuha, s. 68-69.

⁶⁰³ Cohen, **The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa**. s. 182.

Kyrrhos şehri, Akdeniz ile Mezopotamya arasındaki yol üzerinde stratejik konumda, Afrin Nehri'nin kollarından biri olan Sabun Nehri'nin kıyısında kurulmuştur. Kentin nehir kenarında kurulmuş olması, çevredeki ekime elverişli tepelerin bereketinden faydalanmasını sağlamıştır. Bölgenin en ünlü ekinleri ise, zeytin ve üzumdür⁶⁰⁴.

Kentin adının nereden geldiğine dair pek çok rivayet vardır ancak Makedonya kökenli olması mümkündür. Bölgede Hellenistik öncesi döneme ait herhangi bir kalıntı veya iz bulunmadığından dolayı şehri I. Seleukos Nikator'un M.Ö. 301'de bölge onun egemenliğine girdikten sonra, bölgenin kuzey sınırlarını korumak amacıyla kurduğu düşünülmektedir⁶⁰⁵.

Kentin kurucusunun I. Seleukos Nikator olduğuna inanılsa da Antigonos Monophthalmos tarafından kurulmuş olması da muhtemeldir⁶⁰⁶. Öte yandan antik metinler ve kentle ilgili araştırmalar, yerleşmenin Hellenistik Dönem'den daha eski bir kökene sahip olduğunu göstermektedir⁶⁰⁷. Bu nedenle kuruluş tarihi ve kurucunun kimliği konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Kent, Hellenistik Dönem'de askeri seferler için bir üs olarak alınmış, Roma Dönemi'nde de askeri kuvvetler burada konuşlandırılmıştır. Ancak Septimius Severus Dönemi'nde, şehrin üzerinden geçen yolun Beroeia'dan (Halep) geçmek için güneye sapması, şehrin önemini yitirmesine neden olmuştur. Daha sonra İmparator Iustinianus Dönemi'nde kent, stratejik rolüne ve önemine yeniden kavuşmuş ve kutsal bir hac bölgesi haline gelmiştir⁶⁰⁸.

Alanda yapılan sondaj ve kazılar, Hellenistik Dönem'e ve Bizans Dönemi'ne ait sonuçlar vermektedir⁶⁰⁹. Hellenistik Dönem'deki Kyrrhos şehri, doğal olarak tahkim edilmiş bir yerleşim yeridir; kale, doğal yükselti (*akropolis*) üzerinde yer alır ve aşağı şehir de, çoğu sur duvarının kuzey kesiminde yoğunlaşan kulelerle desteklenen surlarla tahkim edilmiştir. Hellenistik kent ortogonal ızgara planına göre

⁶⁰⁴ Abdulkerim, *Levant'taki Klasik Dönemleri'n Anıtları ve Arkeolojik Buluntuları*, s. 21-22.

⁶⁰⁵ Cohen, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*, s. 181.

⁶⁰⁶ A.e.

⁶⁰⁷ Abdulkerim, *Levant'taki Klasik Dönemleri'n Anıtları ve Arkeolojik Buluntuları*, s. 22.

⁶⁰⁸ A.e.

⁶⁰⁹ A.e.

kurulmuş (**Lev. 15, Plan 21**) ve kent, ana caddenin kuzey-güney aksındadır⁶¹⁰. Roma Dönemi'nde ise kentin planında, kuzey-güney doğrultusundaki ana caddeye (*cardo maximus*) dik başka bir ana cadde (*decumanus maximus*) oluşturularak Hellenistik Dönem'in ızgara planına sadık kalınmıştır⁶¹¹.

Kuzey-güney yönlü ana cadde (*cardo maximus*) her iki tarafında sütunlu galerilerle çevrilidir. Ayrıca, her iki ana cadde de her iki yöndeki kapılara açılmaktadır⁶¹². Söz konusu caddeler bazaltla döşenmiştir ve şehrin ana binalarıyla bağlantılıdır. Tiyatrodan sonra, kuzey-güney yönünde uzanan uzun caddenin güney girişine doğru giderken güneybatıya doğru saptığı açıkça görülmektedir. Roma Dönemi'nde genişliği yaklaşık 19 m olan bu caddenin yanlarında dükkânlar olabilecek mimari kalıntılar bulunmuştur⁶¹³. Roma Dönemi'ne tarihlenen binalar, Hellenistik Dönem'in ortogonal planın oluşturduğu adalar içinde konumlandırılmıştır⁶¹⁴. Ancak, Roma ve Bizans Dönemlerindeki ızgara çizgilerine tam olarak uyulmadığı, bazı yapıların caddelerin genişliğini aştığı fark edilmiştir⁶¹⁵.

Antik kentte Roma Dönemi'ne tarihlenen yapılar arasında tapınak, tiyatro, evler ve Geç Antik Dönem'e ait 3 köprü tespit edilmiştir. Keşfedilen tiyatro, 115 m'lik çapıyla Apameia kentinin tiyatrosundan sonra Suriye'nin ikinci büyük tiyatrosudur⁶¹⁶. Kentin surları ve tahkimatının inşasında Hellenistik Dönem ve Bizans Dönemi olmak üzere iki dönemin izleri vardır⁶¹⁷. Roma Dönemi'nde surlarda birçok tadilat, onarım

⁶¹⁰ Jeanine Abdul Massih, "The Monuments of Cyrrhus - Nebi Hourî", **Archaeological Exploration in Syria 2000-2011, Proceeding of ISCACH-Beirut 2015**, Eds. Jeanine Abdul Massih, Shinichi Nishiyama, Hanan Charaf ve Ahmad Deb, Oxford, Archaeopress Publishing Ltd, 2018. s. 50-52.

⁶¹¹ Abdulkerim, **Levant'taki Klasik Dönemleri'n Anıtları ve Arkeolojik Buluntuları**, s. 22.

⁶¹² Abdul Massih, "The Monuments of Cyrrhus- Nebi Hourî", **Archaeological Exploration in Syria 2000-2011, Proceeding of ISCACH-Beirut 2015**, s. 52

⁶¹³ J. Abdul Massih, C. Benech ve M. Gelin: "First Results on the City Planning of Cyrrhus (Syria)", *Préactes de la 8th International Conference on Archaeological Prospection et du 7ème colloque GEOFCAN. Rennes ArchéoSciences, s.revues d'archéométrie suppl. 33*, 2009, s. 201-203.

⁶¹⁴ Abdul Massih, "The Monuments of Cyrrhus- Nebi Hourî", **Archaeological Exploration in Syria 2000-2011, Proceeding of ISCACH-Beirut 2015**, s. 54.

⁶¹⁵ J. Abdul Massih, C. Benech ve M. Gelin, "First Results on the City Planning of Cyrrhus (Syria)", **ArchéoSciences, s.revues d'archéométrie suppl. 33**, s. 201-203.

⁶¹⁶ Abdulkerim, **Levant'taki Klasik Dönemleri'n Anıtları ve Arkeolojik Buluntuları**, s. 23.

⁶¹⁷ J. Abdul Massih ve Mathilde Gelin, "Fortifications and town planning in Kyrrhos: its Hellenistic origin and its evolution." **Focus on Fortifications-New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East**, Monographs of the Danish Institute at Athens, Cilt. XVIII, Aralık 2012, Atina. s.187-199. (199)

ve rekonstrüksiyon çalışmaları yapıldığı vurgulansa da⁶¹⁸, kent bu dönemde askeri önemini yitirmiştir⁶¹⁹.

Arkeolojik kanıtlar, M.S. 5. yy'da bir bazilika ve çok sayıda kilise olmak üzere kentin yoğun bir dini yapılaşma faaliyeti içinde olduğunu göstermektedir⁶²⁰. Bu binaların yönelimlerinde farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılıkların sebebi tam olarak çözülememiştir. Yapıların yönelimlerindeki bu değişikliklerin ya zamansal bir farklılıktan ya da farklı bir planlama bakış açısından kaynaklandığı düşünülmektedir⁶²¹.

3.1.5. Seleukeia Pieria

Seleukeia Pieria, Akdeniz kıyısında Antiokheia'nın batısında⁶²², ve Orontes nehrinin kuzeyinde⁶²³ yer almaktadır. Bugün ise Türkiye'nin güneyindeki Hatay ilinde, Samandağ ilçesi sınırları içinde⁶²⁴ yer almaktadır.

Kademeli teraslar üzerinde yer alan Seleukeia Pieria, en yüksek yüksekliği 420 m iken, en düşük yüksekliği ise 70 m'dir. Kentin doğu, kuzey ve batı tarafları derin vadiler ve taşkın havzaları ile çevriliyken, kentin güney tarafı denizden sarp bir uçurumla ayrılmış ve kayaya oyulmuş merdivenlerle denizle bağlantılıdır⁶²⁵.

Seleukeia Pieria, M.Ö. 300 yılında Seleukos Nikator tarafından başkenti olarak kurulmuştur⁶²⁶. Strabon'un tanımladığı gibi, Seleukeia Pieria, Antigonos'u yendikten sonra Seleukos Nikator tarafından kurulan şehir grubunun en müstahkemidir⁶²⁷. M.Ö. 246 yılında, Seleukeia Pieria, Üçüncü Suriye Savaşı'nın bir sonucu olarak

⁶¹⁸ A.e.

⁶¹⁹ Abdülkerim, **Levant'taki Klasik Dönemleri'n Anıtları ve Arkeolojik Buluntuları**, s. 23.

⁶²⁰ Abdul Massih, "The Monuments of Cyrrhus- Nebi Hour", **Archaeological Exploration in Syria 2000-2011, Proceeding of ISCACH-Beirut 2015**, s. 55-56.

⁶²¹ Abdul Massih, v.d., "First Results on the City Planning of Cyrrhus (Syria)", **ArchéoSciences, s.revue d'archéométrie suppl. 33**, s. 201-203.

⁶²² Strabon, **Geographika**, xvi.16. 2. 7, s. 42-43.

⁶²³ Cohen, **The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa**, s. 128.

⁶²⁴ H. Pamir ve G. Brands, "Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi: Antakya ve Samandağ Yüzey Araştırmaları 2005", **24. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.II**, s. 397.

⁶²⁵ Hatice Pamir, "Doğu Akdeniz'de bir liman kenti: Seleukeia Pieria", **Hatay'da On Sıcak Gün, Tübitak**, Ankara, 2006, s. 105-111 (107).

⁶²⁶ H. Pamir ve G. Brands, "Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi Antiocheia, Seleuceia Pieria ve Sabuniye Yüzey Araştırmaları 2004 Yılı Çalışmaları", **23. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.II**, s. 96.

⁶²⁷ Strabon, **Geographika**, xvi.16. 2. 8, s. 43-44.

Ptolemaiosların eline geçmiş ve M.Ö. 219 yılına kadar Mısır egemenliğinde kalmıştır⁶²⁸. Seleukos Krallığı'nın başkenti, I. Seleukos Nikator'un ölümü ve başkentinin Ptolemaioslar tarafından ele geçirilmesinden sonra Seleukeia Pieria'dan Antiokheia'ya taşınmış ve Seleukeia Pieria, Seleukos hanedanının kutsal başkenti olarak kalmıştır⁶²⁹. Seleukeia Pieria, M.Ö. 64 yılında Suriye'nin Roma eyaleti olmasıyla birlikte Roma egemenliğine girmiştir⁶³⁰. M.S. 526 ve 528 yıllarında Seleukeia Pieria iki yıkıcı depremle yıkılmış ve bundan sonra hiçbir izi tarihsel kayıtlarda bulunmamıştır⁶³¹.

Getzel M. Cohen, M.Ö. 3. yy'ın başlarında Seleukeia Pieria'nın büyük önemine işaret etmiştir⁶³². Bu savı, kentin stratejik coğrafi konumu ve Hellenistik Dönem'de Doğu Akdeniz ticaretindeki büyük rolü ile desteklenmektedir⁶³³. Bölgenin en büyük kenti olan Antiokheia'ya bağlı bir liman olan Seleukeia Pieria⁶³⁴, M.S. 2. yy'da Doğu Akdeniz'in en önemli iki limanından biri olmayı başarmış (diğer liman Mısır'daki İskenderiye'dir), ve daha sonrasında Doğu Akdeniz bölgesinden Roma imparatorluğun merkezine kadar olan deniz ticaret hattını kontrol eden Roma deniz üssü olmuştur⁶³⁵. Öte yandan Seleukeia Pieria, I. Antiokhos Soter dönemine kadar kendi sikkesini basmıştır⁶³⁶. Ayrıca, Zeus Keraunios ve Zeus Kasios kültü bağlamında özel bir dini öneme tanık olmuştur⁶³⁷.

Seleukeia Pieria, 3 km²'lik bir alan üzerinde, Hellenistik Dönem'den önce doğal bir liman oluşturan doğal bir gölün çevresine kurulmuş ve biri aşağı kent, diğeri yukarı kent olan iki bölümden oluşmuştur (**Lev. 16, Plan 22**); aşağı kent, iki liman, agora ve şehrin diğer ekonomik faaliyetlerini içeren (**Lev. 17, Plan 23**) düz bir arazi

⁶²⁸ Cohen, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. s. 127

⁶²⁹ Hatice Pamir, "The Orontes Delta Survey", *The Amuq Valley Regional Projects, C. I: Surveys In The Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995 – 2002*, Ed. Kutlu Aslıhan Yener, Chicago-Illinois, The Oriental Institute of the University of Chicago, 2005, s. 67-98 (74).

⁶³⁰ Klengel, *Suriye'nin eski eserleri*, Çev. Kassim Tuir, s. 19.

⁶³¹ Pamir, "The Orontes Delta Survey", *The Amuq Valley Regional Projects, C. I: Surveys In The Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995 – 2002*, s. 74.

⁶³² Cohen, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. s. 126.

⁶³³ Pamir, "The Orontes Delta Survey", *The Amuq Valley Regional Projects, C. I: Surveys In The Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995 – 2002*, s. 74.

⁶³⁴ Cohen, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. s. 128.

⁶³⁵ Pamir, "The Orontes Delta Survey", *The Amuq Valley Regional Projects, C. I: Surveys In The Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995 – 2002*, s. 74.

⁶³⁶ Cohen, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. s. 127.

⁶³⁷ A.e. s. 128.

üzerine yer alırken, yukarı kent, çoğu mesken bölümü olan kayalık bir tepe üzerine kurulmuştur⁶³⁸. Araştırmacıların görüşleri Seleukeia Pieria Hellenistik geleneğe göre kurulduğu yönündedir⁶³⁹. Ayrıca etrafının lüks surlarla çevrili olduğu ve binalarının ihtişamlı olduğu belirtilmektedir⁶⁴⁰. Bunun yanı nekropol ve sıra dar ve uzun biçimli, 13 birimden oluşan, agora ile iç liman arasında ve farklı kotta yer alan tahıl ambarının varlığı belgelenmiştir⁶⁴¹.

Kentin iki limanı ise, biri iç biri dış liman olarak adlandırılmakta. En eskisi olan iç liman, Hellenistik Dönem’de inşa edilmiş, deniz kıyısına 500 m mesafedeki göl üzerinde yer almakta ve dalgaları engelleme rollerinin yanı sıra kentin bir savunma unsuru olarak da kullanılmış iki rıhtım içermektedir. İç liman Geç Roma Dönemi’nde kapatılmış ve dış limana hizmet veren bir depo olarak kullanılmaya devam etmiştir. Dış liman ise, M.S. 346 yılında Büyük Constantinus döneminde inşa edilmiştir. Ayrıca, dalgaları kırmak için güneydeki 120 m ve kuzeydeki 80 m uzunluğunda olmak üzere iki rıhtıma sahiptir ve bunların genişliği yaklaşık 12 m’dir. Söz konusu iki limanın M.S. 7. yy’a kadar kullanıldığı sanılmaktadır⁶⁴².

En önemli görevi sel sularını barajdan uzaklaştırarak çökmesini önlemek ve böylece şehri korumak olan şehirde bir baraj ve bir tünel ağı inşa edilmiştir. Bu sistem, iç limanı da alüvyondan korumuştur. Öte yandan, bu sistemi uygulamasının bir sonucu olarak elde edilen fazla suyun kıyı sarnıçlarında depolanarak, pınarlardan sonra şehrin ikincil su kaynağı olması muhtemeldir⁶⁴³.

3.2. Antik Dönemde Ovalık Kilikia Kentleri

3.2.1. Aigeai

⁶³⁸ Pamir, “The Orontes Delta Survey”, *The Amuq Valley Regional Projects, C. I: Surveys In The Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995 – 2002*, s. 74.

⁶³⁹ Pamir ve Brands, “Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi: Antakya ve Samandağ Yüzey Araştırmaları 2005”, *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.II*, s. 400.

⁶⁴⁰ Cohen, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. s. 128.

⁶⁴¹ Pamir ve Brands, “Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi Antiocheia, Seleuceia Pieria ve Sabuniye Yüzey Araştırmaları 2004 Yılı Çalışmaları”, *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.II*, s. 96.

⁶⁴² Pamir, “The Orontes Delta Survey”, *The Amuq Valley Regional Projects, C. I: Surveys In The Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995 – 2002*, s. 74-75.

⁶⁴³ A.e. s. 75.

Aigeai antik kenti, İskenderun Körfezi'nin kuzey kıyısında, bugünkü Türkiye'nin Hatay ilindeki Yumurtalık ilçesine bağlı Ayas Köyü mevkiinde yer almaktadır⁶⁴⁴. Antik Çağ'da büyük ve önemli bir liman kenti olmuştur⁶⁴⁵.

Büyük İskender'in, İssos Savaşı'nda Persleri aldatmak için keçi⁶⁴⁶ boynuzlarına meşaleler bağladığına dair annesine yazdığı mektuptan yola çıkarak, kentin Büyük İskender veya Büyük İskender'in anısına kendisinden sonra gelen Makedon kralları tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Ek olarak, adının eski Makedon başkentinden geldiği de söylenmektedir⁶⁴⁷.

İskenderun Körfezi'nin girişini kontrol etmek amacıyla, körfezin güney ucundaki İssos'un karşısında kurulmuş olan Aigeai'nin⁶⁴⁸, Büyük İskender'den önceki tarihi bilinmemektedir⁶⁴⁹.

Büyük İskender'in hâkimiyetini takip eden dönemde önce Ovalık Kilikia'nın doğusu ve daha sonra Ovalık Kilikia'nın tamamı Seleukosların egemenliğine girmiş, daha sonra Seleukos Krallığı'nın bölgedeki kontrolünü kaybetmesinden sonra Aigeai şehri M.Ö. 64-47 yılları arasında yerel kral Tarkondimotos'un hâkimiyeti altına girmiştir. M.Ö. 47 yılında ise, muhtemelen korsan tehlikesinden kurtulmak için kutsal bir şehir ilan edilmiştir. Aynı yıl Kilikia şehirlerini ziyaret eden Iulius Caesar, Tarkondimotos'un Aigeai üzerindeki egemenliğini kaldırarak onu özgür bir şehir ilan etmiştir. Böylelikle M.S. 2. yy'ın ortalarından M.S. 3. yy'a kadar, kenti yükseliş zirvesine ulaştıran refah dönemini başlamıştır. Kentin ayrıcalıklı bir konuma sahip olması, bir ticaret limanı olarak gelişmesi, kentte Asklepios kültünün var olması ve

⁶⁴⁴ Getzel M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*. 1st ed., Berkeley-Los Angeles-Londra, University of California Press, 1996. s. 355

⁶⁴⁵ A. Ünal ve K. S. Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007. s. 534.

⁶⁴⁶ Aigeai isminin, Yunanca'daki keçi (αίγα) kelimesinden türediği düşünülmektedir. Bkz. Faris Demir, "Kilikya'daki Aigeai Kenti ve Tarihi", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, C.II, No:2, 2016, s.1-13 (2).

⁶⁴⁷ Getzel, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*. s. 355.

⁶⁴⁸ Mustafa H. Sayar, "Antik Kilikya'da Şehirleşme", *XII Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 193-216. 198

⁶⁴⁹ Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, s. 534.

kutsal bir tedavi merkezi haline gelmesi gibi sebepler bu yükselişte önemli bir rol oynamıştır⁶⁵⁰.

Aigeai'nin özgür bir kent olması, Tarsos gibi bölgedeki büyük şehirlerle rekabet edebilmesini sağlamıştır⁶⁵¹. Ayrıca, M.S. 2. yy'ın ikinci yarısında Pers saldırılarının artmasıyla birlikte, Roma İmparatorluğu'nun burayı askeri bir liman olarak kullanması kentin önemini arttırmıştır. Söz konusu dönemde Aigeai kentinin Sasaniler tarafından yağmalandığı bilinmektedir⁶⁵². Öte yandan M.S. 4. yy'da imparatorun Hristiyan dinini benimsemesi ile birlikte Aigeai'da Asklepios kültünün yaşatılmaya devam etmesi ve pagan dininden vazgeçilmemesi nedeniyle kent, yeni dinin mensupları tarafından zarara uğratılmıştır⁶⁵³. Arkeolojik kanıtlar sayesinde kentte Yahudilerin de yerleştiği tespit edilmiştir⁶⁵⁴.

Askeri bir liman olmanın yanı sıra Aigeai'daki tersanelerde savaş gemileri de inşa edilmiştir. Bu bölgeden geçen Roma orduları orada konuşlanmıştır. Doğu seferlerin artması nedeniyle büyük fedakarlıklar yapmak zorunda kalan kent imparatorların gösterdikleri ilgiyle ödüllendirilmiştir. Kentin Antik Çağı'nın sonuna kadar aktif bir imar hareketi yaşadığı belirtilmektedir⁶⁵⁵.

Aigeai, Kilikia Ovasının en önemli ve en büyük limanı, Roma İmparatorluğu için askeri deniz üssü ve döneminin en önemli ticaret limanlarından biri haline gelmiştir. İşlek bir yol olan Suriye yolu üzerindeki konumu sebebiyle kent, tüccarlar tarafından bir konaklama merkezi haline getirilmiştir. Tanrı Asklepios'un en önemli 3 tapınağından birini içeren kent, Asklepios kültünün merkeziydi. Dolayısıyla kent, şifa arayanların uğrak noktası olmuştur⁶⁵⁶.

Hellenistik Dönem'de kentin limandan -Roma Dönemi'ne göre- daha uzak olduğu ve dağınık bir yerleşim düzenine sahip olduğu öne sürülmüştür. Kent, Roma

⁶⁵⁰ Demir, "Kilikya'daki Aigeai Kenti ve Tarihi", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, s.2-9.

⁶⁵¹ Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, s. 534.

⁶⁵² Sayar, "Antik Kilikya'da Şehirleşme", *XII Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, s. 205.

⁶⁵³ Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, s. 535.

⁶⁵⁴ Demir, "Kilikya'daki Aigeai Kenti ve Tarihi", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, s. 8.

⁶⁵⁵ A.e. s. 5, 8.

⁶⁵⁶ Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, s. 533-534.

Dönemi'nde limana yakın iki tepe üzerinde gelişmiştir⁶⁵⁷. Kentin Roma Dönemi'ndeki yüzölçümünün 501 km² olduğu tahmin edilmektedir. Limanın yanı sıra kentte, bir agora, tapınak, stadion ve konut yapıları bulunmaktadır⁶⁵⁸.

Korinth sütun başlıkları ile Asklepios Tapınağı'na ait olduğu düşünülen bazı mimari parçaların karşılaştırılması sonucunda, Asklepios Tapınağı'nın M.S. 2. yy'ın ortalarına tarihlendiği düşünülmektedir⁶⁵⁹. Tarihi kaynaklarda İmparator Constantinus'un M.S. 326'da Asklepios Tapınağı'nı yıktırıp, yerine bir kilise inşa ettirdiği ve daha sonraki bir dönemde tapınağın yeniden kurulduğu belirtilmektedir⁶⁶⁰. Sondajlar ve nispeten küçük çaplı arkeolojik kazılarda bir hamam, Roma villaları, mozaik atölyeleri, kanalizasyon sistemi kalıntıları ve izleri görülmüştür⁶⁶¹. Bilimsel çalışmalar, kent planlaması konusunda bölgede bir ızgara planının varlığını doğrulamasa da, kentin ana ekseninin kuzey-güney doğrultusunda uzandığı ve binaların aynı eksende ve yönde inşa edildiği sonucuna varılmıştır⁶⁶² (**Lev. 18, Plan 24**).

Günümüze ulaşan sur duvarı kalıntıları Orta Çağ'a tarihlenmektedir ve kentin Antik Çağ'da surla çevrili olup olmadığı bilinmemektedir. Süleyman Kulesi'nin bulunduğu alan Hellenistik Dönem'de kentin mezarlığı olarak değerlendirilirken, deniz feneri ve deniz kalesindeki çalışmalar devam etmektedir⁶⁶³.

3.2.2. Anazarbos (Anavarza)

Anazarbos antik kenti, Türkiye'nin Adana ilinde, Kozan ilçesinin 35 km güneyinde, bugünkü Dilekkaya Köyü mevkiinde yer almaktadır. Suriye'yi İç Anadolu

⁶⁵⁷ Demir, "Kilikya'daki Aigeai Kenti ve Tarihi", **Çukurova Araştırmaları Dergisi**, s. 4.

⁶⁵⁸ Yelda Durgun Şahin, **Ovalık Kilikya Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekân Dizim Yöntemi ile Analizi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı. Adana, 2019. s. 130.

⁶⁵⁹ Faris Demir, "Aigeai Yüzey Araştırması 2018", **37. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019, s. 35-52. (36)

⁶⁶⁰ Ünal ve Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 535.

⁶⁶¹ Faris Demir, "Aigeai Kazısı 2014-2016", **39. Kazı Sonuçları Toplantısı C.III**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 22-26 Mayıs 2017, s. 83-97. (84-88)

⁶⁶² Durgun Şahin, **Ovalık Kilikya Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekân Dizim Yöntemi ile Analizi**, s. 130.

⁶⁶³ Demir, "Aigeai Yüzey Araştırması 2018", **37. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, s. 37-38.

ile bağlayan yol üzerinde doğal bir yükselti üzerinde yer alan Anazarbos, savunma ve ticaret açısından stratejik bir konuma sahiptir⁶⁶⁴. Antik Anazarbos'un komşu kentleri ise; doğuda Kastabala-Hierapolis, batıda Misis ve kuzeyde Flaviopolis'tir. Kent ayrıca su kaynaklarına yakındı. Tarıma uygun verimli topraklarla çevrilmişti⁶⁶⁵.

Anazarbos'un bilinen en eski tarihi Hellenistik Dönem'e kadar uzanmaktadır⁶⁶⁶. Kentin Seleukos veya Ptolemaios kralları tarafından kurulduğu belirtilmektedir⁶⁶⁷. Romalılar M.Ö. 1. yy'da korsanlardan kurtulmak için yaptıkları seferle bölgeye geldiklerinde, bölgeyi Ceyhan Havzası'ndaki diğer şehirlerle birlikte, yerel kral Tarkondimotos'un yönetimi altında, bırakmışlardır. Tarkondimotos'un vefatından sonra kent, Suriye Eyaleti'ne (Provincia Syria) bağlanmıştır⁶⁶⁸.

İmparator Augustus'un ziyareti şerefine II. Tarkondimotos, yerleşimin adını *Kaisareia pros Anazarbo* olarak değiştirmiş ve kenti M.S. 19'da yeniden kurmuştur. Bu tarih şehrin takviminin başlangıcı olarak kabul edilmiştir⁶⁶⁹. Böylece Anazarbos, Roma Dönemi'nde hızla gelişerek önce küçük bir yerleşimden kente dönüşmüş, sonra metropolis olmuş, daha sonra da Cilicia Secunda'nın başkenti uvanını almıştır⁶⁷⁰.

Anazarbos kenti, Roma İmparatorluğu'nun düşmanlarıyla yaptığı savaşlarda verdiği desteğin karşılığında, imparatorluk tarafından imar faaliyetleri ile ödüllendirilmiştir ve M.S. 3. yy'da Ovalık Kilikia'nın en büyük şehri olmuştur⁶⁷¹.

⁶⁶⁴ Hasan Buyruk, "Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.VI, Sayı 3, Aralık 2016, s.695-710. (696-697)

⁶⁶⁵ Yelda Durgun Şahin ve M. Faruk Altunkasa, "Antik Kentlerin Oluşum Kurgularının Analiz Edilmesinde Kullanılan Coğrafi, Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Belirleyiciler: Anavarza Örneği", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XXIX, No:1, 2020, s.68-83. (78, 80).

⁶⁶⁶ Hasan Buyruk, "Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.VIII, Sayı 2, Temmuz 2018, s.299-311. (299)

⁶⁶⁷ Durgun Şahin ve Altunkasa, "Antik Kentlerin Oluşum Kurgularının Analiz Edilmesinde Kullanılan Coğrafi, Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Belirleyiciler: Anavarza Örneği", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s.78, 80.

⁶⁶⁸ Buyruk, "Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 299.

⁶⁶⁹ Sayar, "Antik Kilikya'da Şehirleşme", **XII Türk Tarihi Kongresi Bildirileri**, s. 207-208.

⁶⁷⁰ Hasan Buyruk, "Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 708.

⁶⁷¹ Sayar, "Antik Kilikya'da Şehirleşme", **XII Türk Tarihi Kongresi Bildirileri**, s. 213; Buyruk, "Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 299.

Sasaniler M.S. 260 yılında şehre saldırmış ve yağmalamıştır, ancak şehir kendini toparlayabilmiştir⁶⁷².

M.S. 524 ve M.S. 531 yıllarında kentte büyük tahribata neden olan iki büyük deprem gerçekleşmiştir. Peş peşe gerçekleşen depremlerden dolayı zarar gören kentte, çeşitli onarım çalışmaları yapılmıştır. Iustinianus tarafından restore edilerek yeniden kurulduğu için kente Iustinianopolis adı verilmiştir. Antik kentin mimari kalıntılarında Bizans Dönemi'nin özellikleri görülmektedir. Bizans Dönemi kentte, genel olarak bir istikrarsızlık dönemi idi; M.S. 8. yy'ın sonuna Araplar kenti ele geçirene kadar Anazarbos, Bizanslılar ve Araplar arasında bir tampon bölge haline gelmiştir⁶⁷³.

Ticaret yolu üzerindeki konumu nedeniyle ekonomik olarak iyi durumda olan kentin coğrafyası da verimli topraklara sahip olmasına imkân vermiş ve siyasi değişimler de kentin refahına katkıda bulunmuştur. Kentte olimpiyatların düzenlenmesi, kentin Kilikia'nın önemli ve köklü şehirleriyle -Tarsos gibi- yarışmasını sağlamıştır⁶⁷⁴. Araştırmacılar, yukarı şehirde askeri kışlaların, tahıl ambarlarının ve kraliyet konutların bulunmasından dolayı, Anazarbos kentinin Hellenistik Dönem'de askeri garnizon olarak kullanıldığını düşünmektedir⁶⁷⁵.

Kent, Seleukoslar Dönemi'nde ızgara plana göre kurulmuştur. Izgara plandan kaynaklanan adaların boyutlarındaki eşitlik ve farklılıklardan dolayı, düzgün adaların bulunduğu, kentin kuzey kesiminin Seleukos Dönemi'nde kurulduğuna, farklı boyutlardaki adaların bulunduğu, kentin güney kesiminin ise yerel kralın hükümdarlığı döneminde kurulduğu sanılmaktadır. Daha sonra Roma hâkimiyetine giren kent, Hellenistik kent planı temel alınarak yeniden düzenlenmiştir ve Roma kentine özgü iki ana cadde olan *cardo maximus* ve *decumanus maximus* içermiştir⁶⁷⁶.

Şehir, bir aşağı şehir ve bir yukarı şehirden (kale) oluşmuştur (**Lev. 18, Plan 25**). Aşağı şehir 1,145 km² bir alana yayılırken, yukarı şehir, şehrin doğusunda, vadiye

⁶⁷² A.e. s. 300.

⁶⁷³ Buyruk, "Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 697-701.

⁶⁷⁴ A.e. s. 696-697, 708.

⁶⁷⁵ Durgun şahin ve Altunkasa, "Antik Kentlerin Oluşum Kurgularının Analiz Edilmesinde Kullanılan Coğrafi, Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Belirleyiciler: Anavarza Örneği", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s.81.

⁶⁷⁶ A.e. s. 79, 81.

hâkim doğal bir kayalık yükselti üzerinde yer almıştır⁶⁷⁷. Hellenistik Dönem’den sonra yukarı şehir savunma yapılarına dönüştürülmüş ve askeri amaçlarla sınırlandırılmıştır⁶⁷⁸.

Şehrin her iki kısmı da Roma ve Bizans Dönemleri’ne tarihlenen surlarla çevrilidir. Aşağı şehrin surları 3970 m, kalınlığı 2 m ve yüksekliği 10 m’den fazladır. Önünde de 8,20 m genişliğinde bir hendek bulunmaktadır. Hendeği bir duvar takip etmektedir. İki sur arasına 33,40 m aralıklarla sur yüksekliğinde kuleler yapılmıştır. Aşağı kentin surlarına 5 şehir kapısı açılmıştır⁶⁷⁹. Anazarbos kentinde aşağı şehri tahkim etmek için, Antiokheia savunmasının küçük bir örneğinin uygulandığından bahsedilmektedir⁶⁸⁰. Yukarı şehrin surlarının çevresi ise 15,000 m’ye ulaşmış, kale ve kulelerle desteklenmiştir. Yukarı şehrin görkemli sur yapısına ve kaleye Bizans mimarisi hâkimdir⁶⁸¹.

Kentin ana caddesi *cardo maximus* 1150 m uzunluğundadır. Ala Kapı adı verilen ve bir zafer takı bulunan taş döşeli cadde, her iki tarafında sütunlu galerilerle çevrilidir. Sütunlu galerilerin arkasında ise dükkanlar bulunmaktadır⁶⁸². Caddedeki sütunlar arasındaki mesafe 3,5 m, sütunların çapı ise 0,85 m olarak ölçülmüştür. Şehirdeki ana caddenin genişliği, 5 kemerden oluşan zafer takının açıklıklarına denk gelmekte ve yaklaşık 28 m olarak belirlenmiştir. Zafer takından itibaren kuzey kapısına kadarki genişlik ise 34 m olarak ifade edilmiştir⁶⁸³. *Cardo maximus*a dik olan olan *decumanus maximus*un uzunluğu 950 m olarak ölçülmüştür ve sütunlu galerilerle

⁶⁷⁷ Buyruk, “Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 697.

⁶⁷⁸ Durgun şahin ve Altunkasa, “Antik Kentlerin Oluşum Kurgularının Analiz Edilmesinde Kullanılan Coğrafi, Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Belirleyiciler: Anavarza Örneği”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s.81.

⁶⁷⁹ Buyruk, “Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 300.

⁶⁸⁰ De Giorgi, **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the Islamic Conquest**, s. 58.

⁶⁸¹ Buyruk, “Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 301. Kentin surları ve tahkimatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. a.e. s. 300-302.

⁶⁸² Buyruk, “Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 700.

⁶⁸³ Durgun şahin ve Altunkasa, “Antik Kentlerin Oluşum Kurgularının Analiz Edilmesinde Kullanılan Coğrafi, Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Belirleyiciler: Anavarza Örneği”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s.81.

çevrilmiştir⁶⁸⁴. Caddenin genişliği 15 m olarak ölçülmüştür. Cadde, *cardo maximus* ile kesiştiği noktadan 220 m sonra doğu tarafında sona ermektedir; caddenin doğuda kayalık arazilere kadar uzanmadığı gözlemlenmiştir.⁶⁸⁵ Bu iki sütunlu cadde, Severuslar Dönemi'ne tarihlenmiştir⁶⁸⁶ (**Lev. 19, Plan 26**). Bu açıdan Ovalık Kilikia'nın diğer kentleriyle çağdaştır. İki ana caddenin birleştiği noktada tanımlanamayan bir yapı kalıntısı bulunmuştur. Kentin iç kısımlarında ise, ara sokakların ızgara plana uymaması ve tekrarlanan rekonstrüksiyonlar sokakların bütünlüğünün bozulduğuna işaret etmektedir⁶⁸⁷.

Erken Roma Dönemi'ndeki forum, ana caddeyle doğrudan bağlantılıdır. Daha sonraki dönemlerde ana caddeye yakın adalarda konumlandırılmıştır.⁶⁸⁸ Kentteki yapıların mimari ve kentsel niteliklerine bakıldığında, surlarda olduğu gibi, Roma ve Bizans Dönem'i özellikleri gösterdikleri görülmektedir. Kentte tiyatro, amfitiyatro, stadion, tapınaklar, zafer takları, mezar anıtları, kiliseler, şapeller, hamamlar, sütunlu caddeler, kamu yapıları, mezarlıklar ve iki su kanalı tespit edilmiştir. Söz konusu öğelerden bazıları surların dışında bulunmaktadır⁶⁸⁹.

Şehrin güneyinde bir Roma *circus* bulunmaktadır⁶⁹⁰. Bizans Dönemi'ne ait kuleler ve su sarnıçları da keşfedilmiştir⁶⁹¹. Şehirde ızgara planının uygulanması ve

⁶⁸⁴ Buyruk, "Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 700.

⁶⁸⁵ Durgun şahin ve Altunkasa, "Antik Kentlerin Oluşum Kurgularının Analiz Edilmesinde Kullanılan Coğrafi, Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Belirleyiciler: Anavarza Örneği", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s.81.

⁶⁸⁶ Burns, **Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East**, s. 192.

⁶⁸⁷ Buyruk, "Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 700.

⁶⁸⁸ Durgun şahin ve Altunkasa, "Antik Kentlerin Oluşum Kurgularının Analiz Edilmesinde Kullanılan Coğrafi, Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Belirleyiciler: Anavarza Örneği", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s.79.

⁶⁸⁹ A.e. s. 78; Buyruk, "Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 300; Buyruk, "Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 695-710.

⁶⁹⁰ V. Özbey ve D. Saban, "Unesco Dünya Miras Listesi'ne Doğru Anavarza Antik Kenti", **Art-Sanat, İstanbul Üniversitesi Yayınevi**, Sayı 11, Ocak 2019, s.299-324. (311)

⁶⁹¹ Buyruk, "Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 698.

kentsel gelişim göstermesi, şehrin gelişmiş bir kanalizasyon sistemiyle donatıldığına işaret etmektedir⁶⁹².

3.2.3. Epiphaneia

Epiphaneia günümüzde, Türkiye’de Hatay ilinin Erzin ilçesindeki, Yeşilkent Mahallesi’nde bulunan Gözeneler Mevkiinde yer almaktadır⁶⁹³.

Epiphaneia adını yeni kurucusu IV. Antiokhos Epiphanes’ten alan kentin bundan önce adını Oiniandos olarak belirtilmektedir. Getzel M. Cohen ise bu adlandırmanın sebebi ve tarihi desteklemezken⁶⁹⁴, Mustafa H. Sayar, kentin M.Ö. 2. yy’da Epiphaneia adını aldığına ve adını değiştirenin Seleukos kralı IV. Antiokhos Epiphanes olduğuna inanmaktadır⁶⁹⁵. Her durumda, adı değiştirilen Oiniandos, yeni adı olan Epiphaneia’yı korumuştur. Bununla birlikte, kentin bir dönem Traianopolis olarak adlandırıldığından da söz edilmektedir⁶⁹⁶.

Tobin’in yaptığı yüzey araştırmalarında ele geçen çanak çömlek parçaları, M.Ö. 1. yy ile M.S. 8. yy arasına tarihlendirilmiştir. Bu bilgi, kentin o dönemdeki nüfus faaliyetlerinin bir teyidi olarak kabul edilmektedir. Epiphaneia antik kentinin *akropolisinde* yapılan yüzey araştırmalarında ise Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı’na kadar uzanan arkeolojik kanıtlar ortaya çıkarılmıştır. M.Ö. 6. yy’da Pers egemenliğine giren yerleşim, M.Ö. 333 yılında Büyük İskender’in Doğu’yu fethetmesi üzerine önce onun, daha sonra kendisinden sonraki varislerinin hâkimiyeti altına girmiştir.⁶⁹⁷

⁶⁹² Durgun şahin ve Altunkasa, “Antik Kentlerin Oluşum Kurgularının Analiz Edilmesinde Kullanılan Coğrafi, Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Belirleyiciler: Anavarza Örneği”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s.80.

⁶⁹³ H. Pamir ve N. Yastı, “Epiphaneia (Erzin) 2018 ilk sonuçları”, **41. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, s. 371.

⁶⁹⁴ Cohen, **The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor**, s. 365.

⁶⁹⁵ Hamdi Mustafa Sayar, “Mersin, Adana, Osmaniye ve Hatay İlleri 2006 Yılı Yerleşim Arkeolojisi ve Tarihi Coğrafya Çalışmaları”. **ANMED**, 2007. s.131.

⁶⁹⁶ Cohen, **The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor**, s. 365.

⁶⁹⁷ Çelik, Ömer, **Erzin (Epiphaneia) Roma Dönemi Hamam Mozaikleri**, Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012. s. 7-8.

Kilikia, Üçüncü Suriye Savaşı sonucunda Ptolemaiosların egemenliğine girdikten sonra, Beşinci Suriye Savaşı sonucunda Seleukoslar tarafından geri alınmıştır⁶⁹⁸. IV. Antiokhos Epiphanes Dönemi'nde ise özerkliği verilmiştir⁶⁹⁹.

Soloi-Pompeipolis'te olduğu gibi, Epiphaneia M.Ö. 1. yy'da korsan tehlikesini çözen Pompeius tarafından yeniden kurulmuştur⁷⁰⁰. Pompeius, yeni kurduğu kente, bir grup korsan yerleştirmiştir. Romalılar için güvenli bir kent olduğu için Epiphaneia, imparatorlukta özel bir yere sahip olmuştur⁷⁰¹.

M.S. 3. yy'da, Epiphaneia ve Kilikia ovasındaki diğer şehirler Sasaniler tarafından yağmalanmıştır⁷⁰². Öte yandan M.S. 3. yy'da Kilikia, Palmyra kraliçesi Zenobia'nın kuvvetleri ve Gotlar'ın saldırısına uğramıştır. Birbirini takip eden saldırılar ve savaşlar, Kilikia'da Roma Dönemi'ndeki kentlerinden 17'sinin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Epiphaneia'nın söz konusu kentlerin biri olduğuna inanılmaktadır. Bizans Dönemi'nde Epiphaneia, tekrar düzenlenmiştir⁷⁰³.

Genel olarak M.S. 7. yy'da Kilikia halkı, Araplar ve Persler arasındaki savaşlardan ve bölge üzerindeki mücadelelerden etkilenmiş ve bölgede, M.S. 8. yy'da Araplar'ın eline geçene kadar bu siyasi istikrarsızlık devam etmiştir⁷⁰⁴.

Epiphaneia, M.Ö. 6. ve 5. yy'larda Kilikia kentleri arasında önemli bir ticari konuma sahipti⁷⁰⁵. Bu yıllarda kentin önemi artmış ve Hellen ticaret kentleri arasında yerini alabilmiştir. Öte yandan, Antiokheia Patrikhanesi'nin piskoposluk merkezi

⁶⁹⁸ Hamdi Şahin, "Doğu Dağlık Kilikya: Polis Jhora İlişkileri Üzerinde İlk Düşünceler" **Colloquium Anattolicum VI.**, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2007. s. 132.

⁶⁹⁹ Çelik, **Erzin (Epiphaneia) Roma Dönemi Hamam Mozaikleri**, s. 8-9.

⁷⁰⁰ Mustafa Hamdi Sayar, "Historical Development of Urbanization in Cilicia in Hellenistic and Roman Periods". **Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli**, 2006, s. 247 – 257. (253)

⁷⁰¹ Çelik, **Erzin (Epiphaneia) Roma Dönemi Hamam Mozaikleri**, s. 9.

⁷⁰² Şahin, "Doğu Dağlık Kilikya: Polis Jhora İlişkileri Üzerinde İlk Düşünceler" **Colloquium Anattolicum VI.**, s. 135.

⁷⁰³ Ünal ve Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 261, 271.

⁷⁰⁴ Çelik, **Erzin (Epiphaneia) Roma Dönemi Hamam Mozaikleri**, s. 9.

⁷⁰⁵ Çelik, Ömer, "Erzin-İssos (Epiphaneia) Antik Kent Kazısı", **39. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 22-26 Mayıs 2017, s. 89-101 (89).

olması ve yardımcı bir piskoposa sahip olması nedeniyle M.S. 4. yy'da kent, dini önem de kazanmıştır⁷⁰⁶.

Epiphaneia, bir aşağı şehir ve bir de yukarı şehirden (*akropol*) oluşmaktadır ve 0.66 km²'lik bir alana yayılmıştır⁷⁰⁷. Antik kentte yapılan arkeolojik kazılar sonucunda kentte, kentin ana caddeleriyle ilişkili bir *odeion/bouleuterion*, mozaik zeminli bir tapınak ve bir pagan tapınağından kiliseye dönüştürülmüş dini yapı tespit edilmiştir⁷⁰⁸. Söz konusu dini yapının mevkiinde bulunmuş sikkelere göre ilk tarihi Hellenistik Dönem'e tarihlenebilmektedir⁷⁰⁹. Ek olarak şehirde, bir tiyatro ve bir su kemeri (*aquadukt*) bulunmakta⁷¹⁰, bunlara ilaveten kentin M.S. 1-3 yy'lara tarihlenen hamam da bulunmaktaydı⁷¹¹.

Kentte birisi 10 m genişliğinde kuzey-güney ekseninde uzanan ve diğeri 8 m genişliğinde doğu-batı ekseninde uzanan iki sütunlu caddesi tespit edilmiştir⁷¹². Doğubatı ekseninde uzanan ve her iki ucu mozaiklerle bezenmiş sütunlu galerilerle çevrili sütunlu caddesinde kullanılan yapı malzemelerine göre sütunlu caddenin Hellenistik Dönem'de inşa edildiği düşünülmektedir. Roma Dönemi'nde ise yenilenmiştir. M.S. 7. yy'da sütunlu cadde terk edilmiş ve kullanım dışı kalmıştır. Hatta üzerine evler inşa edilmiştir⁷¹³.

3.2.4: Hierapolis-Kastabala

Kastabala Antik kenti, Ceyhan (*Pyramos*) Nehri'nin yaklaşık 3 km kuzeyinde ve Osmaniye'nin 12 km kuzeybatısında, modern Bodrum köyünün bulunduğu yerde

⁷⁰⁶ Friedrich Hild ve Hansgerd Hellenkemper, *Tabula Imperii Byzantini Kilikien und Isaurien I-II. Teil 5*, Viyana, Der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1990. s. 250-251.

⁷⁰⁷ Durgun Şahin, *Ovalık Kilikya Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekân Dizim Yöntemi ile Analizi*, s. 138.

⁷⁰⁸ Pamir ve Yastı, "Epiphaneia (Erzin) 2018 ilk sonuçları", **41. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, s. 374-375, 381-385.

⁷⁰⁹ Pamir, H. v.d.: "İssos Epiphaneia 2019-2020 çalışmaları", **2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları C.II**, T.C. Kültür Bakanlığı-Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2022, s. 409-428 (420).

⁷¹⁰ Pamir ve Kara, "Epiphaneia (Erzin) 2017 Kazısı" **40. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, s. 319-320.

⁷¹¹ Çelik, "Erzin-İssos (Epiphaneia) Antik Kent Kazısı", **39. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, s. 91-94, 99.

⁷¹² Pamir, H. v.d.: "İssos Epiphaneia 2019-2020 çalışmaları", **2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları C.II**, s. 410-413.

⁷¹³ Pamir ve Yastı, "Epiphaneia (Erzin) 2018 ilk sonuçları", **41. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, s. 374-375, 372-379.

yer almaktadır⁷¹⁴. Kastabala kentinin konumu, kentin kayalık tepelerle çevrili bir vadinin yamaçlarında gelişmesi nedeniyle doğal olarak korunaklı olmasıyla karakterize edilir⁷¹⁵.

Kentin “Kastabala” adı Hititçe veya başka bir yerel dilden çevirildiği kabul edilmektedir, “Hierapolis” adı ise, eski çağlarda kentte tapınılan tanrıça Perasia’ya atfen Antiokhos Epiphanes tarafından verilmiştir⁷¹⁶.

Arkeolojik kazılar ve çalışmalar sonucunda kentin kentleşme tarihinin, Prehistorik Dönemlere kadar uzandığı ve bölgede Neolitik Döneme’e tarihlenen Yumuk tepe ve Gözlü kule yerleşim yerleri ile çağdaş olduğu tespit edilmiştir⁷¹⁷.

Seleukos egemenliğinden sonra Kastabala, yerel kral Tarkondimotos’un hâkimiyeti altına girmiştir. Aigeai ve Soloi gibi kentleri de içeren Tarkondimotos’un krallığının başkenti olmuştur⁷¹⁸. M. S. 72 yılında Roma İmparatorluğun yönetimine giren Kastabala, Roma Dönemi’nde büyük ve önemli bir kent olmuştur⁷¹⁹.

Kastabala, Ovalık Kilikya’nın zengin bir dini merkezi olup, burada kült, nehir kültüründen imparator kültüne kadar çeşitlilik göstermektedir. Ancak, şehrin dini açıdan en önemli özelliği, Antik Dönem’de yerli kültürün devam etmesidir. Kastabala’da Artemis Perasia’ya ait bir kült merkezi olduğu arkeolojik kazı, sondaj ve yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen sikke ve yazıtlardan bilinmekte, ancak tapınağı veya ibadet yeri henüz tespit edilememiştir⁷²⁰. Kent, Artemis Perasia kült merkezi olmasının yanı sıra tarımıyla da ünlüdür⁷²¹.

Şehir planına gelindiğinde, şehrin sütunlu caddesi ile diğer ana sokakları birbirine paralelken, basamaklanırlmış ve eğime dik ikincil sokakları tespit edilmiştir. Ayrıca yapıların arasında kalan boş alanlar küçük meydanlar olarak

⁷¹⁴ Cohen, **The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor**, s. 366.

⁷¹⁵ Ali Nadir Zeyrek, **Hireapolis-Kastabala: İ. S. 1.-3. Yüzyılda Kentsel Gelişim**, İstanbul, Ege Yayınları, 2018, s. 33.

⁷¹⁶ A.e. s. 15-16.

⁷¹⁷ A.e. s. 21.

⁷¹⁸ Demir, Faris: “Kilikya’daki Aigeai Kenti ve Tarihi”, **Çukurova Araştırmaları Dergisi**, C.II, No:2, 2016, s.1-13. (3-4)

⁷¹⁹ Zeyrek, **Hireapolis-Kastabala: İ. S. 1.-3. Yüzyılda Kentsel Gelişim**, s. 30.

⁷²⁰ A.e. s. 30, 84-90.

⁷²¹ Durgun Şahin, **Ovalık Kilikya Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekân Dizim Yöntemi ile Analizi**, s.146.

değerlendirilmiştir. Böylelikle planın ızgara şeklini şehrin topografyasıyla birleştirilmiştir. Söz edilen sütunlu cadde, doğu-batı ekseninde uzanır ve şehrin ana caddesidir ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir (**Lev. 19, Plan 27**). Sütunlu caddenin her iki yanı topoğrafyaya uygun olarak inşa edilen dükkanlar ile çevrilidir⁷²². Kastabala kentinin sütunlu caddesinin, Soloi ve Anazarbos'ta kurulan sütunlu caddeler ile çağdaş olduğu düşünülmektedir⁷²³. Buna ilaveten, Sütunlu caddede paralel ve ondan daha dar ikinci bir Sütunlu cadde daha olduğu sanılmaktadır⁷²⁴.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen diğer yapılar ise kentin tiyatrosu ve tapınak teraslarıdır. Kale ile tahkimatı ve tespit kiliseler Geç Roma-Orta Çağ Dönemine tarihlenmektedir. Kentin tarihlenmeyen yapıları arasında ise, hamamlar, sarnıçlar, Nymphaeum, Mezar yapıları, ve kentin su sistemleri yer alır⁷²⁵.

Kentin sur duvarları henüz tarihlendirilemezken, kentin girişi batıdaki surlar içinde yer aldığı ve kuzeyde bir kule ile desteklendiği tespit edilmiştir⁷²⁶.

3.2.5: Antiokheia pros Kydno-Tarsos

Tarsos, Adana'nın 40 km güneybatısında yer almaktadır⁷²⁷. Kent geçmişte bir kıyı kentiymiş, kıyı şeridinde biriken alüvyonlar sonucunda⁷²⁸ bugün, kıyıdan 17 km içeridedir⁷²⁹. Kentin Tarsus Çayı'na (*Kydnos*) yakın konumu, şehre su taşımak için harcanan çaba ve masrafları azaltmıştır. Öte yandan kentin suya yakın konumu bölgenin doğal güzellikleriyle de iç içe olmasını sağlamıştır⁷³⁰.

⁷²² Zeyrek, **Hireapolis-Kastabala: İ. S. 1.-3. Yüzyılda Kentsel Gelişim**, s. 32, 36, 47-51.

⁷²³ Burns, **Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East**, s. 192-193.

⁷²⁴ Zeyrek, **Hireapolis-Kastabala: İ. S. 1.-3. Yüzyılda Kentsel Gelişim**, s. 47-51.

⁷²⁵ A. e. S. 51-94.

⁷²⁶ A. e. S. 55.

⁷²⁷ Cohen, **The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor**, s. 359.

⁷²⁸ Ahmet Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatana (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XV, No.3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s.15-44. (28)

⁷²⁹ Hamit S. Selen, "Strabon'a Göre Eski Çağlarda Güney Anadolu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.III, No: 3, 1948, s.305-313. (313)

⁷³⁰ Y. Durgun Şahin ve M. F. Altunkasa, "Tarsos Antik Kenti'nin Mekan Dizim Yöntemi İle Analizi", **Pearson Journal of Social Sciences & Humanities**, C.V, No:8, 2020, s.1-15. (9)

Tarsos, bölgedeki ilk büyük yerleşim yeri olup, yerleşim tarihi Neolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. M.Ö. 3. binyıldan itibaren köyden kente dönüşen Tarsos, M.Ö. 3. binyılda bir şehir devleti haline gelmiştir. M.Ö. 2. binyılda ise, yıkımına neden olan çeşitli saldırılara maruz kalmış, ancak bir şehir olarak varlığını sürdürebilmiştir⁷³¹.

Kent M.Ö. 1200 yılında, Deniz Kavimleri'nin istilasıyla yıkılmış, kısa bir süre sonra bir Hellen kolonisi olarak kurulmuştur. Önce Assur daha sonra Pers egemenliğine giren Tarsos, idari bir merkez haline gelmiştir. Büyük İskender'in M.Ö. 333 yılında Doğu'yu fethetmesiyle Tarsos, özgür bir şehir ilan edilmiş ve Seleukos Dönemi'nin büyük çoğunluğunda bu şekilde kalmıştır. M.Ö. 171 yılında IV. Antiokhos Epiphanes'e isyan eden kent, bunun sonucunda yeniden düzenlenerek *Antiokheia pros Kydno* adını almıştır. Ancak kısa bir süre sonra kent eski adına geri dönmüştür. Günümüzde de hala o şekilde kullanılmaktadır⁷³².

Tarsos, Kilikia kapılarına yakın konumu nedeniyle bir Hitit kenti olarak, Assur ve Pers dönemlerinde de bir yönetim merkezi olarak büyük önem kazanmıştır. Tarsos'un, Kilikia'nın Provincia Syria'ya ilhakından sonra, bölge kentleri arasındaki önemi gerilemiştir⁷³³.

Seleukos Krallığı Dönemi'nde şehirde büyük bir askeri garnizon vardı. Ardından, Roma egemenliği altında Tarsos, Roma İmparatorluğu'nun geri kalanıyla ticari bağlantıları olan kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir⁷³⁴. Bu bağlamda ticaret gemilerinin, şehre Tarsus Çayı (*Kydnos*) üzerinden geldiği belirtilmektedir⁷³⁵.

Izgara planına göre kurulduğunu düşünülen Tarsos, Lindos'tan gelen kolonistlerin şehri M.Ö. 700 civarında kurulmuştur. Nehrin kuzeydoğu-güneybatı ekseninde uzanmasını, ana sütunlu caddenin ekseninin belirlenmesine katkı sağlamakta olup ana sütunlu cadde (Cardo) nehre paralel olarak uzanmıştır, Cardo ile

⁷³¹ A. Özyar ve E. Ünlü, "Çukurova'nın Batısında Bir Merkez: Tarsus Gözlükule", **Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları**, Ed. Ümit Aydınoglu, Mersin Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü-Kültür ve Turizm Bakanlığı, y. y., s. 41-57 (41-51)

⁷³² Wilson, "Syria, Cilicia, and Cyprus", **Alexander the Great and The Hellenistic Age**, Ed. Joel B. Green ve Lee Martin McDonald, London, 2007, s.490-500. (496)

⁷³³ A.e. s. 496-497.

⁷³⁴ Gürhan Bahadır, "Geç Antik Dönem ve Orta Çağ'da Tarsus Tarihi", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt. VII, Sayı. 1, Elâzığ, 2010, s. 39-60. (42)

⁷³⁵ Durgun Şahin ve Altunkasa, "Tarsos Antik Kenti'nin Mekân Dizim Yöntemi İle Analizi", **Pearson Journal of Social Sciences & Humanities**, s. 9.

kesişen diğer sütunlu cadde (Decumanus) nehirle de Roma Dönemi'ne ait bir köprü ile kesişmiştir. Ayrıca Decumanus'tan şehir insanlarını tapınağa ulaştıran kutsal yol dallanmıştır. Gözlükule Höyük'ün eteğinde bir tiyatronun, höyüğün kuzeydoğusunda Decumanus aracılığıyla iki ana aksın kesiştiği noktadaki foruma bağlanan liman kapıları'nın, şehrin diğer tarafında da yani antik şehrin güneybatı tarafında Hippodrom'un varlığı tespit edilmiştir. Antik kentin Kuzeybatı ve güneybatısında nekropollerin varlığı tespit edilirken antik şehir kuzeybatı ve güneydoğu yönünde geliştiğine varılmaktadır⁷³⁶.

Tarsos'ta dik kesişen iki sütunlu caddenin keşfi, Roma şehircilik ve planlama ilkelerinin kentte uygulanışının bir göstergesidir. Bu durum, Tarsos'taki yapılar, kamusal ve dini alanlar, zafer takları, anıtsal kapılar ve heykeller gibi, Roma İmparatorluğu'nun zenginliğinden dolayı bir kentte olması beklenen unsurların varlığı ve dağılımı konusunda bazı tahminlerin yapılmasına ve teorilerin üretilmesine sebep olmuştur: *Decumanus maximus* Kleopatra Kapısı olarak bilinen aks üzerinde uzanması, caddede bir anıtsal giriş beklentisine yol açmıştır. Öte yandan, iki ana caddenin çevresindeki buluntular bağlamında, caddelerin sütunlu galerilerle donatıldıkları, onların da arkasında dükkanların var olduğu düşünülmüştür. Çok katmanlı kentlerde yaygın olan işlevin sürekliliği ilkesinden yola çıkarak antik kentin agorasının ya forumunun, iki ana caddenin kesiştiği noktada -bugün eski şehrin merkezi olduğu yer- yer aldığı tahmin edilmiştir. Bununla birlikte, Roma kentlerinin hamamsız olmadıkları düşünüldüğünde, nehrin varlığıyla beraber Roma hamamlarının Kydnos Nehri boyunca inşa edildikleri sonucuna varılmış ve hamam yapıları için mantıklı görülen yerler işaretlenmiştir. Nehrin her iki yakasındaki yol ve altyapı çalışmaları, nehrin üzerindeki bir köprü'nün dışında başka köprülerin olma ihtimali yükseltmiştir. Bunlarla birlikte, kentin surlarının dışında amfitiyatro, stadion ve tapınak gibi inşasında geniş alanlara ihtiyaç duyulan yapıların bulunduğu inanılmaktadır⁷³⁷ (Lev. 20, Plan 28).

⁷³⁶ Durgun Şahin ve Altunkasa, "Tarsos Antik Kenti'nin Mekan Dizim Yöntemi İle Analizi", **Pearson Journal of Social Sciences & Humanities**, s.9, 13.

⁷³⁷ B. Belge ve Ü. Aydınoglu, "Bir Planlama Altlığı Olarak; Roma Dönemi Tarsus Kenti Mekânsal Yapısına İlişkin Değerlendirme", **Megaron**, Cilt. XII, Sayı. 3, 2017, s. 460-474. (469-472)

Araştırma ve çalışmalar, M.S. 4. yy'ın sonlarında, Hristiyanlığın devletin resmi dini olarak ilan edilmesiyle kentteki imar faaliyetlerinde ve sosyal hayatta değişiklikler meydana geldiğini göstermektedir. Pagan tapınaklarının kiliseye dönüştürülmesi, yeni kiliselerin inşa edilmesi, hamam yapılarında planların basitleştirmesi ya da boyutlarının küçültülmesi gibi değişiklikler ortaya çıkmıştır⁷³⁸.

3.2.6. Mopsouestia-Misis

Bugün Misis olarak bilinen Mopsouestia, Türkiye'nin Adana ili Yüreğir ilçesinde, *Pyramos* Nehri kıyısında, Suriye, Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticaret yollarını birbirine bağlayan stratejik bir konumda yer almaktadır⁷³⁹.

Hititler kente Pahora, Assurlular ise Pahru adını vermişler, Mopsouestia adı ise Hellen bir efsaneye göre Mopsos tarafından kurulduğuna inanıldığından kaynaklanmakta, Roma İmparatoru Hadrianus Dönemi'nde ise kent kendi adını alırken, Bizans Dönemi'nde Mopsuesta-Mamistra olarak anılmıştır⁷⁴⁰. Bununla birlikte, Getzel M. Cohen'e göre kent, *Pyramos* üzerindeki Seleukeia olarak da adlandırılmıştır⁷⁴¹.

Yerleşmenin tarihi Neolitik ve Kalkolitik Dönemler'e kadar uzanmaktadır. Mopsouestia, Ceyhan (*Pyramos*) Nehri ovasında antik çağda var olan ve günümüze kadar varlığını sürdürebilen tek kenttir⁷⁴².

Kurucusu bilinmeyen antik kentin⁷⁴³, bulunduğu mevkiideki ilk yerleşiminin M.Ö. 2. Binyılın ortalarına tarihlendiği belirtilmektedir. Arkeolojik kanıtlar kentin, M.Ö. 1. Binyılın ilk yarısında Assur kontrolüne girdiğini ve M.Ö. 334 yılında Büyük İskender'in hâkimiyeti altına girdiğini göstermektedir. Daha sonra Seleukos

⁷³⁸ Işık Adak Adıbelli, "Tarsus Roma Hamamı Geç Antik Opus Sectile Döşemesi", *JMR*, Sayı. 13, 2020, s. 51-71. (65-66)

⁷³⁹ "Misis İtalyan Arkeolojik Misyonu", (Çevrimiçi) https://ambankara.esteri.it/ambasciata_ankara/tr/ambasciata/news/dall-ambasciata/2019/02/la-missione-archeologica-italiana.html 24.09.2021. s. 9.

⁷⁴⁰ Hasan Buyruk, "Tarihi Kervan Yolları Kavşağında Bir Kent; Misis", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.VI, Sayı 15, Temmuz 2016, s.236-244. (237)

⁷⁴¹ Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, s. 371.

⁷⁴² "Misis İtalyan Arkeolojik Misyonu", (Çevrimiçi) https://ambankara.esteri.it/ambasciata_ankara/tr/ambasciata/news/dall-ambasciata/2019/02/la-missione-archeologica-italiana.html 24.09.2021. s. 9.

⁷⁴³ Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, s. 371.

Devleti'nin bir parçası olan kent, tüm bu dönemlerde bölgedeki önemli bir ticaret merkezi olarak bilinmiştir. Kent, Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdikten sonra da bu önemini korumuştur. Kentte Antik Dönem, M.S. 710 yılında kentin Araplar'ın eline geçmesiyle beraber sona ermiştir⁷⁴⁴.

Günümüzde geniş kapsamlı arkeolojik çalışmalar yapılamadığı için kentin geçmiş dönemlerdeki kentsel durumunu belirlemek oldukça güçtür. Antik Dönem'de kurulan veya Antik Dönem öncesi var olan ancak daha sonra yeniden kurulan şehirlerle karşılaştırıldığında, kentin olasılıkla ızgara plana göre düzenlendiği düşünülmektedir. Antik Çağ'da kentin ticari önemine hizmet eden hanların ve depoların varlığı yazılı kaynaklardan ve bazı mimari kalıntılardan bilinmektedir. Ticari açıdan kentin bu denli hareketli olması, onun çok kültürlü bir merkez haline gelmesini sağlamış olmalıdır⁷⁴⁵ (**Lev. 21, Plan 29**).

Mopsouestia antik kenti tapınaklar, stadion, Roma Dönemi tiyatrosu gibi yapıları içermektedir. II. Constantinus Dönemi'nde tapınakların yerini kiliseler ve bazilikalar almıştır⁷⁴⁶. Seyyah ve gezginlerin hikayelerine göre kent, surlarla çevriliydi; bugün hala surlara ait bazı kalıntılar görülebilmektedir. Antik kentin surlarında, Adana Kapısı, Halab (Halep) Kapısı ve Köprü Kapısı olmak üzere 3 büyük kapı bulunmaktaydı. En görkemlisi kaleye açılan ve kentin ana kapısı olduğuna inanılan Köprü Kapısı'dır⁷⁴⁷. Ceyhan nehri üzerinde bugün hala görülebilen köprüünün, İmparator Valerianus tarafından yaptırıldığı bilinmektedir⁷⁴⁸.

Kentte, Bizans izlerini taşıyan sarnıçlar tespit edilmiştir⁷⁴⁹. Ayrıca İstanbul Üniversitesi'nden Mustafa H. Sayar başkanlığında yapılan yüzey araştırmaları

⁷⁴⁴ Buyruk, "Tarihi Kervan Yolları Kavşağında Bir Kent; Misis", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 237.

⁷⁴⁵ A.e. s. 236, 238.

⁷⁴⁶ "Misis İtalyan Arkeolojik Misyonu", (Çevrimiçi) https://ambankara.esteri.it/ambasciata_ankara/tr/ambasciata/news/dall-ambasciata/2019/02/la-missione-archeologica-italiana.html 24.09.2021. s. 9.

⁷⁴⁷ Buyruk, "Tarihi Kervan Yolları Kavşağında Bir Kent; Misis", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 238-239.

⁷⁴⁸ Sayar, "Antik Kilikya'da Şehirleşme", **XII Türk Tarihi Kongresi Bildirileri**, s. 213.

⁷⁴⁹ Buyruk, "Tarihi Kervan Yolları Kavşağında Bir Kent; Misis", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, s. 238-239.

sonucunda Roma Dönemi ve Bizans Dönemi'ne ait mimari kalıntılar ile yapı parçaları ve mezarların varlığını belgelemiştir⁷⁵⁰.

Yelda Durgun Şahin tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda kentin Antik Çağ'daki yapılarının kuzeybatı-güneydoğu aksında uzandığı ve kentte hamamlar, agora ve sütunlu cadde bulunduğu anlaşılmıştır⁷⁵¹.

3.2.7 : Antiokheia pros ton Pyramon-Magarsos

Magarsos, Adana'nın 35 km güneyinde, Ceyhan (*Pyramos*) nehrinin ağzında, Akdeniz kıyısında Karataş Burnu'nda yer almaktadır⁷⁵².

Üç tarafı sularla çevrili bir şehir olarak Magarsos, *Pyramos* Nehri üzerindeki diğer şehirler için önemli bir deniz ticareti merkezidir. Aynı zamanda askeri donanma için önemli bir limandır⁷⁵³. Doğu Akdeniz'de, Hellenistik Dönem'de bilinen bir kehanet merkezi olması nedeniyle kentin dini bir önemi de vardı⁷⁵⁴. Magarsos, ticari, askeri ve dini öneminin yanı sıra, jeopolitik konumu sebebiyle kültürel olarak Doğu ile Batı'yı birbirine bağlamıştır⁷⁵⁵.

Getzel M. Cohen kentin kuruluş tarihini belirtmese de kurucusunun Erken Seleukos krallarından biri olduğu ya da Seleukos Nikator olduğunu düşünmektedir⁷⁵⁶. Öte yandan Karataş Burnu'nda bulunan bir onurlandırma yazıtına göre Magarsos'un, M.Ö. 3. yy'ın son çeyreğinde Seleukos kralı IV. Antiokhos tarafından Antiokheia pros ton Pyramon adıyla kurulduğu ve Mallos kentinin yerine inşa edildiği belirtilmektedir⁷⁵⁷.

⁷⁵⁰ Mustafa H. Sayar, "Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1990", IX. AST, Ankara, 1992 s. 203-204;

Mustafa H. Sayar, "Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 2003", 21. AST, C.I, Ankara, 2003, s. 155-168.

⁷⁵¹ Durgun Şahin, *Ovalık Kilikya Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekân Dizim Yöntemi ile Analizi*, s. 159.

⁷⁵² Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, s. 360-361.

⁷⁵³ M. Hady Altay, *Adım Adım Çukurova, Adana*, Çukurva Turizm Derneği, 1965.

⁷⁵⁴ Erhan, "Magarsus Antik Kenti", *Sosyal ve Beşerî Bilimlere Küresel Yaklaşımlar*, s. 1.

⁷⁵⁵ Y. Durgun Şahin ve M. F. Altunkasa, "Magarsos Antik Kenti Oluşum Kurgusunun Analizinde Sistematik Bir Yaklaşım", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Sayı: 18, Mart-Nisan 2020, s. 348-358. (365)

⁷⁵⁶ Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, s. 360-361.

⁷⁵⁷ Mustafa H. Sayar, "Antik Kilikia'da Şehirleşme", *XII. Türk Tarih Kongresi. I*, Ankara, 1999, s. 200.

Mallos, nehrin sebep olduğu alüvyonların altında kalınca, kent sakinlerinin yeni kurulan Magarsos'a transfer edildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda Magarsos'un, M.Ö. 3. veya 2. yy'da kurulduğu tahmin edilmektedir. Magaros, Hellenistik Dönem'den sonra bir dönem Armenia ve Kommagene krallıkların egemenliğine girmiştir. Daha sonra Roma hâkimiyeti altına giren kent son olarak M.S. 8. yy'da Araplar tarafından ele geçirilmiştir⁷⁵⁸.

Magarsos suyun mevcudiyeti, güneşin hareketi ve rüzgarların yönü dikkate alınarak ortogonal bir plana göre kurulmuştur (**Lev. 21, Plan 30**). Hellenistik Çağ'da kentin sokaklarının aynı büyüklükte olduğu ve kentte hiçbir ana aksın bulunmadığı bilinmektedir. Ancak artan trafik yoğunluğunu karşılamak için M.S. 5. yy'ın sonlarında kente doğu-batı yönünde uzanan bir cadde inşa edildiği düşünülmektedir. Böylece Magarsos, decumanus maximus ile daha geniş bir caddeye sahip olmuştur⁷⁵⁹.

Antik kent hem karadan hem de denizden şehri ve limanı koruyan savunma surları ile çevriliydi. Kentin kapıları ise surların kuzeyinde yer almaktaydı⁷⁶⁰. Kentteki yapılar kuzey-güney eksenindedir.⁷⁶¹ Binaların işlevlerine göre gruplandırıldığı görülmektedir. Yapılar işlevlerine göre gruplandığı gibi, yapıların ihtiyacı olan altyapının sağlanmasını kolaylaştırmak için de, bazı binalara ana caddeye yakınlık açısından öncelik verilmiştir⁷⁶². Kentte tespit edilen yapılar arasında Hellenistik Dönem'in anıtsal karakterini yansıtan Athena Magarsia Tapınağı önemli bir yer tutmaktadır. Bunun dışında kentte stadion, Hellenistik Dönem'e tarihlenen tiyatro, Hellenistik Dönem'den Antik Dönem'in sonrasına kadar kullanılan liman, Geç Hellenistik ve Erken Roma Dönemlerine tarihlenen stadion ve sarnıç, Bizans hamamları, ve kiliseler kalıntıları bulunmaktadır⁷⁶³. Buna ilaveten hippodrom, balık tuzlama ve kurutma havuzları gibi kentin rolünü ve işlevini destekleyen kentsel unsurlar tespit edilmiştir. Öte yandan, içme suyunun temini için kuyular açılmış ve su,

⁷⁵⁸ Erhan, "Magarsus Antik Kenti", **Sosyal ve Beşerî Bilimlere Küresel Yaklaşımlar**, s. 3-8.

⁷⁵⁹ Durgun Şahin ve Altunkasa, "Magarsos Antik Kenti Oluşum Kurgusunun Analizinde Sistemantik Bir Yaklaşım", **Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi**, s. 355-356.

⁷⁶⁰ Durgun Şahin, **Ovalık Kilikya Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekân Dizim Yöntemi ile Analizi**, s. 150, 152.

⁷⁶¹ A.e.

⁷⁶² Durgun Şahin ve Altunkasa, "Magarsos Antik Kenti Oluşum Kurgusunun Analizinde Sistemantik Bir Yaklaşım", **Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi**, s. 355-356.

⁷⁶³ Erhan, "Magarsus Antik Kenti", **Sosyal ve Beşerî Bilimlere Küresel Yaklaşımlar**, s. 9-12.

kanallar aracılığı ile taşınmıştır. Ek olarak, suyun depolanması için sarnıçlar inşa edilmiştir. Kentin bir kanalizasyon sisteminin olduğu ve bu binaların bu sisteme göre gruplandırıldığı görülmektedir⁷⁶⁴.

3.2.8. Soloi-Pompeiopolis

Soloi, Suriye ve Mezopotamya ile Anadolu'yu birbirine bağlayan, Kilikia'da ovalık ve dağlık kesimler arasındaki sınırda, Ovalık Kilikia'nın en batı ucunda, stratejik bir konumda yer almaktadır⁷⁶⁵. Liparis Nehri'nin ağzında yer alan antik Soloi kenti bugün, Türkiye'nin Mersin ilinde, Viranşehir mevkiinde bulunmaktadır. Soloi'un, Demir Çağı yerleşimi olan Yumuktepe yerleşiminin devamı olduğu -denize ulaşımı kolaylaştırmak için- sanılmaktadır⁷⁶⁶.

Arkeolojik kanıtlar ve araştırmalar, antik kentin bulunduğu bölgede Neolitik Çağ'dan itibaren bir yerleşmenin var olduğunu Erken Demir Çağı'na kadar da bir süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır⁷⁶⁷. Kentin M.Ö. 7. yy'da Rodoslu kolonistler tarafından kurulduğu iddiaları vardır. Ancak bazı araştırmacılar bu fikre katılmamaktadır⁷⁶⁸.

Büyük İskender'in bölge üzerindeki hâkimiyeti ile şehir onun egemenliğine girmiş, ancak Büyük İskender'in ölümü üzerine kent Seleukosların kontrolüne bırakılmıştır⁷⁶⁹. Soloi M.Ö. 83 yılında⁷⁷⁰, kente saldıran Armenia kralı Tigranes

⁷⁶⁴ Durgun Şahin ve Altunkasa, "Magarsos Antik Kenti Oluşum Kurgusunun Analizinde Sistematik Bir Yaklaşım", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, s. 355-356.

⁷⁶⁵ Şahin Yıldırım, "Yeni Araştırmaların Işığında Soloi-Pompeiopolis Liman Caddesi", *Çeşme-I Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E Dergisi*, C.IV, Sayı: 1, 2017, s.71-95. (71)

⁷⁶⁶ Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, s. 516.

⁷⁶⁷ Yıldırım, "Yeni Araştırmaların Işığında Soloi-Pompeiopolis Liman Caddesi", *Çeşme-I Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E Dergisi*, s.72.

⁷⁶⁸ Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, s. 516.

⁷⁶⁹ Yıldırım, "Yeni Araştırmaların Işığında Soloi-Pompeiopolis Liman Caddesi", *Çeşme-I Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E Dergisi*, s.72.

⁷⁷⁰ A.H.M Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, Oxford University Press/ special edition for Sandpiper Books, 1998. s. 200.

tarafından yıkılmış ve esir edilen kentin halkı, Tigranes'in krallığının başkenti Tigranokerta'ya sürgün edilmiştir⁷⁷¹.

Roma Dönemi'nde Pompeius, bölgeyi korsan tehlikesinden kurtardıktan sonra Soloi kentini yeniden kurmuştur. Böylece kent, onun adını almış ve Pompeiopolis olarak anılmaya başlamıştır⁷⁷². Pompeius, Ovalık Kilikia'nın bazı şehirlerine korsanların bir kısmını yerleştirmiş ve bu şehirlerin içinden en büyük payı Soloi-Pompeiopolis almıştır. Pompeiopolis özgür bir şehir unvanını almış ve Pompeius tarafından kurulan Kilikia eyaletinin bir parçası olmuştur⁷⁷³.

M.S. 256 civarında Soloi-Pompeiopolis'in Sasani kralı Şapur'un eline geçmesinden sonra şehir, yeniden yıkılmıştır. Savaşın etkilenen kent toparlanamamış, eski ihtişamına ve büyüklüğüne geri dönememiştir⁷⁷⁴. M.S. 6. yy'da meydana gelen büyük deprem ve ardından bölge üzerindeki Arap-Pers çatışmaları sonucunda kentin durumu daha da kötüleşmiştir. Bunların sonucunda şehir, bir durgunluk ve kentsel gerileme dönemine girmiştir⁷⁷⁵.

Kente Büyük İskender tarafından verilen demokratik anayasa sayesinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur⁷⁷⁶. Roma İmparatorluğu döneminde, özellikle İmparator Hadrianus Dönemi'nde, Doğu Akdeniz seviyesinde önemli bir ticaret limanı olarak yerini almış ve Mısır ile Kıbrıs'ın ticari ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Bizans Dönemi'nde şehir dini bir önem kazanmış ve buraya Piskoposluk inşa edilmiştir⁷⁷⁷.

Taşları 19. yy'da Mersin kentini inşa etmek için kullanıldığından dolayı antik kentin mimari kalıntıları çok azdır. Dolayısıyla temel olarak kentin düzeni ve şekli

⁷⁷¹ Yıldırım, "Yeni Araştırmaların Işığında Soloi-Pompeiopolis Liman Caddesi", **Çeşme-I Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E Dergisi**, s.72-73.

⁷⁷² Ünal ve Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 516.

⁷⁷³ Sayar, "Antik Kilikya'da Şehirleşme", **XII Türk Tarihi Kongresi Bildirileri**, s. 203-204.

⁷⁷⁴ Yıldırım, "Yeni Araştırmaların Işığında Soloi-Pompeiopolis Liman Caddesi", **Çeşme-I Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E Dergisi**, s.87.

⁷⁷⁵ Ünal ve Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 516.

⁷⁷⁶ Jones, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, s. 200.

⁷⁷⁷ Ünal ve Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 516.

hakkındaki fikrimiz, 19. yy'ın başlarında İngiliz gezgin Francis Beaufort tarafından çizilen antik kentin haritasından oluşmaktadır (**Lev. 22, Plan 31**). Planın detaylarını bilinmemekle birlikte, şehrin ızgara planını takip ettiği doğrulanmaktadır⁷⁷⁸.

Francis Beaufort'un haritasındaki kentin formunu belirleyen en önemli unsur, şehrin sosyal ve ekonomik merkezi sayılan Liman Caddesi olarak bilinen sütunlu caddedir. Kuzeybatı-güneydoğu ekseninde uzanan sütunlu caddenin (*cardo maximus*) uzunluğu 450 m, genişliği 14,5 m'dir. Bu genişliğiyle söz konusu cadde, Kilikia'nın en geniş sütunlu caddesidir. Caddenin her iki ucu *krepidoma* üzerinde yükselen sütunlu galerilerle çevrili olup, sütunların yüksekliği 9 m, iki sütun arasındaki mesafe ise 3 m olarak belirtilmiştir. Roma kentlerinin ikinci ana caddesi olan *decumanus maximus* Francis Beaufort'un haritasında görünmemekte ve ona işaret eden iz ya da kalıntı da bulunamamıştır. Bu yüzden kentte doğu-batı aksında uzanan *decumanus maximus* olarak adlandırılan caddenin olmadığı düşünülmektedir. *Cardo maximus*'un mimari kalıntıları M.S. 2. yy'a aittir. Ancak ana caddenin altında Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir kanalizasyon sisteminin kalıntılarının bulunması, caddenin Geç Hellenistik Dönem'de de var olduğunu ve daha sonra -Pompeius'un söz sahibi olduğu yıllar ve M.S. 3. yy'da Severuslar Hanedanlığı Dönemi'nde- yeniden yapılandırma faaliyetlerine tanık olduğunu düşündürmüştür. Yine Francis Beaufort'un planına göre, Liman Caddesi (sütunlu cadde) ile aynı ekseninde, bugün ayakta olmayan bir zafer takı ve liman havzasında yer alan bir *pedestal* bulunmuştur⁷⁷⁹.

Kentin limanı, 320 m uzunluğunda ve 23 m genişliğindedir. 180 m mesafeyle ayrılmış iki kolu bulunmaktadır. Bu iki kol kara tarafında yarım daire şeklinde buluşmuş, deniz tarafında ise birbirlerine yaklaşarak limanın girişini meydana getirmişlerdir. Ceyhan (*Pyramos*) ve Seyhan (*Saros*) Nehri'nden denize doğru gelen alüvyonlar limanı tıkayarak işlev dışı bırakmıştır. Liman alüvyon altında kalarak veya

⁷⁷⁸ Yıldırım, "Yeni Araştırmaların Işığında Soloi-Pompeiopolis Liman Caddesi", **Çeşme-I Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E Dergisi**, s. 72, 86.

⁷⁷⁹ A.e. s. 74, 76, 87.

denize doğru çökerek harap olmuştur. Günümüzde limanın batı ucunun kalıntıları görülebilmektedir⁷⁸⁰.

Kentin Hellenistik öncesi limanının, Antik Dönemdeki limanının altında bulunduğu inanılmaktadır. Yazıta göre kentte sütunlu cadde ve limanın yanı sıra tiyatro, hamam, stoa, su kanalı ve nekropol bulunmuştur⁷⁸¹.

Antik kentin günümüzde çok az mimari kalıntısı bulunmaktadır. M.S. 6. yy'daki depremde sonra tekrarlanan imar faaliyetleri sonucunda kentin Bizans karakteri ortaya çıkmıştır. Bizans'ın, kentin kentsel faaliyetleri üzerindeki hâkimiyeti seyyahların çizdiği sahnelerle gösterilmektedir. Çizilen manzaralar, şehri çevreleyen surların varlığını ve sütunlu caddenin kuzey uzundaki girişini göstermektedir⁷⁸².

⁷⁸⁰ C. Brandon, R. Hohlfelder, J. Oleson ve N. Rauh, "Geology, Materials, and the Design of the Roman Harbour of Soli-Pompeiopolis, Turkey: The ROMACONS field campaign of August 2009", **International Journal of Nautical Archaeology**, C. XXXIX, Sayı: 2, s. 390-399. (391)

⁷⁸¹ Ünal ve Girginer, **Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, s. 516.

⁷⁸² Yıldırım, "Yeni Araştırmaların Işığında Soloi-Pompeiopolis Liman Caddesi", **Çeşme-I Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E Dergisi**, s. 73, 75-76.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY SURIYE VE OVALIK KİLİKİA KENTLERİNİN ŞEHİRCİLİK AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia şehirleri, bu çalışmanın ikinci bölümünde yer verilen şehircilik ve şehircilik gelişimi konusuna dayalı olarak karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda kentler şehircilik açısından karşılaştırılırken belirlenen bazı kriterler dikkate alınmıştır; topografya ve yönlendirme, planlı/plansız gelişim, açık ve sosyal alanların varlığı, kentlerin ticari önemi, kentin işlevi ve yönetimin kente etkisi ve son olarak dinin kent yapısına etkisi açısından.

4.1. Konum ve Yönlendirme Açısından

Konum:

Kuzey Suriye’de Antik Dönem’de şehirler, genel olarak düz araziler üzerine kurulmuş kentlerde doğal yükseltiler üzerine savunma amacıyla müstahkem kaleler inşa edilmiştir. Bu genellemeden bir tarafı dağlarla diğer tarafı da nehirle çevrili ve dolayısıyla bir savunma kalesine ihtiyaç duymayan Antiokheia’nın yanı sıra, kademeli teraslar üzerine kurulan Seleukeia Pieria da hariçtir.

Ovalık Kilikia’nın şehirleri ise, ovalarda kıyı şeridi ile iç ova arasında dağılmış ve düz araziler üzerinde kurulmuştur. İç şehirlerde savunma için müstahkem kaleler inşa edilmişken, kıyıdaki liman şehirleri için bu genelleme geçerli değildir.

Yönlendirme:

Antiokheia’da şehrin ana ekseni kuzeybatı-güneydoğu yönündeyken, Apameia ve Kyrrhos’ta ise bu eksen kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Üç şehirde de ana eksenlerin nehre/sahil hattına paralel oldukları anlaşılmaktadır. İç kısımlarda yer alan Beroeia’da ise şehrin ana ekseni doğu-batı aksındadır. Bu yönüyle kıyısına kentin kurulduğu Queiq Nehri’ne dik olduğu görülmektedir.

Ovalık Kilikia’da şehirlerin belli bir kurala göre yönlendirilmedikleri anlaşılmaktadır. Kıyı kentlerinin ana ekseninin Aigeai ve Magarsos’ta olduğu gibi bazen kıyıya paralel oldukları, bazen de Soloi’de görüldüğü gibi kentlerin kıyı hattına dik olarak yönlendirildikleri görülmektedir. İç ova kenti olan Anazarbos’ta kuzey-

güney aksında bir yönlenme görülürken, Epiphaneia ise doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Nehir kenarında kurulan iç kentlerden Mopsuestia kentin ana eksenini kuzeybatı-güneydoğu yönünde yani nehre dik olarak uzanmakta iken Kastabala ise nehre paralel şekilde, kuzeydoğu-güneybatı aksındadır.

4.2. Plan Açısından

Kuzey Suriye şehirlerine plan açısından bakıldığında, Yapılan çalışmalar sonucunda planın detaylarına ulaşılmasa da Seleukeia Pieria antik kentinin Hellenistik kent geleneklerine göre kurulduğu bilinmekte. Bunun haricinde ele alınan diğer Kuzey Suriye kentlerinin Antik Dönem’de benimsenen ızgara plana göre kurulduğu anlaşılmaktadır.

Ovalık Kilikia’da ise, arkeolojik araştırmalar Aigeai, Epiphaneia, Mopsouestia gibi bazı kentlerin planlarının şeklini doğrulamamış olsa da, Anazarbos, Magarsos, Pompeiopolis/Soloi’de olduğu gibi, çoğunun ortogonal ızgara planı izlediği kesindir. Bölgenin Tarsos ve Kastabala gibi bazı kentlerinde ise, kent planlarının detaylarına ulaşılmasa da ortogonal ızgara plan özelliklerine rastlanıldığı için, kentlerin planlarının ızgara plan sistemine göre kurulduğu düşünülmektedir.

4.3. Açık ve Sosyal alanların Varlığı Açısından

Antik dönemde Kuzey Suriye kentlerin tümü, kentlerin devamlılığı için gerekli olan ve sosyal etkileşimi sağlayan açık mekanlar ile yapıları barındırmıştır. Söz konusu kentlerin ortak açık ve sosyal alanların arasında agora ve forumlar, hamamlar, ve tiyatrolar sayılabilmektedir. Buna ilaveten, şehirlerde Antiokheia’dan doğu Akdeniz’e yayılan, -antik kentin en önemli buluşma ve sosyalleşme yerlerinden birini temsil eden- sütunlu caddeler de içermiştir ve şehirlerin çoğunda iki sütunlu cadde bulunmaktaydı. Öte yandan, başkent ve büyük öneme sahip olan Antiokheia, bölgedeki diğer şehirlerden farklı olarak kütüphane ve amfitiyatro gibi sosyal yapıların inşasında büyük paya sahipti.

Ovalık Kilikia’daki kentlerde ise, mimari ve kentsel unsurlar -varlığı tespit edilen yapılar kapsamında- açısından kentler arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Fakat buna rağmen kentlerin tümü, sosyal etkileşim mekanlarına sahipti. Sütunlu

cadde, hamam ve stadion bölgenin en yaygın yapılarındandır. Kuzey Suriye’de olduğu gibi Ovalık Kilikia’nın bazı şehirleri de, Tarsos ve Anazarbos’taki hippodrom gibi mekanların varlığı ile ayırt edici hale gelmiştir.

4.4. Kentin Ticari Önemi Açısından

Kuzey Suriye şehirlerinden Seleukeia Pieria, Antiokheia, ve Beroeia’yı ticaret şehri olarak sayabiliriz. Bu kentler konumları açısından önemli ticaret noktalarında yer almaktaydı ve ticaret, bu şehirlerin büyümesinde ve gelişmesinde açık bir rol oynamıştır. Buna ilaveten, Antiokheia’nın ticari rolü, kentin birden fazla kültürle etkileşimine katkıda bulundu ve bu da -Antiokheia’nın yönetimdeki rolünün yanı sıra- kenti bölgeyi etki edebilen bir merkez haline getirmiştir.

Ovalık Kilikia’da yer alan şehirler ister iç bölgelerdekiler ister kıyıdaki liman şehirleri olsun, ticari karakterin hâkim olduğu ve tüccarları ağırlayan merkezler haline gelmiştir. Söz konusu kentler arasında etkisi bölgeyi aşan ve Geç Antik Dönem’de Doğu Akdeniz’de önem kazanan Epiphaneia ve Mısır ile Kıbrıs arasındaki ticari ilişkilerde önemli bir rol oynayan Soloi yer almaktadır.

4.5. Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi Açısından

Kuzey Suriye’de Seleukeia Pieria, 1. Seleukos Nikator tarafından başkent olarak kurulması, Seleukos krallığının idari başkenti Antiokheia’ya taşındığında onu Seleukos krallığının kutsal başkenti olarak yer almasına sebep olmuştur. Antiokheia’nın bir başkent olarak idari rolü ise, kral ve imparatorların ona ilgisiyle sonuçlanmış ve bu doğrudan kentsel gelişimine yansımıştır. Apameia ve Kyrrhos ise birer askeri üs olmaları açısından yöneticilerin ilgisini çekmiştir. Bu ilgi Antiokheia’ya gösterilen ilgiden az olsa da, kentlerin kentsel gelişimini etkilemiştir. Başkente en yakın olan Apameia bir askeri üs olarak, Roma Dönemi’nde askeri önemini kaybeden Kyrrhos’tan daha büyük bir rol üstlenmiştir. Yine Roma Dönemi’nde askeri güç açısından önemli kentlerden olan Beroeia’nın askeri rolü şehrin kentsel gelişimine yansımıştır. Ayrıca, Kuzey Suriye’de ana Liman şehri vazifesi üstelenen Seleukeia Pieria vazifesini devam edebilmek için kentteki liman konumu ile ilgili kentsel değişimlere uğramıştır.

Ovalık kilikia'da ise, Yerel kral Tarkondimotos'un başkenti Kastabala Roma'nın egemenliği altındayken de önemini korumaya devam etmiştir. Ancak bölgenin en önemli kenti olan Tarsos, Roma eyaleti yapılan Suriye'ye ilhak edildikten sonra önemini yitirmeye başlamıştır. Suriye ve Kilikia'nın iki eyalete ayrılmasından sonra, Tarsos, Cilicia Prima'nın başkenti olurken, Cilicia Secunda'nın başkenti ise yeni gelişen Anazarbos kenti olmuştur.

Askeri anlamda Ovalık Kilikia'nın -hem askeri deniz üssü rolüne sahip kıyı kentleri hem de daha iç bölgelerde yer alan kentler- kentleri, Roma'nın Doğu'daki savaşları sırasında Roma'yı desteklemişlerdir. Bu durum imparatorların bu kentlere olan ilgisini artırmıştır. Dolayısıyla imparatorların gösterdiği bu ilgi, kentlerin kentsel gelişiminde rol oynamıştır. Ayrıca Pompeius, bölgeyi korsan tehlikesinden kurtarınca, bölgedeki bazı şehirleri -Pompeiopolis/Soloi gibi- yeniden kurmuştur. Bunun yanı sıra, liman ve deniz askeri üssü olan Magarsos'ta kurutma ve tuzlama havuzları ihtiyaç duyulmuştur.

4.6. Din Etkisi Açısından

Kuzey Suriye'de, Hellen geleneklerine göre şehirlerin kurulması, şehirleri Hellen kültürün merkezleri haline getirmiştir. Hellenistik kültürün en önemli yanlarından biri olan tapınma, bölge şehirlerini doğrudan etkilemiş, öyle ki Hellen tanrılarının tapınakları bölge şehirlerinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiş, heykelleri de sokakları ve meydanları süslemiştir. Öte yandan, Beroeia'nın bölge düzeyinde ünlü bir dini merkez olması, şehri Seleukos düzenleyicilerine yerel tanrılara tapınmaya saygı duymayı dayattı ve dolayısıyla Hadad fırtına tanrısının tapınağı korunmuş ve Hellen tanrısı Zeus ile ilişkilendirilmiştir. Yine Beroeia, Roma Dönemi'nde Hierapolis-Bambyke'nin dini bir merkez olarak ortaya çıkmasıyla, dini önemini azalmıştır.

Öte yandan, Hristiyanlığın Antiokheia'dan yayılması, kiliselerin mimari diğer şehirlere yayılmasına da neden olmuştur. Bölgede kiliseler yavaş yavaş pagan tapınaklarının yerini almıştır. Kuzey Suriye'nin iç kısımlarında kalan Beroeia'da Antik Dönem'e tarihlenen kiliselerin azlığı, kentte yeni din olan Hristiyanlığın daha az yayılmasından kaynaklı olabilir.

Ovalık Kilikia'nın şehirlerinde Hellen tanrılarının tapınakları sadece önemli bir unsur değildi, aynı zamanda kentleri arasında Hellen tanrılarına tapınma merkezleri vardı. Söz konusu merkezler arasında Asklepios'un en ünlü ibadet merkezlerinden biri olan Aigeai'dir. Ayrıca -Beroeia'ya benzer olarak- Ovalık Kilikia'da Antik Dönem'de yerel kült devam etmiş ve Hellen tanrılarıyla ilişkilendirilmiştir; Kastabala'da Artemis Perasia kültünün merkezi olmuştur.

Öte yandan, Hristiyanlığın yayılmasıyla Ovalık Kilikia şehirlerinde kiliseler ve bazilikaların bulunması, onların yeni dinden etkilendiklerini göstermektedir. Hristiyan dini yapıları pagan tapınaklarının yerini almıştır. Ancak Asklepios'un en önemli ibadet merkezlerinden biri olan Aigeai, Hristiyan dinine direnmiş, imparator tarafından yıkılan tapınakları yeniden inşa etmiş ve sonunda kent Hristiyanlar tarafından zarar görmüştür.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia'nın tarihlerine bakıldığında, iki bölgenin de benzer tarihi dönemleri ve olayları yaşadıkları görülmektedir. Öte yandan, iki bölgenin kentsel gelişimi, kent tarihi ve şehirciliği incelendiğinde, bölgelerin eş zamanlı bir gelişim gösterdikleri görülmektedir. Her iki bölgenin de şehircilik gelişimi ve medeniyetlerinin yükselişi aynı dönemlere tekabül etmektedir. Böylece iki bölge coğrafi, tarihsel, kültürel ve kentsel olarak kabaca benzer bir kaderi paylaşmıştır. Tez kapsamında ele aldığımız iki bölgenin kentleri şehircilik açısından karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmanın kriterlerine göre aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- İki bölge arasında şehirlerin yer seçimlerinde farklılık gösterdikleri anlaşılmaktadır. Kuzey Suriye'de temel olarak şehirler iç kesimlerde yer alırken, Ovalık Kilikia'daki şehirler kıyı ve iç kısımlar arasında dağılmıştır. Bu durum, Suriye'nin kıyı şeridinin dar olmasına ve Kilikia ovasının denize açılmasına bağlanabilir. Bölgelerin coğrafyası şehirlerin yer seçimlerini etkilemiştir.
- Kuzey Suriye'de Antik Dönem'de kurulan şehir planlarının kentlerin yatıştırıcı rüzgarlardan yararlanabilecek şekilde tasarlandığı görülmektedir. Kentlerin konumu, kentlerin bu rüzgarları kullanabileceği şekilde düşünülmüştür. Antiokheia, Apameia ve Kyrrhos'ta şehirlerin ana eksenini sahil şeridine paraleldir. Bu paralellik sayesinde ana eksene dik olan sokaklar, batı dağ silsilerindeki açıklıklardan gelen ve Orontes Nehri üzerinden geçen deniz melteminden yararlanmıştır. Ana eksene dik olan sokaklarda yararlanılan deniz meltemi, ana caddeler aracılığıyla da şehrin geri kalanına dağılmıştır. Kurak bir iklime sahip olan Beroeia'da istenilen rüzgârın yönü batıdır. Dolayısıyla şehrin ana eksenini doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır; bu sayede yatıştırıcı rüzgarları aktarma rolünü üstlenmiştir.
- Ovalık Kilikia kentlerinde benzer iklim koşullarına rağmen kentlerin ana eksenlerini yönlendirmede takip edilen bir kuralın olmadığı anlaşılmıştır. Bu, bölgenin bir tarafının denize açık, diğer tarafının dağlarla çevrili olmasıyla

alakalı olabilir; coğrafi şartlardan dolayı bölgedeki rüzgârın hareketi sınırlı kalmaktadır.

- Kentlerin planlarına bakıldığında, Antik Dönem’de iki bölgenin şehirlerinin de genel olarak ızgara planını uyguladıkları görülmektedir. Hatta ilk kurulduğunda düzensiz plana sahip şehirler bile daha sonra ızgara kent planını benimsemiştir.

- Şehirlerin ızgara planı ve özellikle Hellen şehir modelini benimsemesi, Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia’daki şehirlerde, kent sakinleri arasındaki sosyal etkileşimi artıracak açık alanların oluşturulmasını sağlamıştır.

- Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia’daki şehirlerin çoğu, antik dünyanın en önemli ticaret yollarından birinin üzerinde bulunmaktaydı. Bu stratejik konum, kentlerin önemli ticaret merkezleri haline dönüşmesini sağlamıştır. Kentlerin ticari önemleri, kentsel gelişimlerine de yansımıştır.

- Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi’nde idari ağırlığa sahip olan Kuzey Suriye’deki şehirlerin yönetim rolleri (başkent, askeri üs, ikincil şehir vb.), yöneticilerin onlara olan ilgisini etkilemiştir. Dolayısıyla bu durum kentlerin kentsel gelişimlerine de yansımıştır. Ovalık Kilikia’da ise, yönetim rolünün kentsel gelişim üzerindeki etkisi Kuzey Suriye’ye nazaran daha az görülmektedir.

- Limanların, şehrin askeri ve ticari önemindeki büyük rolü ve bunun kentsel düzeyde getirdiği refahın yanı sıra, şehirlerin liman olarak rolleri bazen kendilerine kentsel eklemeler ve değişimler dayatmıştır; örneğin, Seleukeia Pieria’nın dış limanının iç limanı hizmet dışı kaldıktan sonra inşası ve iç limana bağlı binalar ve imkanları dış limanının hizmeti için kullanılması, ve Magarsos’ta kurutma ve tuzlama havuzları ihtiyaç duyulması gibidir.

- Her iki bölgede Hellenistik Dönem’de, -farklı derecelerde olmak üzere- Hellen polisinin siyasi yönü, şehrin iç işlerini ilgilenmeyle sınırlıydı. Bu etki, Seleukos yönetiminin merkezine yakınlıkları nedeniyle kuzey Suriye şehirlerinde daha fazla görülmektedir.

- Her iki bölgede, Hellenistik Dönem’de kırsal ve yıkık bulunan mevkiilerde, yerel din ve mevcut kutsal mekanlarının, Hellen kentlerinin kurulmasında etkisi vardır.
- Her iki bölgede de din (Pegan ve Hristiyanlık), şehirlerin konumu etkilediği gibi, şehirlerin şeklini ve binalarının tarzını da etkilemiştir.

İki bölgeye kentsel açıdan iki birim olarak bakıldığında ise, Kuzey Suriye'deki kentsel hareketliliğin Ovalık Kilikya'daki kentsel hareketliliği ve kentlerin gelişimini etkilediğini söyleyebiliriz ve bu durum iki bölgenin birbirine komşu olmasına bağlanabilir. Bu etkinin örnekleri şunları içerir:

- Sütunlu cadde mimarisi Antiokheia'da başlamış ve Roma Dönemi’nde doğu imparatorluğunun şehirlerinde bir gelenek haline gelmiştir ve Kilikya ovasındaki neredeyse hiçbir şehir bu kentsel unsurdan yoksun değildir.
- Kilise mimarisi ilk olarak Antiokheia'da ortaya çıkmıştı ve Ovalık Kilikya'nın şehirlerine yayıldı ve onların önemli bir unsuru haline gelmiştir.
- Ovalık Kilikya'nın kenti Anazarbos'ta, Antiokheia savunmasının küçük bir örneğini uygulamıştır.

Ayrıca, Antik Dönem’de ve özellikle Roma Dönemi’nde Kuzey Suriye'deki kentsel gelişimin Ovalık Kilikya'daki kentsel gelişimden önce geldiğini görüyoruz ve bunun kanıtları:

- Yukarıda bahsedilen Kuzey Suriye'deki kentsel hareketliliğin Ovalık Kilikya'daki kentsel hareketliliği ve kentlerin gelişimini etkilemesi.
- Roma İmparatorluğun genelinde bilinen en eski amfitiyatronun Kuzey Suriye'de bulunması.
- Ovalık Kilikya'da bir kütüphanenin varlığını tespit edilmemekle birlikte, Kuzey Suriye’de bir kütüphanenin varlığını tespit etmek.

Öte yandan, Kuzey Suriye'deki şehir sayısının Ovalık Kilikya'daki şehir sayısından daha az iken, Kuzey Suriye'deki şehirlerin bölgede daha fazla ağırlığa sahip olduğu görmekteyiz, bu da bir bölgenin şehirlerinin sayısı ile kentsel gelişimi ve diğer

şehirler ve bölgeler üzerindeki etkileri arasında bir bağlantının varlığını düşündürmektedir.

Sonuç olarak iki bölge, benzer tarihi olayların paylaşılmasından dolayı şehircilik açısından benzerlik gösterdiği gibi, şehirlerin konumu ve işlevlerini etkileyen coğrafi koşullar nedeniyle de farklılık gösterebilmektedir. Ticaretin, kentlerin kentsel gelişimleri üzerinde önemli bir rolü olduğu da açıktır. Ayrıca, Kuzey Suriye'nin başkenti ve bölgenin en önemli kenti olan Antiokheia'nın, özellikle Roma Dönemi ve Geç Antik Dönem'de çevresindeki kentler üzerinde etkisi büyüktür. Roma'nın sütunlu cadde geleneğinin ve kilise mimarisinin yayılması açısından Antiokheia dikkate değer bir şehirdir. Suriye ve Kilikia'nın iki Roma eyaletine ayrılması, iki bölge arasındaki idari bağın ortadan kalkmasına neden olmuştur. Ancak Ovalık Kilikia şehirleri, Hristiyanlığın yayılma merkezine -Antiokheia'ya- dini olarak bağlı kalmıştır. Bu durum, kentin idari etkisinin yerini, dini etkiye bıraktığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar:

- Aristoteles, Politika: **Siyaset**, Çev. Ahmed Lutfi El-Sayyid, Bağdat-Beyrut, El-Cemel Yayınları, 2009.
- Herodotos, Histories: **Herodut'un Tarihi**, Çev. Abdulilah Elmallah, Abu Dabi, Kültür Kompleksi, 2001.
- Ksenophon, **Anabasis:** (Çevrimiçi), <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0202:book=1:chapter=2&highlight=cilicia> 02.12.2022
- Strabon, Geograpika: XII-XIII-XIV: **Antik Anadolu Coğrafyası**, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.
- Strabon, Geograpika: XVI: **Mezopotamya, Phoenicia ve Arabistan'ın Tanımı**, Çev. Mohamed Mabrouk Edweb, Bingazi, Garyounis Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Vitruvius: **Mimarlık Üzerine On Kitap**, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Alfa, 2017.

Modern Kaynaklar:

- Abdul Massih, J., Gelin, Mathilde: “Fortifications and town planning in Kyrrhos: its Hellenistic origin and its evolution.” **Focus on Fortifications-New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East**, Monographs of the Danish Institute at Athens, Cilt. XVIII, Aralık 2012, Atina. s.187-199.

- Abdul Massih, J. Benech, C. ve Gelin, M.: “First Results on the City Planning of Cyrrhus (Syria)”, Préactes de la 8th International Conference on Archaeological Prospection et du 7ème colloque GEOFCAN. Rennes **ArchéoSciences**, s,revue d’archéométrie suppl. 33, 2009, p. 201-203.
- Abdul Massih, Jeanine: “The Monuments of Cyrrhus - Nebi Hourî”, **Archaeological Exploration in Syria 2000-2011, Proceeding of ISCACH-Beirut 2015**, Eds. Jeanine Abdul Massih, Shinichi Nishiyama, Hanan Charaf ve Ahmad Deb, Oxford, Archaeopress Publishing Ltd, 2018.
- Abdulkerim, Mamun: **Levant’taki Klasik Dönemleri’n Anıtları ve Arkeolojik Buluntuları**, Şam, Şam (Damascus) Üniversitesi Yayınları, 2008. (*Athar Al-Ousour Al-Klasikieh fi Bilad Al-Sham*).
- Akarca, A.: **Şehir ve Savunması**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1972.
- Akarsu, Rabia: “Erken Tunç Çağı Sonu ve Orta Tunç Çağı’nda Güneybatı Anadolu’nun Tarihi coğrafyası”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XVIII, No:2, 2014, s.209-216.
- Akkermans, Peter M.M.G.: **The Archaeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca.16000-300 B.C.)**, 2. bs, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Al-Hatib, Mohammed: **Fenike Uygarlığı**, Şam, Dar Aladdin, 2018.
- Aliağaoğlu, A., Özkan, O.: “Antik Yunan Kentlerinin (Polis) Kentsel Ekoloji Perspektifiyle Değerlendirmesi”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, C.XXV, Sayı: 43, 2020, s: 1-12.

- Alishan, L. M. : **Sissouan ou L'Arméno-Cilicie. Des Description Géographique et Historique**, Venise-S. Lazare, Publié Sous Les Auspices, 1899.
- Altay, M. Hady: Adım Adım Çukurova, Adana, Çukurva Turizm Derneği, 1965.
- Arslan, Nurettin: **Kilikia Demir Çağı Seramiği**, İstanbul, Ege Yayınları, 2010, s. 25-33.
- Asfour, Mohammed: **Fenike Kentleri**, Beyrut, Dar-Alnahda, 1981.
- Atila, Nermin: "Hitilerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme", **TOD**, Cilt: XI, Sayı: 36, s. 698-732.
- Bahadır, Gürhan: "Geç Antik Dönem ve Ortaçağ'da Tarsus Tarihi", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt. VII, Sayı.1, Aralık 2010, s. 39-60.
- Bardakçı, Kürşat: "Antikçağ'da Kayseri-Halep Arasındaki Yol Güzergahları", **International Journal of Humanities and Education**, C.IV, No: 8, 2018, s.40-51.
- Bardakçı, Kürsat: "Kilikia Satraplığı", **ATAD**, C.I, No:1, 2019, s.37-51.
- Belge, B., Aydınoglu, Ü. ve Belge, Z. S.: "Bir Kentsel Arkeolojik Veritabanı Hazırlamanın Zorlukları, Tarsus Tarihi Kent Merkezi", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Nisan 2021, Sayı: 52, s.261-270.
- Belge, B., Aydınoglu, Ü.: "Bir Planlama Altlığı Olarak; Roma Dönemi Tarsus Kenti Mekansal Yapısına İlişkin Değerlendirme", **Megaron**, C.XII, No:3, 2017, s.460-474.
- Boardman, John.: **The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade**, Londra, Thames and Hudson, 1980.
- Boardman, John: "Greeks in the East Mediterranean (South Anatolia, Syria, Egypt)", **Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas**,

- Ed. Gocha R. Tsetskhladze, Boston-Leiden, Brill, 2006, s.507-534.
- Boehm, Ryan: **City and Empire in the Age of the Successors: Urbanization and Social Response in the Making of the Hellenistic Kingdoms**, Oakland, University of California Press, 2018.
- Bossert, Th. Helmuth: “1956 Yaz Mevsiminde Misis’te Yapılan Kazı Hakkında Rapor”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, Sayı: VII-1, 1957, s. 40-41.
- Bouchier, Edmund Spenser.: **Syria as a Roman Province**, Oxford, B. H. Blackwell, 1891.
- Boyce, Aline Abaecherli.: “The Harbor of Pompeiopolis.” **AJA**, C. LXII, No: 1, Ocak 1958, s. 67-78.
- Brandon, C., Hohlfelder, R., Oleson, J., Rauh, N.: “Geology, Materials, and the Design of the Roman Harbour of Soli-Pompeiopolis, Turkey: The ROMACONS field campaign of August 2009”, **International Journal of Nautical Archaeology**, C. XXXIX, Sayı: 2, s. 390-399.
- Brothers, A. J.: “Buildings for Entertainment”, **Roman Public Buildings**, Ed. I.M. Barton, Exeter, Exeter Üniversitesi Yayınları, 1989, s. 97-126.
- Bryce, Trevor: **The Kingdom of the Hittites**, Oxford, Oxford University Press, 2005.
- Bryce, Trevor: **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, Oxford, Oxford University Press, 2014.
- Bryce, Trevor: **Warriors of Anatolia: A Concise History of The Hittites, Year History**, Londra-NewYork, I.B.Tauris, 2019.
- Buccellati, Giorgio: **Studi Semitici 26: Cities and Nations of Ancient Syria**, Roma, Istituto Di Studi Vicino Oriente-Università Di Roma, 1967.

- Burns, Ross: **Aleppo: A History**, Londra-New York, Routledge, 2017.
- Burns, Ross: **Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East**, Oxford, Oxford University Press, 2017.
- Buyruk, Hasan: “Tarihi Kervan Yolları Kavşağında Bir Kent; Misis”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.VI, Sayı 15, Temmuz 2016, s.236-244.
- Buyruk, Hasan: “Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.VI, Sayı 3, Aralık 2016, s.695-710.
- Buyruk, Hasan: “Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.VIII, Sayı 2, Temmuz 2018, s.299-311.
- Bülbül, Cemil ve Doğan, Ezgigül: “Eski Yakındoğu’da Nehirler ve Kentler”, **AMS**, C.IV, No:8, Temmuz 2016, s.28-41.
- Caneva, Isabella: “Mersin’in Derin köklerinde Yumuktepe”, **Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları**, Ed. Ümit Aydınoglu, Mersin Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü-Kültür ve Turizm Bakanlığı, y. y., s. 24-39.
- Camp II, John Mck.: “The Greek Agora”, **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 300-313.
- Camp II, John Mck.: “Bouleuteria and Odeia”, **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 342-359.
- Campbell, William A: “Excavations at Antioch-on-the-Orontes”, **American Journal of Archaeology**, C.XXXVIII, No. 2, Nisan-Haziran 1934, s. 201-206.
- Casagrande Cicci, Emanuele: “The Bathing Complexes of Anazarbos ant the Baths of Cilicia”, **ADALYA**, Sayı. 16, 2013, s. 141-166.

- Casana, Jesse J.,
Wilkinson, Tony
J.: “Settlement and Landscapes in the Amuq Region”, **The Amuq Valley Regional Projects Volume 1: Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002**, Ed. Kutlu Aslıhan Yener, Chicago-Illinois, University of Chicago/ The Oriental Institute Publications, 2005, s.25-66.
- Childe, V.
Gordon.: “The Urban Revolution”, **The Town Planning Review**, C.XX1, No.1, Nis 1950, s. 3-17.
- Cohen, Getzel M.: **The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor**. 1st ed., Berkeley-Los Angeles-Londra, University of California Press, 1996.
- Cohen, Getzel M.: **The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa**. 1st ed., Berkeley-Los Angeles-Londra, University of California Press, 2006.
- Cohen, Yoram: “The Historical Geography of Hittites Syria: Philology”, **Hittite Landscape and Geography**, Ed. Mark Weeden ve Lee Z. Ullmann, Leiden-Boston, Brill, 2017.
- Creekmore III,
Andrew T.: “The Social Production of Space in Third-Millennium Cities of Upper Mesopotamia”, **Making Ancient Cities: Space and Place in Early Urban Societies**, Ed. Andrew. T. Creekmore III ve Kevin D. Fisher, New York, Cambridge University Press, 2014, s.32-73.
- Çelik, Ömer: “2006 yılı Hatay Müzesi Mozaik Kutarma Kazıları”, **IV. Uluslararası Türkiye mozaik korpusu sempozyumu bildirileri: Geçmişten Günümüze Mozaik Köprüsü**, Gaziantep 6-10 Haziran 2007, Derleyen: Mustafa Şahin, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, s. 27-33.

- Çelik, Ömer: **Erzin (Epiphaneia) Roma Dönemi Hamam Mozaikleri**, Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Çelik, Ömer: “Erzin-İssos (Epiphaneia) Antik Kent Kazısı”, **39. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 22-26 Mayıs 2017, s. 89-101.
- Davreu, Robert: "Cities of Mystery: The Lost Empire of the Indus Valley". **The World's Last Mysteries**, 2. bs, Sydney, Readers' Digest, 1978, s. 121-129.
- Day, J., Hakola, R., Kahlos, M., Tervahauta, U.: **Spaces in Late Antiquity: Cultural, Theological and Archaeological Perspectives**, New York, 2016.
- De Coulanges, N. D. Fustel: **The Ancient City: A Study on the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome**, Kitchener, Batoche Books, 2001.
- De Giorgi, Andrea U.: **Ancient Antioch: from the Seleucid Era to the İslamic Conquest**, New York, Cambridge University Press, 2016.
- De Giorgi, A. U., Eger, A. A.: **Antioch: A History**, New York, Routledge, 2021.
- De Graauw, Arthur: **Ancient Coastal Settlements, Ports and Harbours: The Catalogue**, C.1, 7. Bs, y.y., 2020.
- De Rotrou George P.: **Halep kalesi ve çevresi**, Çev. Zübeyda El-Kadı, Halep, Daru'l-inmaa El-hadari, 2002. (*Halab abr El-usur*)
- Demir, Faris: “Kilikia’daki Aigeai Kenti ve Tarihi”, **Çukurova Araştırmaları Dergisi**, C.II, No:2, 2016, s.1-13.
- Demir, Faris: “Aigeai Kazısı 2014-2016”, **39. Kazı Sonuçları Toplantısı C.III**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 22-26 Mayıs 2017, s. 83-97.

- Demir, Faris: “Aigeai Kazısı 2017-2018”, **41. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019, s. 135-146.
- Demir, Faris: “Aigeai Yüzey Araştırması 2018”, **37. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019, s. 35-52.
- Downey, Glanville: **Ancient Antioch**, Princeton-New Jersey, Princeton University Press, 1963.
- Downey, Glanville: **Büyük Theodosius döneminde Antiocheia**, Çev. Albert Butros, Beyrut, Lübnan Kütüphanesi, 1968. (*Antakyüzyla Fi Ahd Theodosius El-Kebir*).
- Durgun Şahin, Y., Altunkasa, M. F.: “Antik Kentlerin Oluşum Kurgularının Analiz Edilmesinde Kullanılan Coğrafi, Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Belirleyiciler: Anavarza Örneği”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XXIX, No:1, 2020, s.68-83.
- Durgun Şahin, Y., Altunkasa, M. F.: “Kilikia Bölgesi Roma Dönemi Antik kentlerinin Planlama Ölçeğinde İncelemesi”, **Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019: Mimarlık ve Tasarım**, Ed. Arzu Erçetin ve Dilek Aydemir, Ekim 2019, s.32-45.
- Durgun Şahin, Y., Altunkasa, M. F.: “Magarsos Antik Kenti Oluşum Kurgusunun Analizinde Sistemik Bir Yaklaşım”, **Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi**, Sayı: 18, Mart-Nisan 2020, s. 348-358.
- Durgun Şahin, Y., Altunkasa, M. F.: “Ovalık Kilikia Antik kentlerinin yönetsel değişimleri ve tarihsel süreçte kente yansımaları”, **Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019:**

- Mimarlık ve Tasarım**, Ed. Arzu Erçetin ve Dilek Aydemir, Ekim 2019, s.12-31.
- Durgun Şahin, Y.,
Altunkasa, M. F.: “Tarsos Antik Kenti’nin Mekân Dizim Yöntemi İle Analizi”, **Pearson Journal of Social Sciences & Humanities**, C.V, No:8, 2020, s.1-15.
- Durgun Şahin,
Yelda: **Ovalık Kilikia Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekân Dizim Yöntemi ile Analizi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı. Adana, 2019.
- Durukan, Murat: “Yeni Veriler Işığında Mallos, Magarsos ve Antiokheia Ad Pyramos Problemi”, **Olba XXV**, 2017, s.345-380.
- Elderkin, George
W. (Ed.): **Antioch-on-the-Orontes 1: The Excavations of 1932**, Princeton-London-The Hague, Princeton University Press-Oxford University Press-M. Nijhoff, 1934.
- El-Endari, Rasha: **Urbanism in the Northern Levant During the 4th Millennium BCE**, Fayetteville, Arkansas Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- El- Hanefi El-
Halabi,
Mohammed: **Halep Krallığı Tarihinde Seçilen İnciler**, Beyrut, Cizvit Papazların Katolik Basımevi,1909. (*El-Durr El-Muntahab fi Tarih Memleket Halab*).
- El- Hilu, Abdullah: **Suriye’nin Eskiçağ Tarihinde Krallıkların Mücadelesi**, Beyrut, Bisan Yayıncılık ve Dağıtım, 1999. (*Siraa el-Mamalik fi el-Tarih el-Suriye el-Kadiem*).
- El-Kayüzylim,
Ali: **Ebla İmparatorluğu**, Şam, El-Ebcediye Yayıncılık, 1989. (*İmparatoriyet Ebla*).
- Erarslan, Alev: “The Ubaid Period in the Urbanisation Process; the Birth of Urbanism in the Near East (5500-3800 B.C.)”, **Belleten**, C. LXXII, Sayı: 264, Ağustos 2008, s. 395-412.

- Erol, Ayşe Fatma: “Anadolu Roma İmparatorluk Dönemi Sütunlu caddelerinin Antik Şehircilik Kavramı İçindeki Yeri”, **AHBV**, Cilt. I, No. 1, Sonbahar 2019, s. 10-22.
- Erhan, F., Dervişoğlu, N.: “Magarsus Kazısı 2018 Yılı Çalışmaları”, **41. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019, s. 147-158.
- Erhan, F., Gülşen, F.: “Magarsus Kazısı 2013-2015”, **37. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Erzurum, 11-15 Mayıs 2015, s. 175-190.
- Erhan, Fatih: “Magarsus Antik Kenti”, **Sosyal ve Beşeri Bilimlere Küresel Yaklaşımlar**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2016.
- Erhan, Fatih: “Magarsus Kazısı-2015”, **38. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Edirne, 23-27 Mayıs 2016, s. 427-442.
- Erhan, F., Dervişoğlu, N.: “Magarsus Kazısı 2016 Yılı Çalışmaları”, **39. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 22-26 Mayıs 2017, s. 45-57
- Erhan, F., Dervişoğlu, N.: “Magarsus Kazısı 2017 Yılı Çalışmaları”, **40. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çanakkale, 7-11 Mayıs 2018, s. 97-110.
- Erhan, F., Dervişoğlu, N.: “Magarsus Kazısı 2018 Yılı Çalışmaları”, **41. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019, s. 147-158.

- Erhan, F.,
Dervişoğlu, N. “Magarsus Kazısı 2019 Yılı Çalışmaları”, **2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2022, s. 163-172.
- Erol, Ayşe: “Anadolu Roma İmparatorluk Dönemi Sütunlu Caddelerinin Antik Şehircilik Kavramı İçindeki Yeri”, **Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi**, Cilt. I, Sayı 1, 2019, s. 10-18.
- Finlayson, Cynthia: “New Excavations and a Reexamination of the Great Roman Theater at Apamea, Syria, Seasons 1-3 (2008-2010)”, **AJA**, C.CXVI, No:2, Nisan 2012, s.277-319.
- Fisher, Kevin D.,
Creekmore III,
Andrew T.: “Making Ancient Cities: New Perspectives on the Production of Urban Places”, **Making Ancient Cities: Space and Place in Early Urban Societies**, Ed. Andrew. T. Creekmore III ve Kevin D. Fisher, New York, Cambridge University Press, 2014, s.1-31.
- Freely, John: **Türkiye Uygarlıkları Rehberi 4: Akdeniz Kıyıları**, Çev. Tuncay Birkan, Gürol koca, ve Aslı Biçen, 4. bs , İstanbul, YKY, 2008.
- Gallab, M.- El-
jouheri, Y.: **Tarihi Coğrafya: Tarih Öncesi ve Başı**, 2. bs, Kahire, Anglo-Mısır Kütüphanesi, 1975.
- Gary, John: **Ancient Peoples and Places: The Canaanites**, Lonrda, Thames and Hudson, 1964.
- Gates, Charles: **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, 2.bs, Lonrda-New York, Routledge, 2011.
- Gates, Marie-
Henriette: “Southern and Southeastern Anatolia in the Late Bronze Age”, **The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10000-323 B.C.E**, Ed. Sharon R. Steadman & Gregory McMahon, Oxford-New York, Oxford University Press, 2011, s. 393-412.

- Geçen, Reşat, Usun, Ç. Furkan: “Asi Nehri, Havzası, Uluslararası Kullanımı ve Problemler”, **International Symposium on Geomorphology**, 12-14 Ekim 2017, Elazığ/Türkiye.
- Ghanem, Souleymen S.: “Syria in the Byzantine Age Between the 4th Century and the 7th Century AD.”, **Tishreen University Journal for Research and Scientific Studies-Art and Humanities**, C.CDXX, No:1, 2020, s.11-32.
- Girginer, K. Serdar, Uygur, S. Haluk: **Kilikia: Arkeolojik Rehber**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2014.
- Goldman, Hetty: “Excavation at Gözlü Kule, Tarsus, 1937”, **AJA**, C.XXXII, No. 1, Ocak-Mart 1938, s. 30-54.
- Gough, Michael: “Anazarbus.” **Anatolian Studies**, C. II, British Institute at Ankara, 1952, s. 85–150.
- Gras, M., Rouillard, P., Teixidor, J.: **L’univers Phénicien**, Paris, Arthaud, 1989.
- Grawehe, Matthias: “The Transition from the Persian to Hellenistic Periods in Inland Syria. The Perspective of Historical Geography”, **The Transition from the Achaemenid to the Hellenistic Period in the Levant, Cyprus, and Cilicia: Cultural Interruption or Continuity?**, Ed. Winfried Held, Symposium at Philipps-Universität Marburg, Ekim 12-15 2017, Eigenverlag des Archäologischen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 2020, s. 27-40.
- Green, Peter: **Alexander the Great and The Hellenistic Age**, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 2007.
- Hammond, Mason: “The City in the Ancient World: A Summary Survey”, **Proceeding of the Massachusetts Historical Society**, Cilt: 85, 1973, s. 3-20.

- Hansen, Mogens H.: **Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State**, Oxford-New York, Oxford University Press, 2006.
- Hanson, J. W.: "The Urban System of Roman Asia Minor and Wider Urban Connectivity", **Oxford Studies on the Roman Economy: Settlement, Urbanization, and Population**, Ed. Alan Bowman & Andrew Wilson, Oxford, Oxford-New York, University Press, 2011, s. 229-275.
- Harmanşah, Ömür: "Monuments and Memory: Architecture and Visual Culture in Ancient Anatolian History", The **Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10000-323 B.C.E.**, Ed. Sharon R. Steadman & Gregory McMahon, Oxford-New York, Oxford University Press, 2011, s. 623-651.
- Harris, W. H.: "Invisible Cities: The Beginning of Etruscan Urbanization". **Atti del Secondo Congresso Internazionale Etrusco**. Roma, 1989. s. 375-392.
- Harrison, Thomas: "The Greek World", **A Companion to the Classical Greek World**, Ed. Konrad H. Kinzl, Chichester, Wiley-Blackwell, 2006, s.478-432.
- Haverfield, Francis: **Ancient Town-Planning**, Londra, Oxford University Press, 1913.
- Heckel, Waldemar: "The Conquests of Alexander the Great", **A Companion to the Classical Greek World**, Ed. Konrad H. Kinzl, Chichester, Wiley-Blackwell, 2006, s.561-588.
- Hetti, Filip: **Suriye, Lübnan ve Filistin tarihi**, Çev. Jorj Haddad ve Abdulkerim Rafek, Beyrut, kültür Yayınevi, 1982.
- Hild, Friedrich ve Hellenkemper, Hansgerd: **Tabula Imperii Byzantini Kilikien und Isaurien I-II. Teil** 5.Viyana: Der Österreichien Akademie Der Wissenschaft, 1990.

- Hodge, A. Trevor: “Aqueducts”, **Roman Public Buildings**, Ed. I.M. Barton, Exeter, Exeter Üniversitesi Yayınları, 1989, s. 127-150.
- Işıklı, Sezin
Gizem: “Antik Dönemde Kent ve Doğa Etkileşimi: Priene Antik Kenti Örneği”, **Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 18, 2021, s. 35-47.
- Jones, A.H.M: “Syria”, **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Çev. İhssan Abbas, Amman, Darulşruk, 1987. (*Mudun Bilad-Elşşam Heen Kanat Velaiye Romaniye*).
- Jones, A.H.M: **Cities of the Eastern Roman Provinces**, Oxford, Oxford University Press/ special edition for Sandpiper Books, 1998.
- Jones, Mark W.: **Origins of Classical Architecture: Temples, Orders and Gifts to the Gods in Ancient Greece**, New Haven-Londra, Yale University Press, 2014.
- Kanjou, Youssef,
Tsuneki, Akira
(Eds.): **A History of Syria in One Hundred Sites**, Oxford, Archaeopress Publishing LTD, 2016.
- Kaya, Mehmet Ali: “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXIV, No: 38, 2005, 11-30.
- Killebrew, Ann E.: “İntoduction to the Levant during the Transitional Late Bronze Age/Iron Age I and Iron Age I Periods”, **The Oxford Handbook of The Archaeology of the Levant: C.8000-332 BCE**, Ed. Margreet L. Steiner & Ann E. Killebrew, Oxford, Oxford University Press, s. 663-677.
- Kohlmeyer, kay: **Halep Kalesi'ndeki Fırtına Tanrısı Tapınağı**, Çev. Faruk İsmail, Şam, Kültür Bakanlığın Yayınları, 2006. (*Mabed İlah El-Takıs fi Kalat Halab*).

- Kirkpatrick, Aidan: **The Image of the City in Antiquity: Tracing the Origins of Urban Planning, Hippodamian Theory, and the Orthogonal Grid in Classical greece**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yunan ve Roma Araştırmalar Bölümü, Victoria Üniversitesi, British Columbia, 2015.
- Klengel, Horst: **Suriye'nin Eski Eserleri**, Çev. Kassim Tuir, Şam, Suriye Kültür Bakanlığı yayımları, 1985. (**Assar Suriye Alkadime**).
- Kortanoğlu, R. E., Kemirtlek, F.B.: “Antik Kastabala Kenti Kuzey Kilise Üzerine Gözlemler: Uzam, Mekan ve Anlamsal Üretim Döngüsü”, **Anadolu Araştırmaları-İstanbul University Press**, No: 23, 2020, s. 261-288.
- Kurt, Mehmet: “M.Ö. 1. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikia Bölgesi”, **Belleten**, C.LXX, No :257, Nisan 2006, s.1-26.
- Kurt, Mehmet: “Kilikia’da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 21, 2009, s.327-337.
- Kurt, Mehmet: “Demir Çağında Kilikia’da Politik Yapı”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 3, Aralık 2009, s.119-129.
- Kurt, Mehmet: “Roma Egemenliğinde Kilikia ve Roma İç Savaşlarının Bölgedeki Yansımaları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.XXV, No:2, Aralık 2010, s.483-501.
- Kurt, Mehmet: “Ovalık Kilikia’da M.Ö. I. Yüzyıl Roma Yönetim Olgusu ve Tarkondimotos Krallığı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No:31, 2011, s.429-446.
- Kurt, Mehmet: “M.Ö. VI. -V. Yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Güçler ve Syennesis Krallığı”, **Tarihin Peşinde: Uluslararası**

- Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No:13, 2015, s.303-326.
- LaForse, Bruce: “The Greek Wrold”, **A Companion to the Classical Greek World**, Ed. Konrad H. Kinzl, Chichester, Wiley-Blackwell, 2006, s.371-366.
- Lawrence, A. W.: **Greek Architecture**, New Haven, Yale University Press,1996.
- Lehmann, P. Williams: “The Setting of Hellenistic Temples”, **Journal of the Society of Architectural Historians**, Cilt. XIII, No. 4, Aralık 1954, s. 15-20.
- Liverani, Mario: **The Ancient Near East: History, Society, and Economy**, Çev. Soraia Tabtabai, Londra ve New york, Routledge, 2014.
- Lucore, Sandra K.: “Greek Baths”, **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 328-341.
- MacDonald, William L.: “Roman Urbanism”, **Journal of Architectural Education**, Cilt. XXXXI, No. 3, Urban History in the 1980s, Bahar, 1988, s. 29-32.
- Marchetti, Nicolò: “Karkamış – Türk-İtalyan Heyeti’nin 2011-2014 yılları arasındaki kazı çalışmaları / Karkemish – campagne di scavo 2011-2014 della Missione Turco-Italiana.” **Arkeoloji ve Sanat- Journal of Archaeology & Art**, 148, 2015, s.39-52.
- Marchetti, Nicolò: “Karkemish on the Euphrates: Excavating a City’s history”, **Near Eastern Archaeology**, Eylül, 2012, s.132-147.
- Marcus, J., Sabloff, J. A.: “İntroduction”, **The Ancient City: New Perspectives on Urbanism in the Old and New World**, Eds. Joyce Marcus & Jeremy A. Sabloff, New Mexico, SAR Press, 2008, s. 3-26.

- Marquand, Allan: **Greek Architecture**, New York, The Macmillan Company, 1909.
- Matthiae, Paolo: **Ebla: Archaeology and History**, Çev. Richard Bats, Mattia Bilardello, ve Antia Weston, Londra-New York, Routledge, 2021.
- Moeller, Nadine: **Archaeology of Urbanism in Ancient Egypt: From the Predynastic Period to the End of the Middle Kingdom**, New York, Cambridge University Press, 2016.
- Najbjerg, T., Moss, Ch.: “The History of Antioch on the Orontes in the Greco-Roman Period”, **Antioch on the Orontes: Early Explorations in the City of Mosaics**, Ed. Scott Redford, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Novák, Mirko: “Architecture”, **The Aramaeans in Ancient Syria**, Ed. Herbert Niehr, Leiden-Boston, Brill, 2014, s. 255-271.
- Oates, J., McMahon, A., Karsgaard, P., Al Quntar, S., Ur, J.: “Early Mesopotamian Urbanism: a New View from the North”, **Antiquity**, Cilt: LXXXI, No: 313, s: 585-600.
- Osborne, Robin: “Urban Sprawl: What is Urbanization and Why does it Matter”, **Mediterranean Urbanization 800-600 BC**, Eds: Robin Osborne & Barry Cunliffe, Oxford-New York, The British Academy by Oxford University Press, 2005, s. 1-16.
- Owens, E.J.: **The City in the Greek and Roman World**, London-New York, Routledge, 1992.
- Oyman-Girginer, Özlem: “Orta ve Geç Tunç Çağlarında Çukurova ve Batı Anadolu’ya Genel Bir Bakış”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XV, No.3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s.103-126.

- Özbey, V., Saban, D.: “Unesco Dünya Miras Listesi’ne Doğru Anavarza Antik Kenti”, **Art-Sanat, İstanbul Üniversitesi Yayinevi**, Sayı 11, Ocak 2019, s.299-324.
- Özdemir, H. Fahri: “Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. XVI, Sayı. 1, 2007, s. 501-518.
- Özyar, A., Ünlü, E.: “Çukurova’nın Batısında Bir Merkez: Tarsus Gözlükule”, **Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları**, Ed. Ümit Aydınoglu, Mersin Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü-Kültür ve Turizm Bakanlığı, y. y., s. 41-57.
- Paga, Jessica: “The Greek Theater”, **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 360-373.
- Pamir, Hatice: “The Orontes Delta Survey”, The Amuq Valley Regional Projects C. 1: Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002, Ed. Kutlu Aslıhan Yener, Chicago-Illinois, The Oriental Institute of the University of Chicago: Oriental Institute Publications, 2005, s. 67-98.
- Pamir, H., Brands, G.: “Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi Antiocheia, Seleuceia Pieria ve Sabuniye Yüzey Araştırmaları 2004 Yılı Çalışmaları”, **23. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Antalya, 30 Mayıs- 3. Haziran 2005, s. 89-102.
- Pamir, H., Brands, G.: “Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi: Antakya ve Samandağ Yüzey Araştırmaları 2005”, **24. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel

- Müdürlüğü, Çanakkale, 29. Mayıs- 2. Haziran 2006, s. 397-418.
- Pamir, Hatice: “Doğu Akdeniz’de bir liman kenti: Seleukeia Pieria”, **Hatay’da On Sıcak Gün, Tübitak**, Ankara, 2006, s. 105-111.
- Pamir, Hatice: “Sabuniye: A Late Bronze-Iron Age Port Settlement on the Northeastern Mediterranean Coast”, **Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations Between Syria and Anatolia**, Proceedings of a Symposium held at the Research Center of Anatolian Studies, Koç University, Istanbul May 31-June 1 2010, Ed. Kutlu Aslıhan Yener, Paris, Peeters, 2013, s. 173-194.
- Pamir, H., Kara, D.: “Epiphaneia (Erzin) 2017 Kazısı”, **40. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Diyarbakır, 07-11 Mayıs 2018, s. 317-338.
- Pamir, H., Yastı, N.: “Epiphaneia (Erzin) 2018 ilk sonuçları”, **41. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019, s. 371-394.
- Pamir, H. v.d.: “Issos Epiphaneia 2019-2020 çalışmaları”, **2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları C.II**, T.C. Kültür Bakanlığı-Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2022, s. 409-428.
- Parkins, Helen M. (Ed.): **Roman Urbanism Beyond the Consumer City**, Londra-New York, Routledge, 1997.
- Posamentir, Richard: “Anazarbos in Late Antiquity”, **Archaeology and the Cities of Asia Minor in Late Antiquity**, Ed. Ortwin Dally ve Christopher Ratté, Michigan, Kelsey Museum Publication 6, 2011, s. 205-224.

- Ramsay, William M.: “Cilicia, Tarsus, and the Great Tarsus Pass”, **The Geographical Journal**, C. XXII, No:4, Ekim 1903, s.357-410.
- Robinson, Betsey A.: “Urban Planing and Infrastructure”, **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 241-253.
- Roller, Duane W.: “Roman Monumental and Public Architecture”, **A Companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome**, Cilt. II, Ed. Georgia L. Irby, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 693-710.
- Rollinger, Robert: “Non-Greek’ Civilizations”, **A Companion to the Classical Greek World**, Ed. Konrad H. Kinzl, Chichester, Wiley-Blackwell, 2006, s.197-226.
- Rostovtzeff, Michael: “The Near East in the Hellenistic and Roman Times”, **Dumbarton Oaks Papers**, C.I, Dumbarton Oaks Inaugural Lectures, 2 ve 3 Kasım 1940, s.25-40.
- Rousset, Marie-Odile: “Chalcis/Qinnasrin: From Hellenistic City to the Jund Capital of North Syria”, Ed. Roger Matthews v.d., **Proceedings of the 7th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East**, 12-16 Nisan 2010, the British Museum and UCL, London. Cilt.II Ancient & Modern Issues in Cultural Heritage Colour & Light in Architecture, Art & Material Culture Islamic Archaeology, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, s.551-567, 2012.
- Sader, Hélène: “The northern Levant during the Iron Age I Period”, **The Oxford Handbook of The Archaeology of the Levant: C.8000-332 BCE**, Ed. Margreet L. Steiner & Ann E. Killebrew, Oxford, Oxford University Press, s. 678-695.

- Salmeri, Giovanni: “Process of Hellenization in Cilicia”, **Olba** 8, 2003, s.265-293.
- Saltuk, Secda: **Antik Stadyumlar**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1995.
- Sarılar, Merve: “Küçük Asya’da 1. Antiokhos (Soter) Dönemi’nde Seleukos Kolonileri”, **Eskiçağ Yazıları** 6, Ed. N. Eda Akyürek Şahin v.d., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2014, s.159-190.
- Sartre, Maurice: **Antik Suriye**, Çev. Muhammed El-Dünya, Şam, Suriye Kültür Bakanlığı-Suriye Yazarlarının Genel Konseyi Yayınları, 2008.
- Sasson, Jack M. v.d. (Eds): **Civilizations of the Ancient Near East**, C.I, New York, Charles Scribner’s Sons, 1995.
- Sauvaget, Jean: **Alep: Essai Sur Le Développement D’une Grande Ville Syrienne, Des Origines Au Milieu Du XIXe Siècle ; Texte + Album**, Paris, Geuthner, 1941.
- Sauvaget, Jean: **Halep: Büyük Bir Suriye Şehrini başlangıcından 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Genişlemesi Üzerine Bir Çalışma**, Çev. Ferit Cuha, yayımlanmamış bir çalışmadır. y.y., t.y. (Sauvaget, J. *Alep*. 2 vols. Paris, 1941).
- Savvaf, Subhi: **Halep’in Bilinen En Eski Tarihi: M.Ö. Üçüncü Binyıldan Seleukoslar Dönemine Kadar**, Halep, El-Dad Yayınevi, 1952.
- Sayar, Mustafa: “Antik Kilikia’da Şehirleşme”, **XII Türk Tarihi Kongresi Bildirileri**, Cilt. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 193-216.
- Sayar, Mustafa: “Kilikia Yüzey Araştırmaları 2005”, **24. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çanakkale, 29 Mayıs-2 Haziran, 2006, s. 201-212.

- Sayar, Mustafa: “Historical Development of Urbanization in Cilicia in Hellenistic and Roman Periods”. **Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli**, 2006, s. 247 – 257.
- Sayar, Mustafa: “Mersin, Adana, Osmaniye ve Hatay İlleri 2006 Yılı Yerleşim Arkeolojisi ve Tarihi Coğrafya Çalışmaları”. **ANMED**, 2007.
- Sayar, Mustafa: “Historical Geography, Ancient Cities and Harbours in Cilicia Tracheia and in Cilicia Pedias”, **Collection de L’Institut des Sciences et Techniques de L’Antiquité**, 1277-1, 2013, s.175-181. Çevrimiçi: https://www.persee.fr/doc/ista_0000-0000_2013_act_1277_1_3735
- Schloen, D., Fink, A. S.: “New Excavation at Zincirli Höyük in Turkey (Ancient Sam’al) and the Discovery of an Inscribed Mortuary Stele”, **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, No. 356, Kasım 2009, s. 1-13.
- Sear, Frank.: **Roman Architecture**, Ithaca, Cornell Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Selen, Hamit S.: “Strabon’a Göre Eski Çağlarda Güney Anadolu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.III, No:3, 1948, s.305-313.
- Seton-Williams, M. V.: “Cilician Survey”, **Anatolian Studies**, C.IV, Aralık 1954, s.121-174.
- Smith, Michael E.: “Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning”, **Journal of Planing History**, Cilt. VI, No. 1, Şubat 2007, s.3-47.
- Smith, Michael E.: “Ancient Cities”, **Encyclopedia of Urban Studies**, Ed. Ray Hutchison, Los Angeles, Sage, 2009, s.24-192.

- Smith, Michael E.: “Emprical Urban Theory for Archaeologists”, **Journal of Archaeological Method and Theory**, Cilt: XVIII, No: 4, Aralık 2011, s.167-192.
- Smith, Monica L.: “Introduction”, **The Social Construction of Ancient Cities**, Ed. Ray Hutchison, Washington DC, Smithsonian Books, 2010.
- Stamper, John W.: **The Architecture of Roman Temple: The Republic to the Middle Empire**, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- Stillwell, Richard (Ed.): **Antioch-on-the-Orontes 3: The Excavations of 1937-1939**, Princeton-London-The Hague, Princeton University Press-Oxford University Press-M. Nijhoff, 1941.
- Tekin, Oğuz: **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, 4. bs, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2010.
- Telbert, Richard J. A. (Ed.): **Barrington Atlas of the Greek and Roman world**, Princeton-New Jersey, Princeton University Press, 2000.
- Thrope, Martin: **Roma Mimarlığı**, Çev. Rıfat Akbulut, 2. bs, İstanbul, Homer Kitabevi, 2012.
- Thuesen, Ingolf: “The City-State in Ancient Western Syria”, **A Comparative Study of Thirty City-State Cultures**, Ed. Mogens Herman Hansen, Copenhagen, Commission Agent: C.A. Reitzels Forlag, 2000, s. 55-66.
- Tomlinson, R. A.: **Yunan Mimarlığı**, Çev. Rıfat Akbulut, 2. bs, İstanbul, Homer Kitabevi, 2012.
- Townsend, Rhys F.: “From Hellenistic to Roman Architecture”, **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 454-469.
- Tsakirgis, Barbara: “The Architecture of Greek Houses”, **A Companion to Greek Architecture**, Ed. Margaret M. Miles, Chichester, Wiley Blackwell, 2016, s. 273-387.

- Tsetskhladze, Gocha R (Ed.): **Ancient Greeks West & East**, Leiden-Boston-Köln, Brill, 1999.
- Tsetskhladze, Gocha R.: “Revisiting Ancient Greek Colonisation”, **Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and other settlement overseas**, Ed. G. R. Tsetskhladze, Cilt.1, Boston-Leiden, Brill, 2006, s. xxiii-lxxxiii.
- Tülek, Füsun ve Ögüt, Birgül: “The Iron Age in East Plain Cilicia-A First Assessment of The Iron Age Pottery from the Osmaniye Survey”, **TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi**, 2013, s.1657-1679.
- Tülek, Füsun: “Osmaniye Arkeolojik Yüzey Araştırması 2008 Çalışması”, **27. Kazı Sonuçları Toplantısı C.III**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Denizli, 25-29 Mayıs 2009, s. 69-81.
- Tülek, Füsun: “Burnaz, Doğu Akdeniz’de Kayıp Bir Antik Liman”, **Arkeoloji ve Sanat**, No:140, Mayıs-Ağustos 2012, s.175-192.
- Uphill, Eric P.: **Egyptian towns and cities**, Buckinghamshire, Shire Publications LTD, 1988.
- Ünal, A. ve Girginer, K, S: **Kilikia-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikia’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.
- Ünal, Ahmet: “Çukurova’nın Antik Devirlerde Taşıdığı İsimler ile Fiziki ve Tarihi Coğrafyası”, **Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı**, Ed. Erman Artun ve M. Sabri Koz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s.19-41.
- Ünal, Ahmet: “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatana (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**

- Dergisi**, C.XV, No.3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s.15-44.
- Ünal, Ahmet: “Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışından Bizans Dönemi’nin Sonuna kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XV, No.3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s.67-102.
- Van De Mierop, Marc: **The Ancient Mesopotamian City**, Oxford, Clarendon Press, 1997.
- Van Der Spek, Robartus J.: “The Hellenistic Near East”, **The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 407-433.
- Ward-Perkinz, John Brayan: **Roman Imperial Architecture**, New Haven-Londra, Yale Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Weber, Max: **The City**, New York, The Free Press, 1958.
- Weiss, Harvey: “Archaeology in Syria”, **AJA**, C.XCV, No:4, Ekim 1991, s.683-740.
- Wengrow, David: **What Makes Civilization: The Ancient Near East and the Future of the West**, Oxford, Oxford University Press, 2010.
- Wheeler, Mortimer: **Roma Sanatı ve Mimarlığı**, Çev. Zeynep Koçel Erdem, İstanbul, Homer Kitabevi, 2004.
- White, Mary E.: “Greek Colonization”, **The Journal of Economic History**, C.XXI, No:4, 1961, s. 443–454.
- Wilson, Mark: “Syria, Cilicia, and Cyprus”, **Alexander the Great and The Hellenistic Age**, Ed. Joel B. Green ve Lee Martin McDonald, London, 2007, s.490-500.
- Winter, Frederick E.: **Studies in Hellenistic Architecture**, Toronto, University of Toronto Press, 2006.

- Woolf, Greg: “The Roman Urbanization of the East”, The Early Roman Empire of the East, Ed. Susan E. Alcock, Oxbow Monographs, Cilt. 95, Oxford, Oxbow, 1997, s. 1-14.
- Wycherley, Richard E.: “Hellenistic Cities”, **The Town Planning Review**, Cilt. XXII, No. 3, Ekim 1951, s. 177-205.
- Wycherley, Richard E.: **How the Greeks Built Cities**, 2.bs, Londra-Toronto, Macmillan Education, 1962.
- Yağcı, Remzi: “Soli/ Pompeiopolis Kazıları 1999”, **22. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür Bakanlığı-Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir, 22-26 Mayıs 2000, s. 259-272.
- Yağcı, R., Kaya, F. H.: “Soli Pompeiopolis 2008 Kazıları”, **31. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Denizli, 25-29 Mayıs 2009, s. 333-342.
- Yağcı, R., Kaya, F. H.: “Soli Pompeiopolis 2010 Kazıları”, **ANMED 9**, 2011, s.113-118.
- Yağcı, R., Kaya, F. H.: “Soli Pompeiopolis 2011 Kazıları”, **ANMED 10**, 2012, s.103-105.
- Yağcı, R., Kaya, F. H.: “Soli Pompeiopolis 2012 Kazıları”, **ANMED 11**, 2013, s.138-143.
- Yağcı, R., Kaya, F. H.: “Soli/Pompeiopolis Antik Liman Kenti 2007 yılı Kazıları”, **30. Kazı Sonuçları Toplantısı C.III**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 26-30 Mayıs 2008, s. 465-474.
- Yağcı, R., Yiğitpaşa, D.: “Soli Pompeiopolis 2015 Kazıları”, **ANMED 14**, 2016, s.148-154.
- Yağcı, R., Yiğitpaşa, D.: “Soli Pompeiopolis 2016 Kazıları”, **ANMED 15**, 2017, s.108-118.

- Yağcı, R., “Soli Pompeiopolis 2017 Kazıları”, **ANMED 16**, 2018, s.123-131.
- Yiğitpaşa, D.:
- Yağcı, R., “Soli Pompeiopolis 2018 Kazıları”, **ANMED 17**, 2019, s.262-269.
- Yiğitpaşa, D.:
- Yağcı, R., v.d.: “Soli Pompeiopolis Kazıları 2018-2019-2020”, **2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları C.IV**, T.C. Kültür Bakanlığı-Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2022, s. 93-102.
- Yakar, Jak: “Anatolian Chronology and Terminology”, **The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10000-323 B.C.E**, Ed. Sharon R. Steadman & Gregory McMahon, Oxford-New York, Oxford University Press, 2011, s. 65-93.
- Yegül, Fikret ve Favro, Diane: **Roman Architecture and Urbanism: From the Origins to Late Antiquity**, Cambridge-New York, Cambridge University Press, 2009.
- Yener, K. Aslihan v.d.: “The Amuq Valley Regional Project”, **AJA**, C.CIV, No:2, Nisan 2000, s.163-220.
- Yıldırım, Nurgül: “Antiocheia’dan Antakya’ya Bir Kent Adının Serüveni Üzerine Analizler”, **Cappadocia Journal of History and Social Sciences**, C.X, Nisan 2018, s.150-162.
- Yıldırım, Şahin: “Yeni Araştırmaların Işığında Soloi-Pompeiopolis Liman Caddesi”, **Çeşme-I Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E Dergisi**, C.IV, Sayı: 1, 2017, s.71-95.
- Zeyrek, Ali Nadir: Hireapolis-Kastabala: İ. S. 1.-3. Yüzyılda Kentsel Gelişim, İstanbul, Ege Yayınları, 2018.
- Zeyrek, T. H., Zeyrek, A. N.: “Kastabala-Hierapolis kazısı 2013”, **ANAMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri**, 12 (2014), Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2014, s. 38-40.

- Zeyrek, Turgut H.: “Kastabala Antik Kenti Kazıları, 2009”, **32. Kazı Sonuçları Toplantısı C.II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul, 24-28 Mayıs 2010, s. 96-116.
- Zeyrek, Turgut H.: “Kastabala-Hierapolis kazısı 2011”, **ANAMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2012-10**, Antalya, Suna-İnan kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2012, s. 30-33.
- Zeyrek, Turgut H.: “Kastabala-Hierapolis kazısı 2012”, **ANAMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2013-11**, Antalya, Suna-İnan kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2013, s. 29-32.
- Zuiderhoek, Arjan: “Introduction: The Ancient City as Concept and Reality”, **The Ancient City**, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, s. 1-19.

Dijital Kaynaklar:

- Abdulkerim, Mamun: “Klasik Dönem’de Şehircilik”, **Arap Ansiklopedisi: Suriye Arkeolojisi Ansiklopedisi**, C.4, Çevrimiçi: <http://arab-ency.com.sy/artifacts/detail/166445> 23.08.2021.
- Abdulkerim, Mamun: “Cyrrhus”, **Arap Ansiklopedisi: Suriye Arkeolojisi Ansiklopedisi**, C.20, s.456 Çevrimiçi: <http://arab-ency.com.sy/detail/10708> 23.08.2021.
- Abdulrahman, Ammar: “Arkeoloji”, **Arap Ansiklopedisi: Suriye Arkeolojisi Ansiklopedisi**, C.1, Çevrimiçi: <http://arab-ency.com.sy/artifacts/detail/166125> 14. 08. 2021.

“Aigeai Antik Kenti”,

Osmaniye Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü,
(Çevrimiçi)

http://arkeoloji.osmaniye.edu.tr/12523_aigeai-antik-kenti-ara%C5%9F%C4%B1rmalar%C4%B1.html
23.09.2021.

Alzain, Mohammed:

“Apamea”, **Arap Ansiklopedisi: Suriye Arkeolojisi Ansiklopedisi**, C.2, Çevrimiçi:
<http://arab-ency.com.sy/artifacts/detail/166033>
10. 08. 2021.

“Apamea in Syria”,

Centre De Recherches en Archéologie et Patrimoine, çevrimiçi:
<https://crea.centresphisoc.ulb.be/en/recherches/archives/fouilles/syrie-apamee> 8.10.2021.

Boğaziçi Üniversitesi
Tarsus-Gözlükule Kazı
ve Araştırma Projesi,

Tarsus-Gözlükule Arkeolojik Kazıları,
(Çevrimiçi):
<http://www.tarsus.boun.edu.tr/?sayfa=11>
23.09.2021.

“Committee for the
Excavation of Antioch-
on-the-Orontes 1932-
1939”,

vrc.princeton.edu, çevrimiçi:
<https://vrc.princeton.edu/archives/collections/show/7> 05.10.2021.

Delplace, Christiane:

“Arkeoloji: Suriye”, **BnF**, Çevrimiçi:
<https://heritage.bnf.fr/bibliothequesorient/ar/archeologie-syrie-art-ara> 10.08.2021.

“Kazıların Tarihçesi”,

Tarsus-Gözlükule Arkeolojik Kazıları,
(Çevrimiçi):
<http://www.tarsus.boun.edu.tr/?sayfa=12#prettyPhoto> 23.09.2021.

“Kilikia Arkeolojisi”,

Sirkeli Höyük Ausgrabungsprojekt,
(Çevrimiçi)

<https://www.sirkeli.ch/turk/Kilikia/Kilikia-arkeolojisi/> 23.09.2021.

“Misis İtalyan
Arkeolojik Misyonu”,

(Çevrimiçi)

https://ambankara.esteri.it/ambasciata_ankara/tr/ambasciata/news/dall-ambasciata/2019/02/la-missione-archeologica-italiana.html 24.09.2021.

“Ugarit-Ras Shamra”,

(Çevrimiçi)

www.Archeologie.culture.fr

[10.08.2021.](http://www.Archeologie.culture.fr)

EKLER

TABLolar

Karşılaştırma Kriterlerine Göre Kuzey Suriye ve Ovalık Kilikia Kentleri

Karşılaştırma Kriterlerine Göre Kuzey Suriye Kentleri	
Karşılaştırma kriterleri	Antiokheia
Konum ve Yönlendirme	- Nehir ile dağ arasındaki düzlükte kurulmuş, dağ ve nehrin diğer kıyısına doğru genişlemiştir. - Kentin ana eksenini kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmaktadır.
Planlı/Plansız	- Izgara planlı.
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	- Şehir, sosyal etkileşim alanları içermektedir; 2 sütunlu cadde, <i>agora</i> /forum, tiyatrolar, hamamlar, amfitiyatro.
Kentin Ticari Önemi	- Kentin konumu ve arazilerinin zenginliği sayesinde, Antiokheia ticaret açısından gelişmiş bir şehirdir.
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Seleukos Krallığı'nın ve ardından Roma eyaleti olan Suriye'nin başkenti olmuştur. - Kent, kralların ve imparatorların ilgisini kazanmış, bu da kentin şehirciliğine yansımıştır.
Din Etkisi	- Şehir birden fazla kültüre sahiptir. Konumunun işlevselliğinden dolayı Hristiyan inancının da evanjelizasyon (Hristiyan öğretilerini yayma) merkezi olmuştur. Ayrıca yeni din, şehrin mimarisine, sanatına yansımıştır. Şehrin, bölgenin diğer şehirleri arasındaki önemini artırmıştır.
Karşılaştırma kriterleri	Apameia

Konum ve Yönlendirme	- Orontes'in doğusunda, düzlük arazide aşağı kent şeklinde ve daha yüksekte yukarı kent şeklinde kurulmuştur. - Kentin ana eksen, nehre paralel olarak kuzey-güney yönünde uzanmıştır.
Planlı/Plansız	- Kentin Seleukoslar döneminde planlı olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak Roma Dönemi'nde ızgara plana göre tasarlanmıştır.
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	-Şehir, sosyal etkileşim alanları içermektedir; 2 sütunlu cadde, <i>agora</i> /forum, Suriye'nin en büyük tiyatrosu, hamamlar.
Kentin Ticari Önemi	-
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- M.S. 2. yy'dan sonra kent imparatorların ilgisini kazanmış ve bu, kentsel gelişimine yansımıştır.
Din Etkisi	- Şehirde, çok sayıda Hristiyanlığı temsil eden dini yapılar bulunmaktaydı; piskoposluk sarayı inşa edilmiş, ve bazı tapınaklar kiliseye dönüştürülmüştür.
Karşılaştırma kriterleri	Beroeia
Konum ve Yönlendirme	- Düzlük arazide aşağı kent ile daha yüksek bir konumda bulunan yukarı kent şeklinde kurulmuştur. - Kentin ana eksen, doğu-batı yönünde uzanmıştır.
Planlı/Plansız	- Izgara planlı.
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	- Şehir, sosyal etkileşim alanları içermektedir; sütunlu cadde, <i>agora</i> /forum, tiyatro.
Kentin Ticari Önemi	- Antik Dönem öncesi ve sırasında büyük ticari öneme sahipti.
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Antik Dönem'de Suriye'de ikincil bir şehirdir. - Doğu'ya giden yolun Kyrrhos'tan saptırılmasıyla ve Beroeia'dan geçmesiyle, kentin askeri konumu güçlendirilmiştir.

Din Etkisi	- Hellenistik Dönem ve öncesinde bir hac merkezidir, Roma Dönemi'nde dini rolü azalmıştır.
Karşılaştırma kriterleri	Kyrrhos
Konum ve Yönlendirme	- Sabun Nehri kıyısında düzlük arazide aşağı şehir ile yüksek bir platoda yukarı şehir şeklinde kurulmuştur. - Kentin ana eksen kuzey-güney yönündedir.
Planlı/Plansız	Izgara planlı.
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	- Şehir, sosyal etkileşim alanları içermekteydi; 2 sütunlu cadde, <i>agora</i> /forum, Suriye'nin 2. en büyük tiyatrosu.
Kentin Ticari Önemi	-
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Seleukos Dönemi'nde büyük önem taşıyan bir askeri üs. - Askeri önemi, Roma Dönemi'nde yolun Halep'e yönlendirilmesiyle azaltıldı.
Din Etkisi	- Roma Döneminde bir hac merkezidir ve kentte M.S. 5. yy'a tarihlenen çok sayıda kilise ve bazilika vardır.
Karşılaştırma kriterleri	Seleukeia Pieria
Konum ve Yönlendirme	- Kademeli teraslar üzerinde aşağı şehir ile yukarı şehir olarak kurulmuştur. - Tespit edilen mimari kalıntılara bakıldığında, kent araziye uygun olarak kurulmuş olması muhtemeldir.
Planlı/Plansız	-
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	- agora (başka açık veya sosyal bir alan tespit edilmemiştir henüz).
Kentin Ticari Önemi	- Büyük bir ticari öneme sahiptir; Doğu ile Batı'nın ticareti buluşturan bir ticaret kenti.
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Başkent olarak kurulan Seleukeia Pieria, krallığın merkezi taşındığında, Seleukos hanedanı için özel bir statüye sahip kalabilmiştir (kutsal başkent). - Doğu Akdeniz'de en önemli iki limanın birisidir.

	- Roma İmparatorluk Dönemi'nde ticaret hattını kontrol eden Roma deniz üssü olmuştur.
Din Etkisi	- Zeus Keraunios ve Zeus Kasios kültü bağlamında özel bir dini öneme sahipti, ancak eldeki bilgi yetersizliğinden kentin üzerindeki etkisi kıyaslanamamıştır.

Tablo 1. Karşılaştırma Kriterlerine Göre Kuzey Suriye Kentleri

Karşılaştırma Kriterlerine Göre Ovalık Kilikia Kentleri	
Karşılaştırma kriterleri	Aigeai
Konum ve Yönlendirme	- Akdeniz'de bir liman kentidir. - Kentin ana eksenini kuzey-güney doğrultusunda (kıyıya paralel olarak) uzanmaktadır.
Planlı/Plansız	- Hellenistik Dönem'de dağınık bir yerleşim şekline sahipti. Roma Dönemi'nde ise, denize daha yakın bir yerde gelişmesi, bu dönemde bir plan izlediğini gösterebilir.
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	- Şehir, sosyal etkileşim alanları içermektedir; <i>agora</i> , stadion, hamam.
Kentin Ticari Önemi	- Kent konumu sayesinde, büyük ticari öneme sahiptir.
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Kent Ovalık Kilikia'daki en büyük ve en önemli limana sahiptir. - Roma İmparatorluğu'nun askeri deniz üslerinden biridir.
Din Etkisi	- Kentte, Asklepios'a tapınım söz konusudur. Şifa arayanlar için bir ibadet merkezi, bir durak noktasıdır. - Şehrin pagan dinine olan bağlılığı, Hristiyanlar tarafından zarara uğratılmasına sebep olmuştur.
Karşılaştırma kriterleri	Anazarbos
Konum ve Yönlendirme	- Tatlı su kaynaklarına yakın bir plato üzerine kurulmuş aşağı şehir ve kayalık bir tepe üzerinde kurulan yukarı şehir. - Ana eksen kuzey-güney yönünde uzanmaktadır.
Planlı/Plansız	- Seleukos Dönemi'nde Roma Dönemi'ne göre daha düzenli ızgara plana sahipti.

Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	-Şehir, sosyal etkileşim alanları içermekteydi; 2 sütunlu cadde, <i>agora</i> /forum, tiyatro, amfiteyatro, stadion, hamamlar, sirk.
Kentin Ticari Önemi	- Ticaret yolu üzerinde olması kenti mükemmel bir ticaret şehrine dönüştürmüştür. - Kentin üretkenliği ticari önemini pekiştirmiştir.
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Antik Dönemde hızla gelişmiş ve <i>metropolis</i> konumuna gelmiştir. - Roma Dönemi'nde Kilikia Secunda'nın başkenti olmuştur.
Din Etkisi	- Kentte tapınakların yanında kiliseler vardır.
Karşılaştırma kriterleri	Epiphaneia
Konum ve Yönlendirme	- Şehir, düzlük arazide kurulan aşağı şehir ile yüksekte kurulan yukarı şehirden oluşmaktaydı. - biri kuzey-güney yönünde uzanırken, diğeri doğu-batı yönünde uzanan, kentin iki ana eksenini bulunmaktadır.
Planlı/Plansız	-
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	- Şehir, sosyal etkileşim alanları içermekteydi; sütunlu cadde, tiyatro.
Kentin Ticari Önemi	- Şehir, Kilikia'da büyük bir ticari öneme sahipti. Geç Antik Dönem'de Antik Yunan kenti olarak daha çok önem kazanmıştır.
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Şehir, IV. Antiokhos Epiphanes'in hükümdarlığı sırasında özerkliği kazanmıştır. - Pompeius tarafından yeniden kurulmuş ve Pompeius kentte korsanları iskân ettirmiştir. - Romalıların güvenini kazanmış bir kent.
Din Etkisi	- Bir tapınağın ve bir tapınaktan dönüştürülmüş bir kilisenin veya dini yapının varlığı tespit edilmiştir. - Piskoposluk merkezidir.

Karşılaştırma kriterleri	Hierapolis-Kastabala
Konum ve Yönlendirme	- Nehre yakın vadide kurulmuştur. - Kentin ana eksenini doğu-batı yönünde uzanmaktadır.
Planlı/Plansız	- Topğrafyaya uyan Izgara planlı.
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	- Şehir, sosyal etkileşim alanları içermektedir; sütunlu cadde, tiyatro, hamam.
Kentin Ticari Önemi	-
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Yerel kral Tarkondimotos'un başkentidir. - M.S. 1. yy'ın sonlarında doğrudan Roma yönetimine girmesiyle de önemini korumuştur.
Din Etkisi	- Artemis Perasia kült merkezidir. - Kentte kiliseler tespit edilmiştir.
	Antiocheia pros Kydno-Tarsos
Konum ve Yönlendirme	- Antik Dönem'de bir kıyı şehriydi. - Kentin ana eksenini kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanmaktadır.
Planlı/Plansız	- Izgara planlı.
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	-Şehir, sosyal etkileşim alanları içermektedir; 2 sütunlu cadde, tiyatro, hamamlar, <i>agora</i> /forum, hipodrom.
Kentin Ticari Önemi	- Önemli bir ticaret merkezidir.
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Bölge şehirleri arasında önemli özgür şehirdir. - Topraklarının Roma eyaleti olan Suriye'ye ilhak edilmesiyle kapsadığı alan azalmıştır. - Daha sonra Kilikia Prima eyaletinin başkenti olmuştur.
Din Etkisi	-Hristiyanlığın etkisiyle kentteki yapılar sadeleştirilmiştir. Kiliseler ortaya çıkmıştır.
Karşılaştırma kriterleri	Mopsouestia-Misis
Konum ve Yönlendirme	- Nehrin kıyısında düz arazide kurulmuştur.

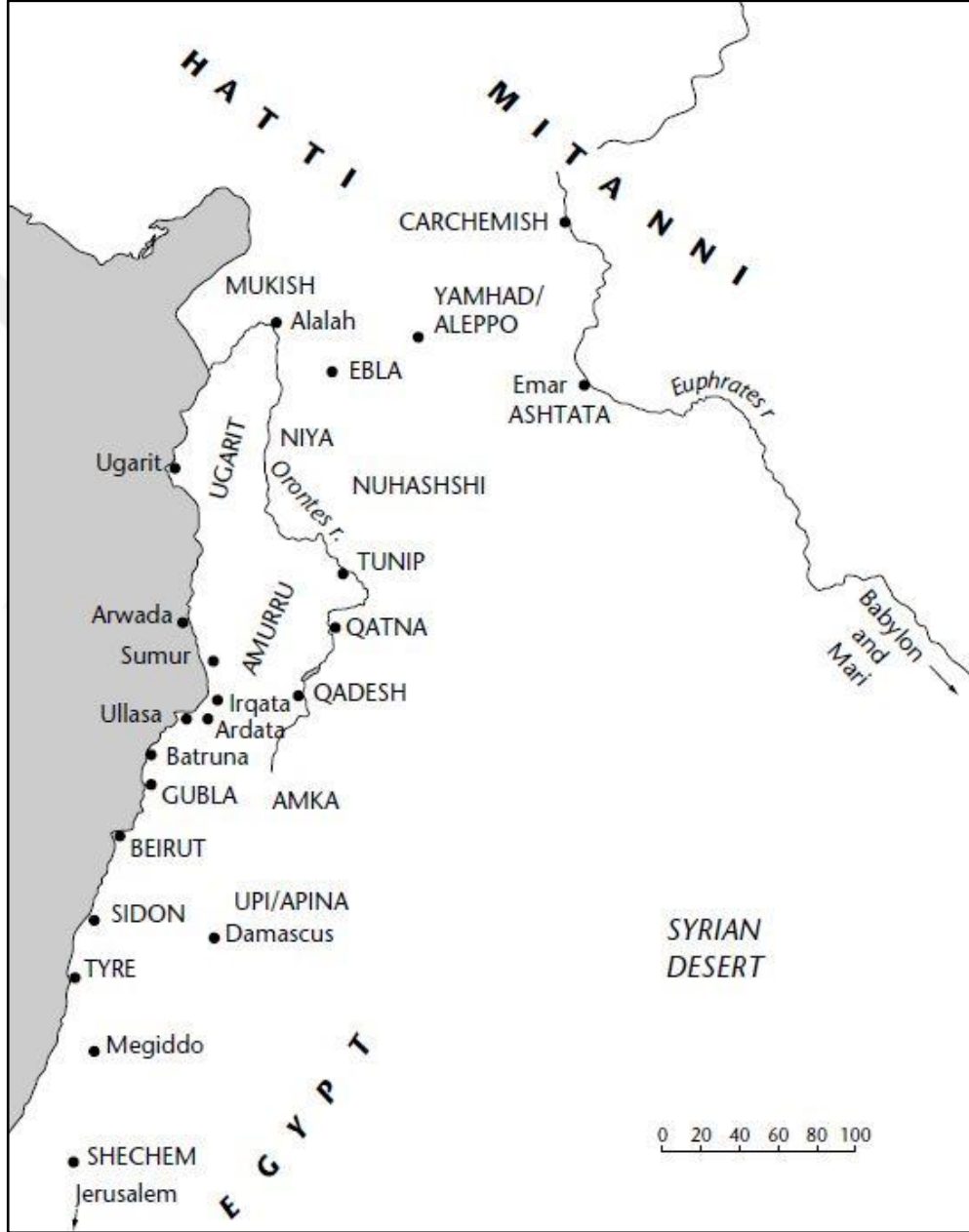
	- Kentin ana eksenini Kuzeybatı-Güneydoğu yönünde uzanmaktadır.
Planlı/Plansız	- Bugüne kadar yapılan araştırmalarda şehrin planına dair yeterince bilgi edinilememiştir.
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	- Şehir, sosyal etkileşim alanları içermekteydi; tiyatro, stadion.
Kentin Ticari Önemi	- Antik dönem boyunca bölgede önemli bir ticaret merkezidir.
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Ticari önemi nedeniyle kentte hanlar ve depolar yaygınlaşmıştır.
Din Etkisi	- Kiliseler, kentin tapınaklarının yerine geçmiştir.
Karşılaştırma kriterleri	Pyramos üzerindeki Antiokheia-Magarsos
Konum ve Yönlendirme	- Nehrin ağzında kurulmuş bir kıyı kentidir, bir yarımada üzerindedir. - Kentin ana eksenini, doğu-batı yönünde kıyı şeridine paralel olarak uzanmıştır (<i>decumanus maximus</i>). - Binaların yönü ise, kentin topografyasıyla uyumludur, kuzey-güney doğrultusundadır.
Planlı/Plansız	- İzgara planlı.
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	- Şehir, sosyal etkileşim alanları içermekteydi; tiyatro, stadion, hamam.
Kentin Ticari Önemi	- Önemli bir ticaret limanıdır.
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- Askeri deniz üssüdür.
Din Etkisi	- Hellenistik Dönem’de tanınmış bir kehanet merkezidir. - Geç Antik Döneme tarihlenen kiliseler tespit edilmiştir.
Karşılaştırma kriterleri	Pompeiopolis-Soloi
Konum ve Yönlendirme	- Ovalık Kilikia'nın en batısında, Akdeniz kıyısında, nehrin ağzında kurulmuştur.

	- Kentin ana eksenini kuzey-güney yönünde, deniz kıyısına dik olarak uzanmaktadır.
Planlı/Plansız	- İzgara planlı.
Açık ve Sosyal Alanların Varlığı	- Şehir, sosyal etkileşim alanları içermektedir; sütunlu cadde, tiyatro, hamam, stoa.
Kentin Ticari Önemi	- Doğu Akdeniz'de önemli bir ticaret limanıdır.
Kentin İşlevi ve Yönetim Etkisi	- İskender'in kente demokratik bir anayasa getirmesi sonucunda kent büyük bir prestij kazanmıştır. - Doğu Akdeniz'de önemli bir ticaret limanıdır. - Pompeius, kenti yeniden kurmuş, ona özgür bir şehir ünvanını vermiş ve korsanların kente yerleşmesine izin vermiştir.
Din Etkisi	- Bizans Dönemi'nde şehir dini bir önem kazanmış ve Piskoposluk merkezi haline gelmiştir.

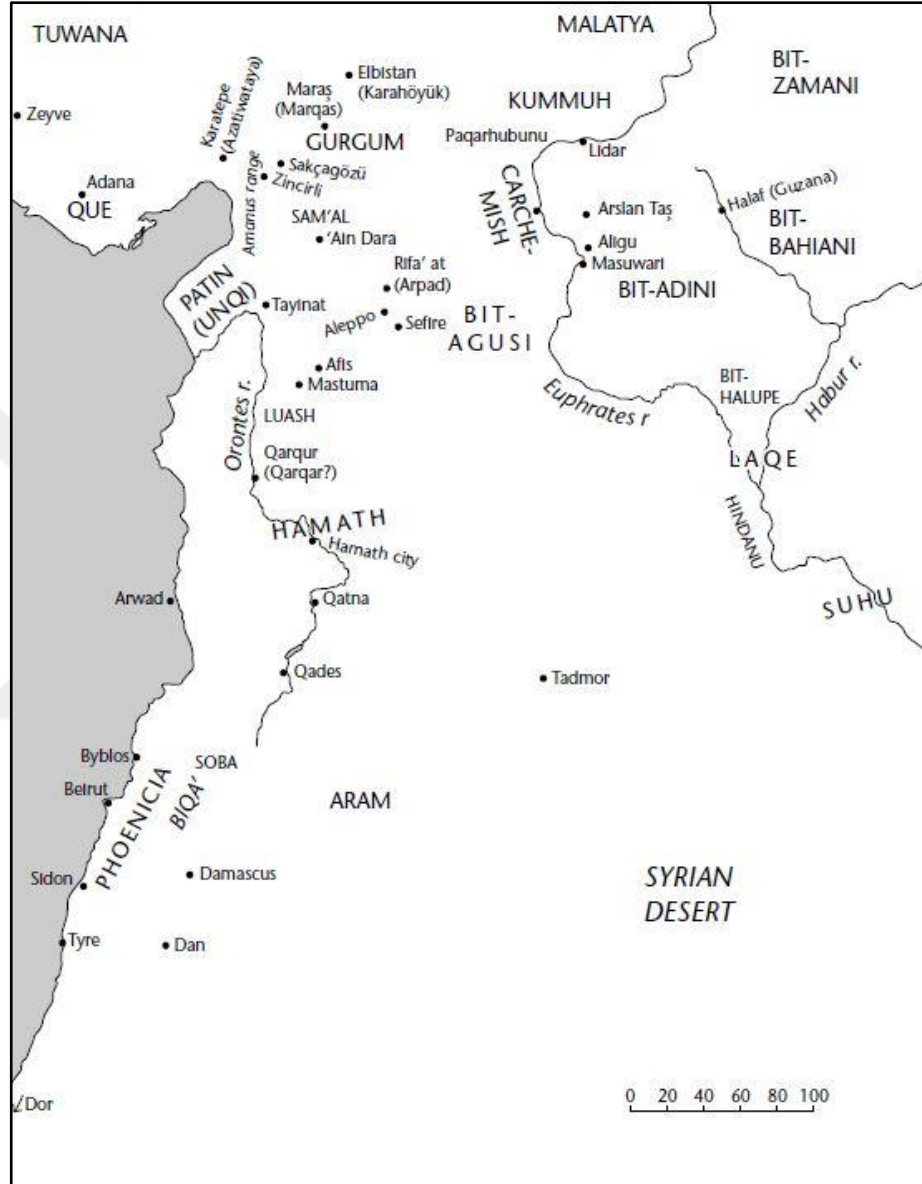
Tablo 2. Karşılaştırma Kriterlerine Göre Ovalık Kilikia Kentleri

LEVHALAR

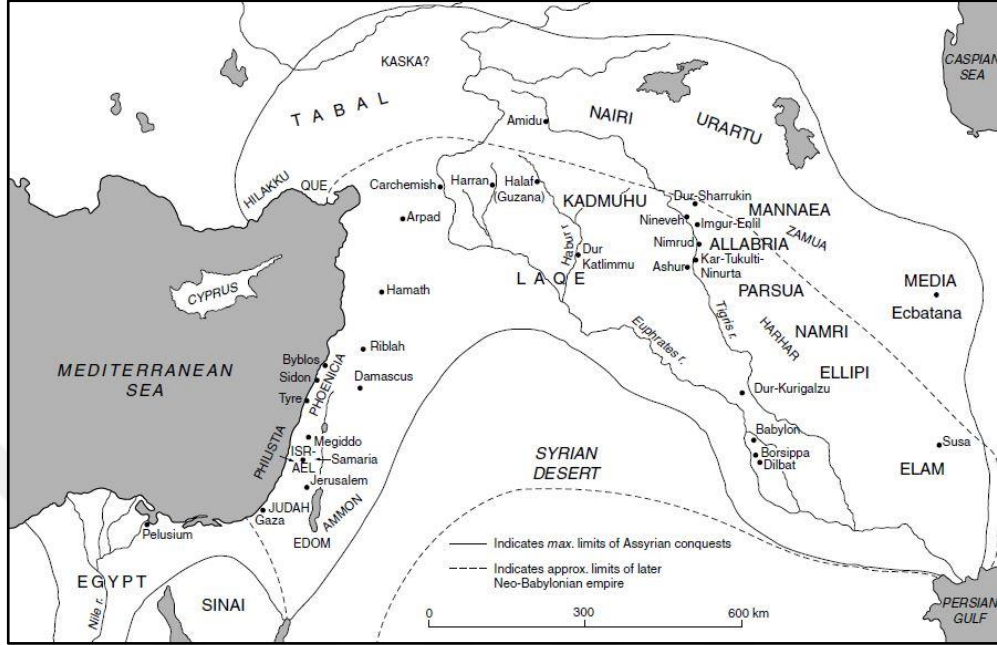
Lev. 1

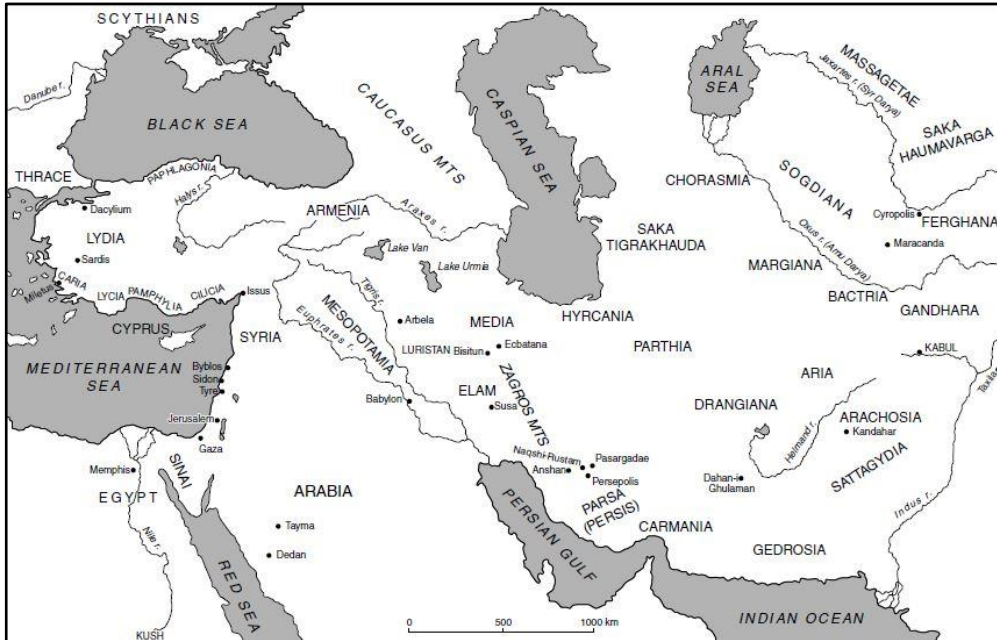
Harita 1: Orta-Geç Tunç Çağı Suriye, Bryce, *Ancient Syria*, s. 12.

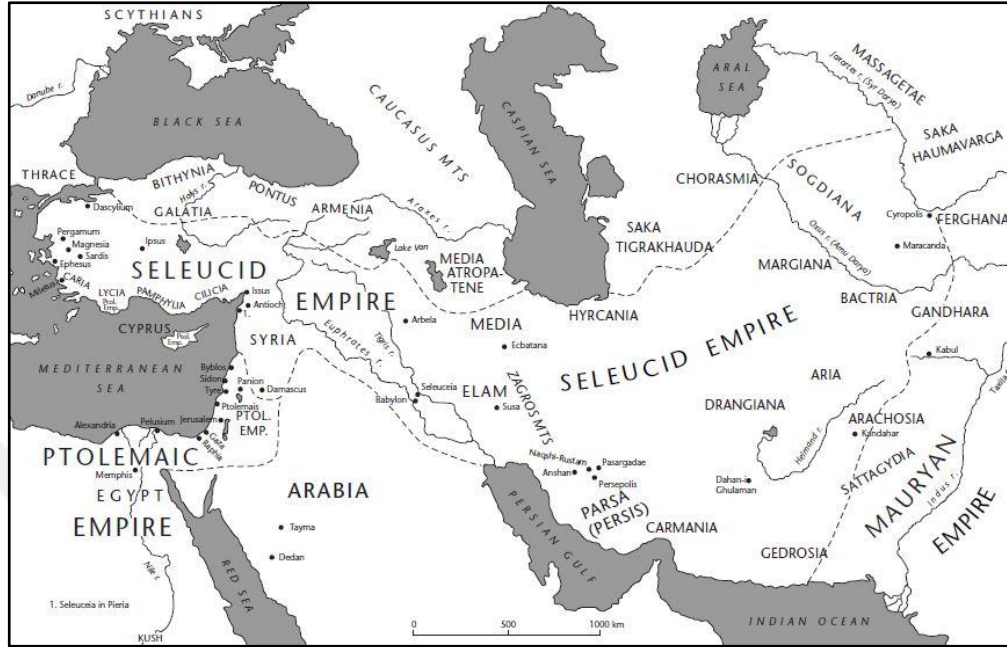
Harita 2: Demir Çağı Suriye, Bryce, *Ancient Syria*, s. 99.

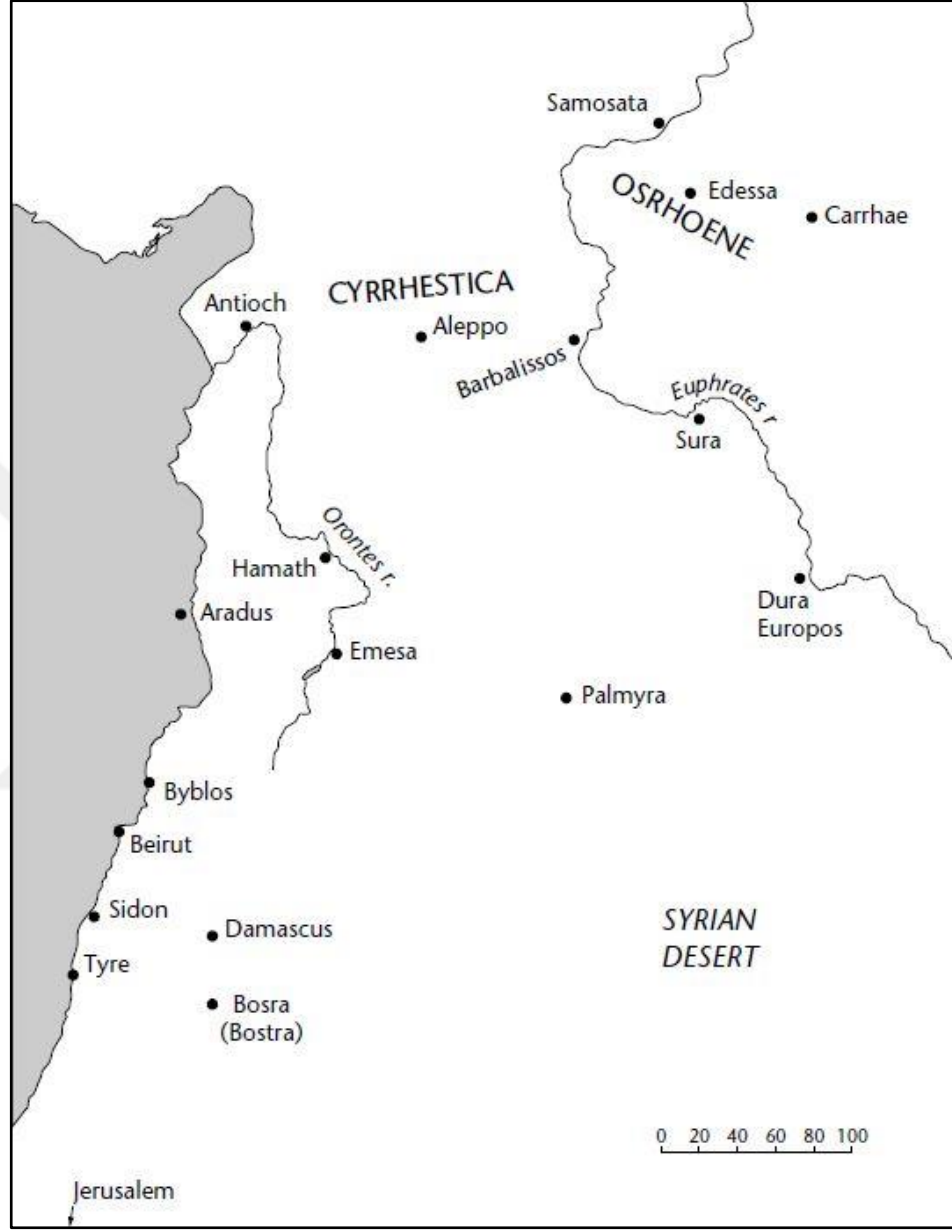
Harita 3: Yeni Assur Dünyası, Bryce, *Ancient Syria*, s. 115.

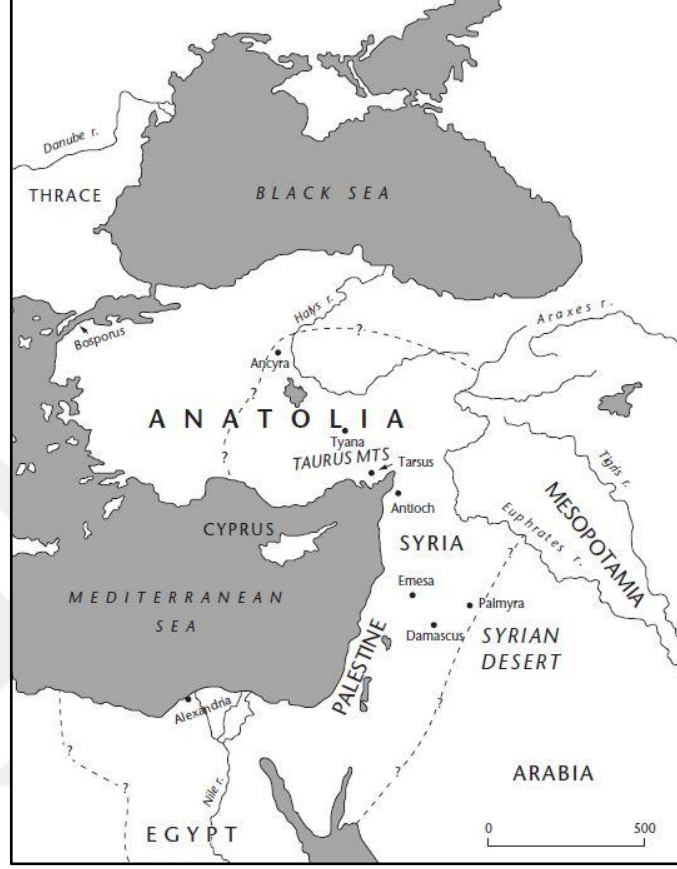
Harita 4: Pers İmparatorluğu, Bryce, *Ancient Syria*, s. 146.

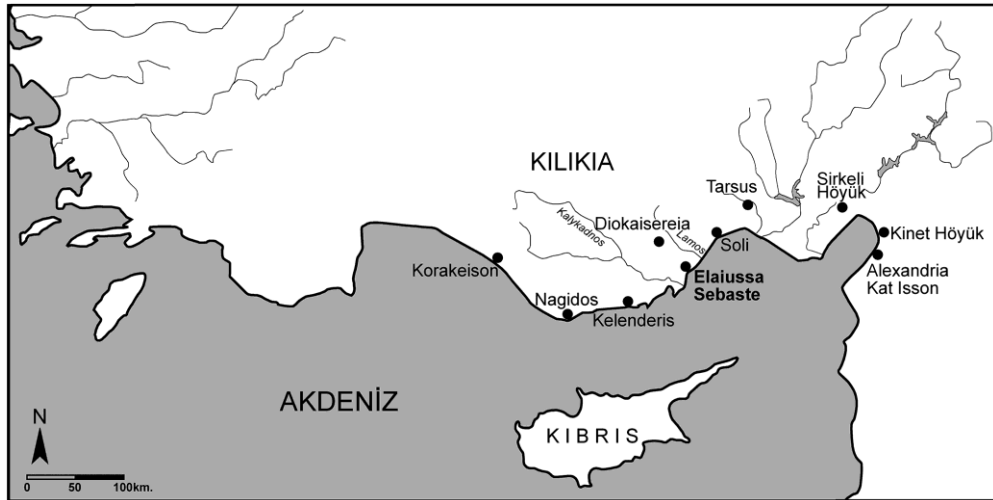
Harita 5: Seleukos Krallığı (M.Ö. 200'de Yakın Doğu), Bryce, **Ancient Syria**, s. 188.

Harita 6: Roma İmparatorluk Dönemi'nde Suriye ve Batı Mezopotamya, Bryce, *Ancient Syria*, s. 228.

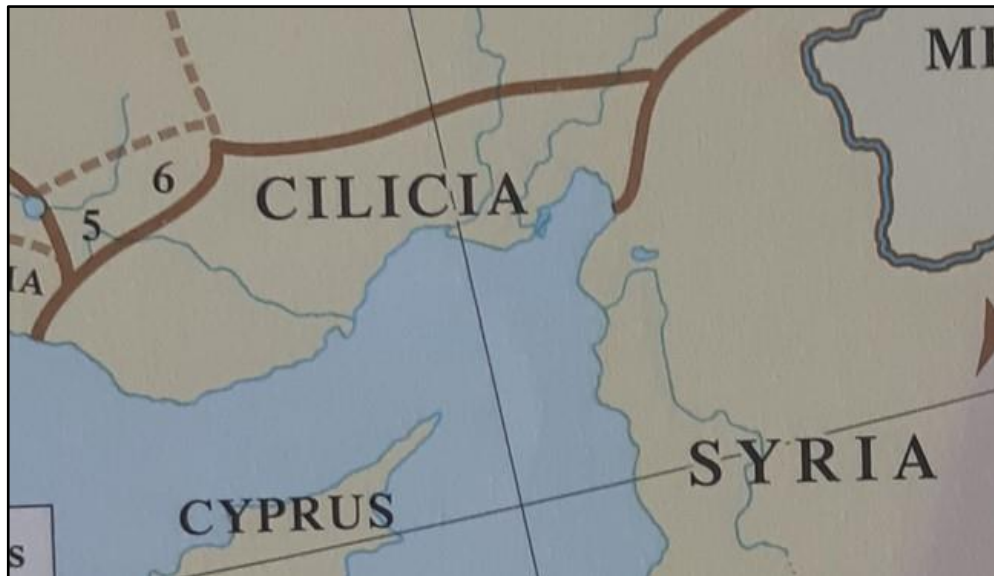
Harita 7: Zenobia'nın İmparatorluğu, Bryce, *Ancient Syria*, s. 305

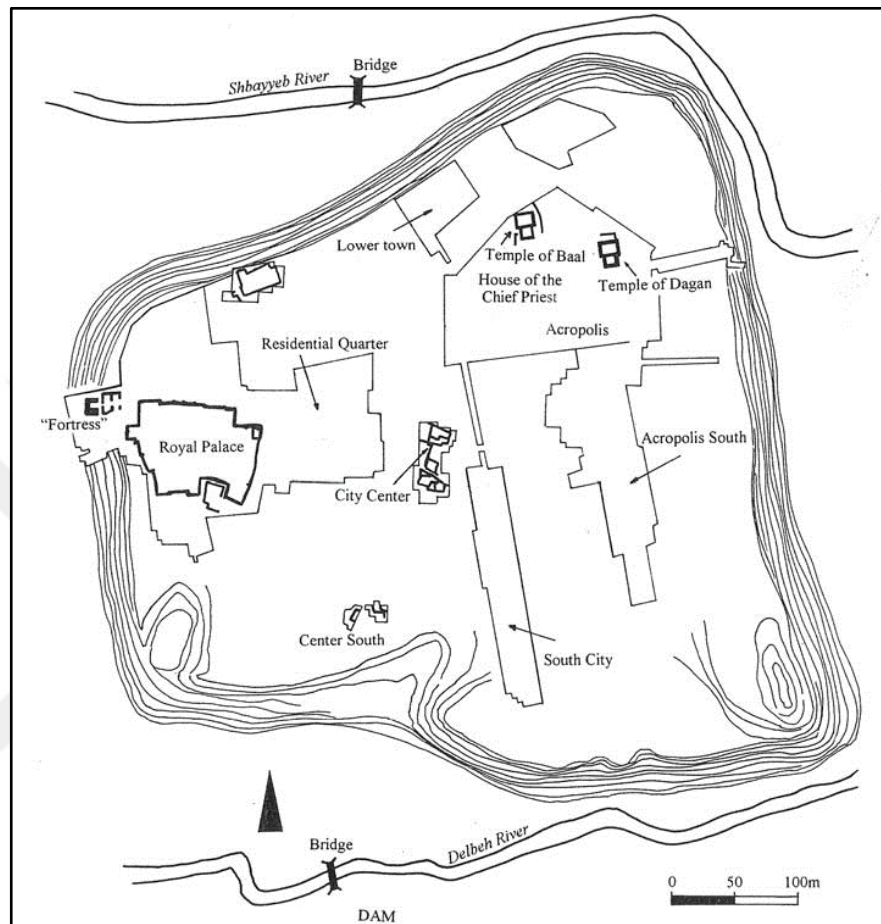
Harita 8: Cilicia, Open Edition Journals,
(Çevrimiçi): <https://journals.openedition.org/anatoliaantiqua/557>

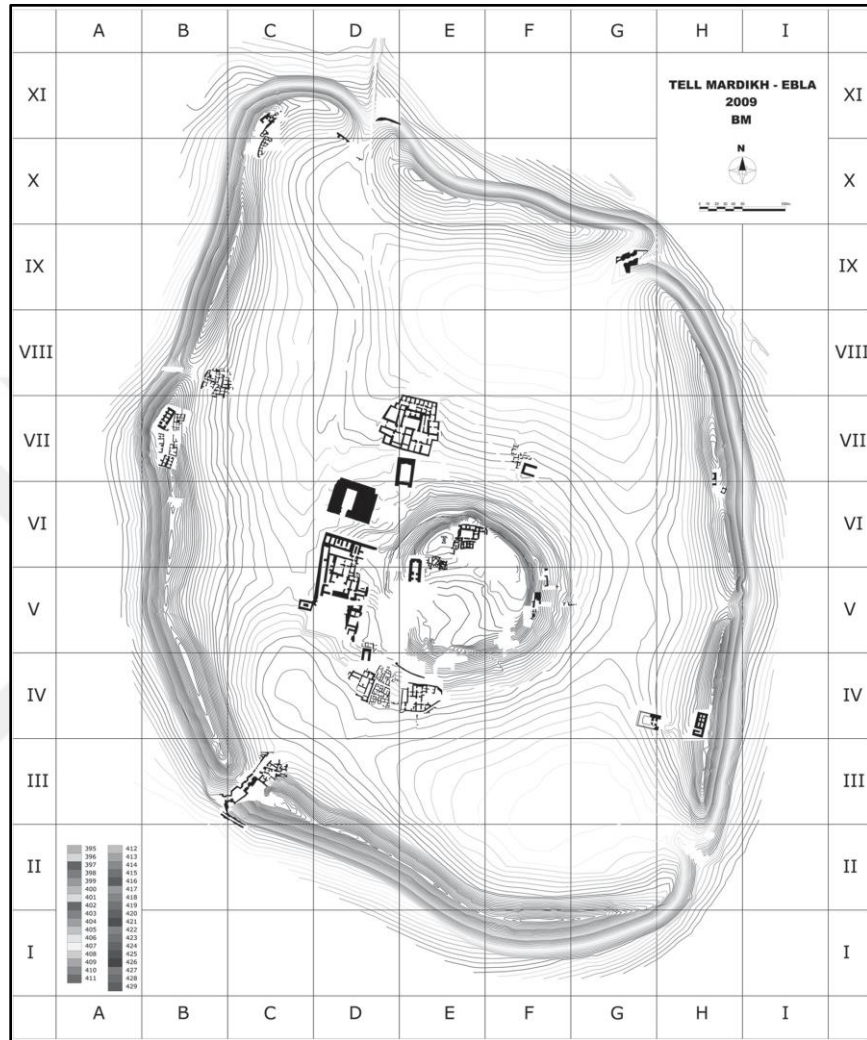
Harita 9: Hitit Dünyası, Bryce, *Warriors of Anatolia*, s. 47.

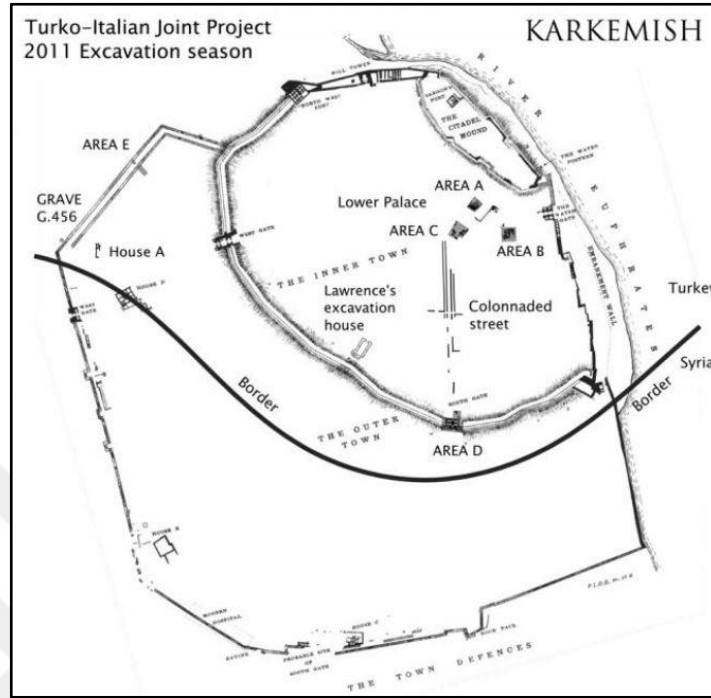
Harita 10: M.S. 2. yy'da Roma Eyaleti Kilikia, Telbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman world*, s. 100-101

Plan 11: Ugarit antik kentinin planı, Gates, **Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in theAncient Near East and Egypt, Greece, and Rome**, s. 159.

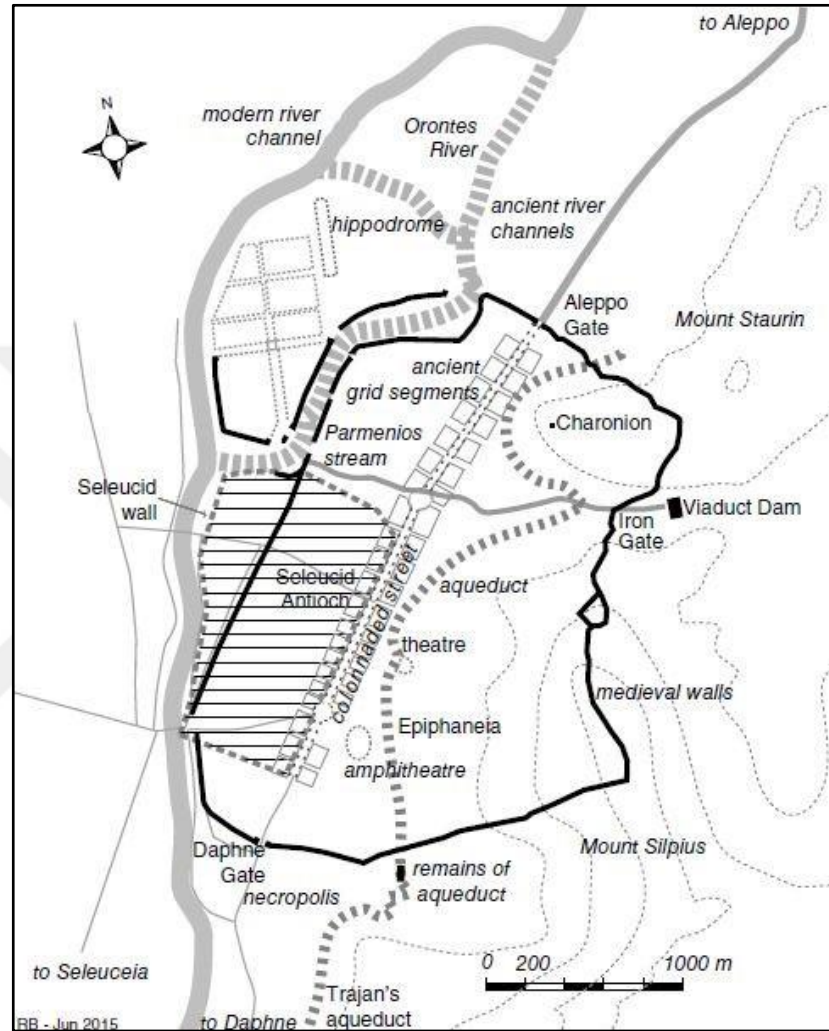
Plan 12: M.Ö. 18. – 17. yy’ların arasındaki dönemde Ebla antik kentinin mimari kalıntıları, Matthiae, **Ebla: Archaeology and History**, s. 196.

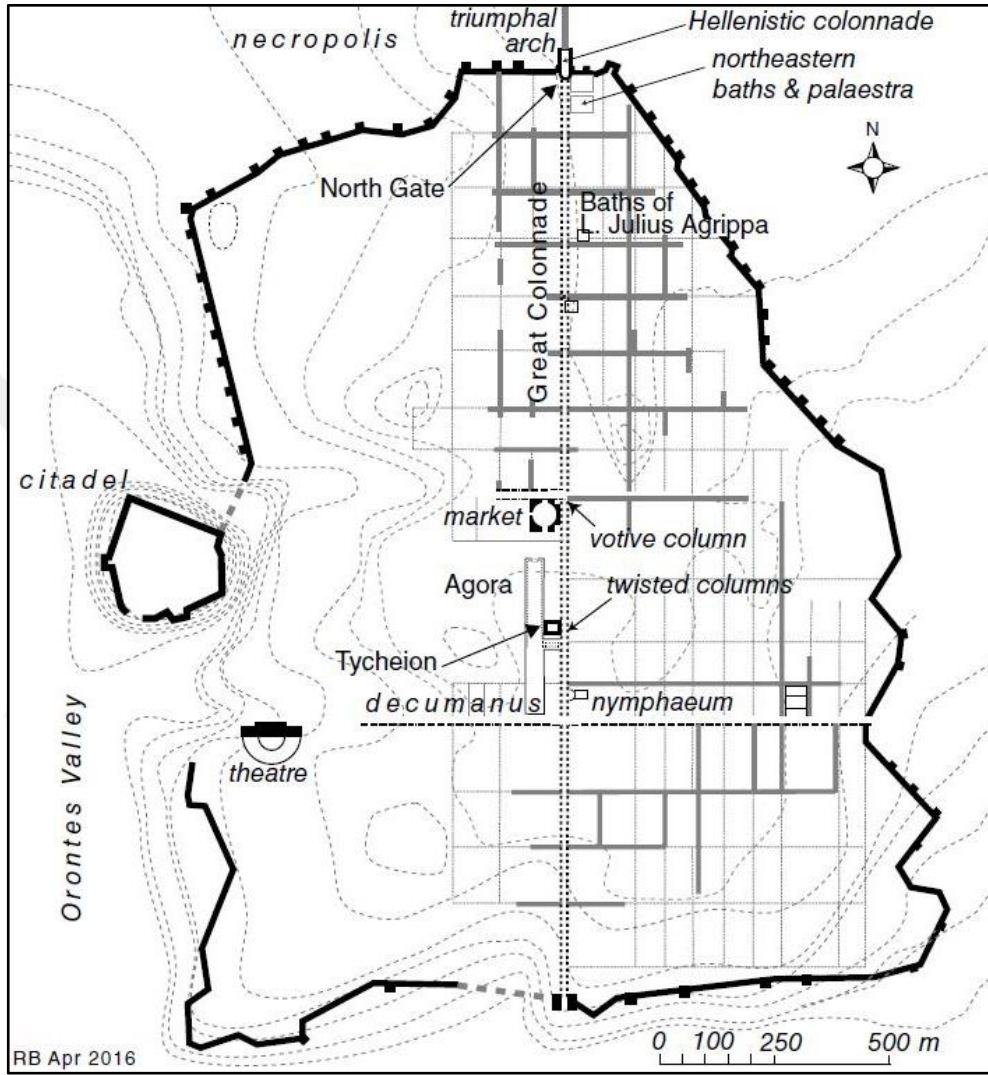
Plan 13: Karkamış antik kentinin planı, Marchetti, “Karkemish on the Euphrates: Excavating a City’s History”, *Near Eastern Archaeology*, s. 133.

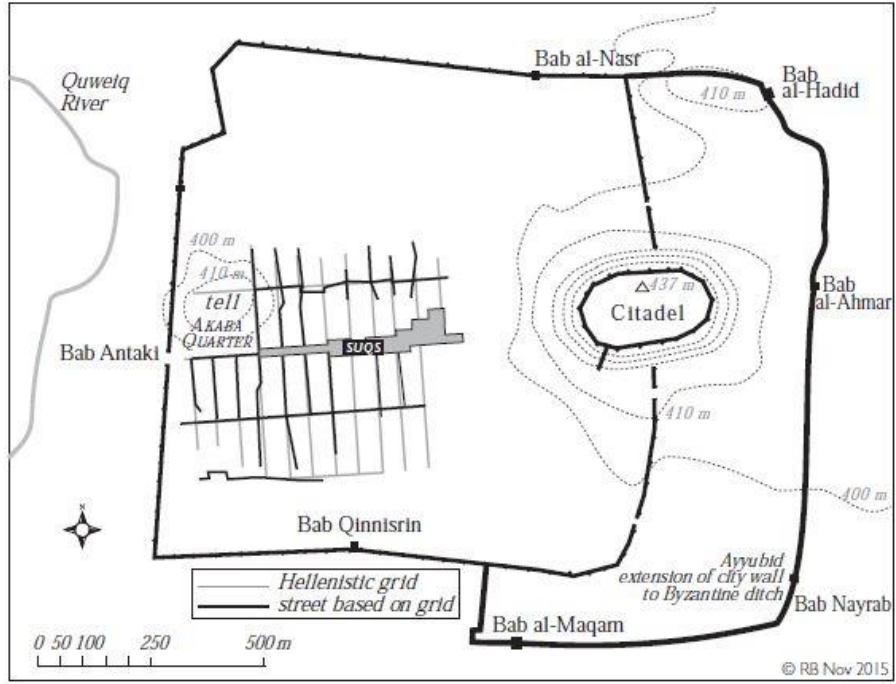
Plan 14: Sam'al antik kentinin (Zincirli) Jason Herrmann tarafından hazırlanan ayrıntılı jeomanyetik araştırma haritası, Schloen, ve Fink, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, s. 4.

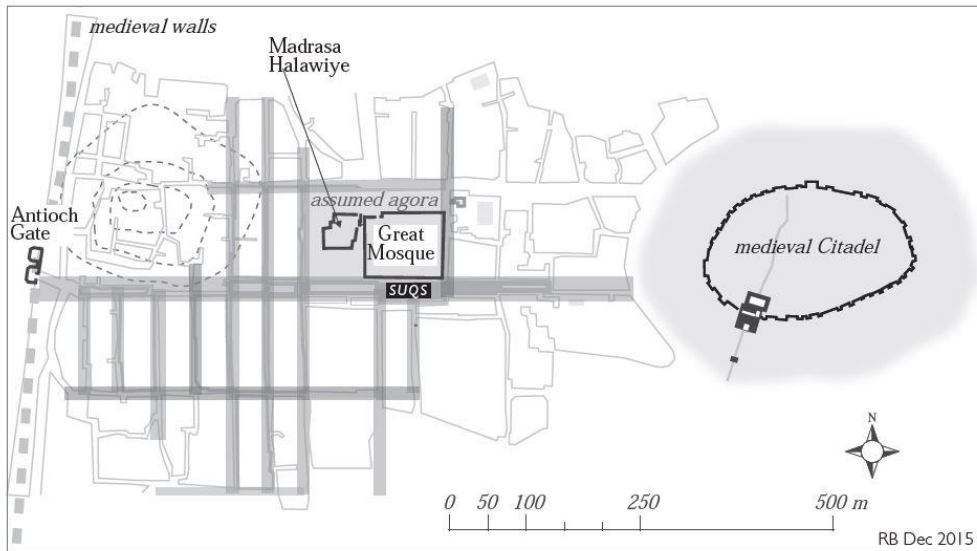
Plan 15: Antiokheia antik kentinin planı, Burns, *Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East*, s. 126.

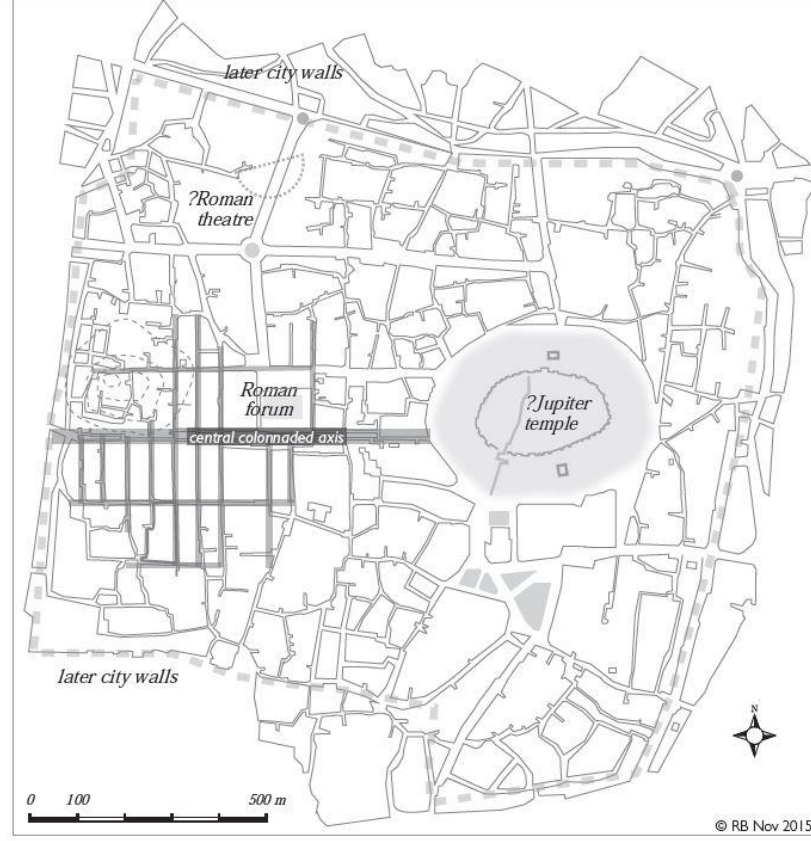
Plan 16: Apameia antik kentinin planı, Burns, **Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East**, s. 215.

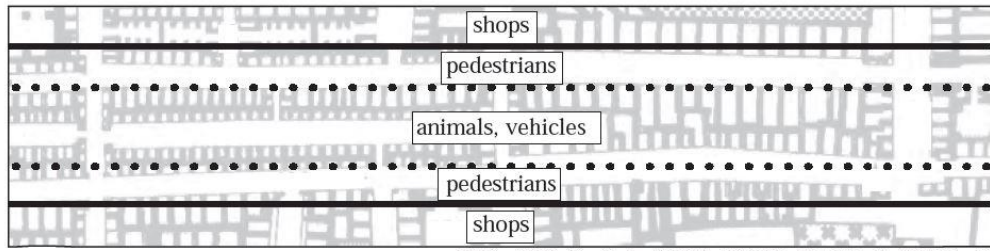
Plan 17: Hellenistik Dönem’de Beroeia antik kentinin sokak ağı, Burns, *Aleppo: A History*, s. 33.

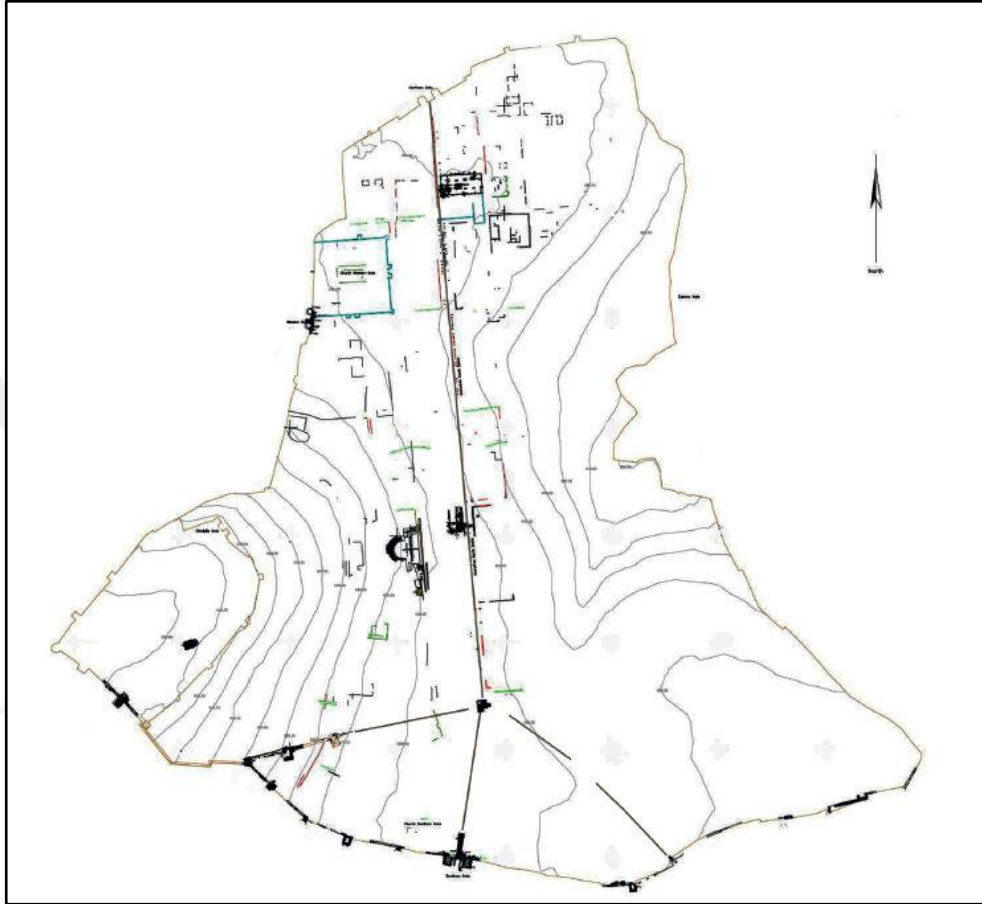
Plan 18: Beroeia antik kentinin agorası, Burns, *Aleppo: A History*, s. 35.

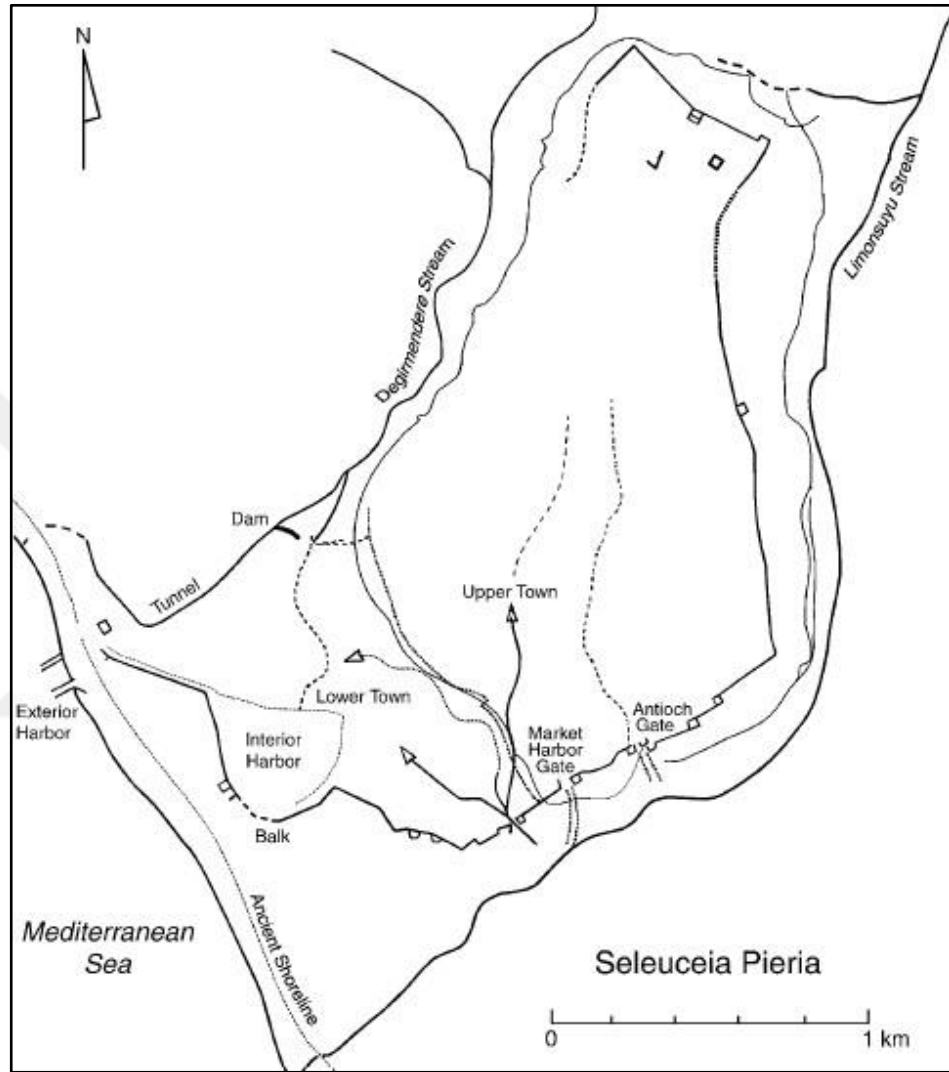
Plan 19: Beroeia antik kentinin modern sokak ağı üzerinde Roma Dönemi planı ve kalıntıları, Burns, **Aleppo: A History**, s. 41.

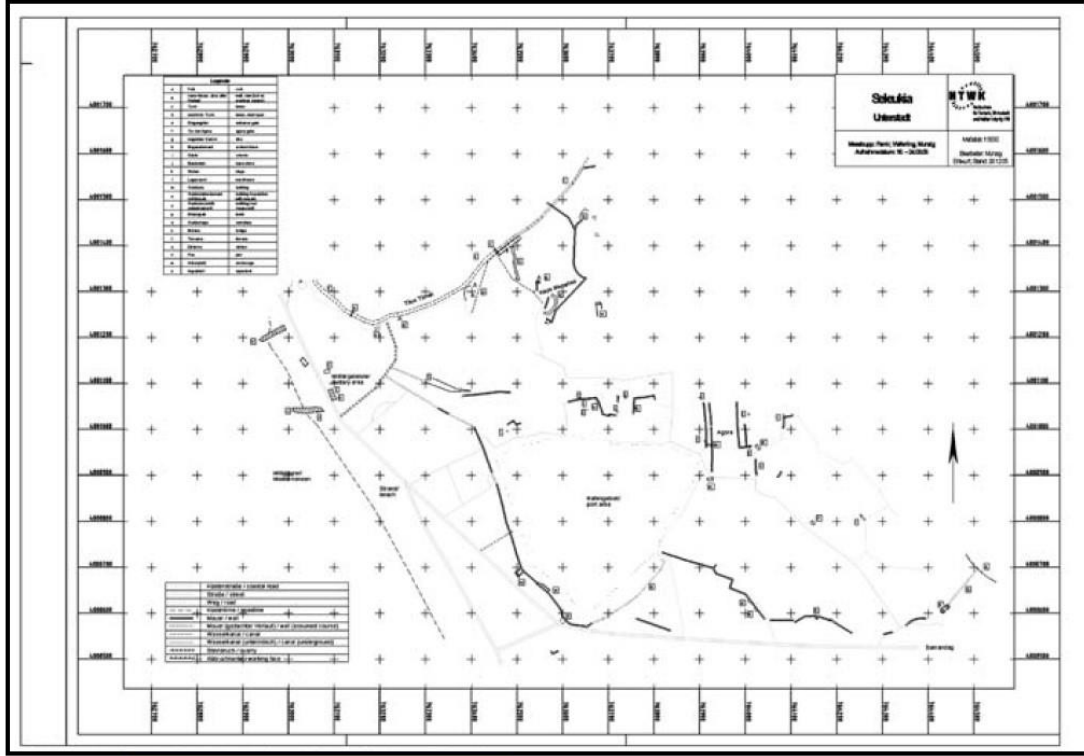
Plan 20: Beroeia antik kentinin muhtemel sütunlu caddesi, Burns, **Aleppo: A History**, s. 42.

Plan 21: Kyrrhos antik kentinin planı, Abdul Massih ve Gelin, “Fortifications and town planning in Kyrrhos: its Hellenistic origin and its evolution.” **Focus on Fortifications-New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East**, s. 189.

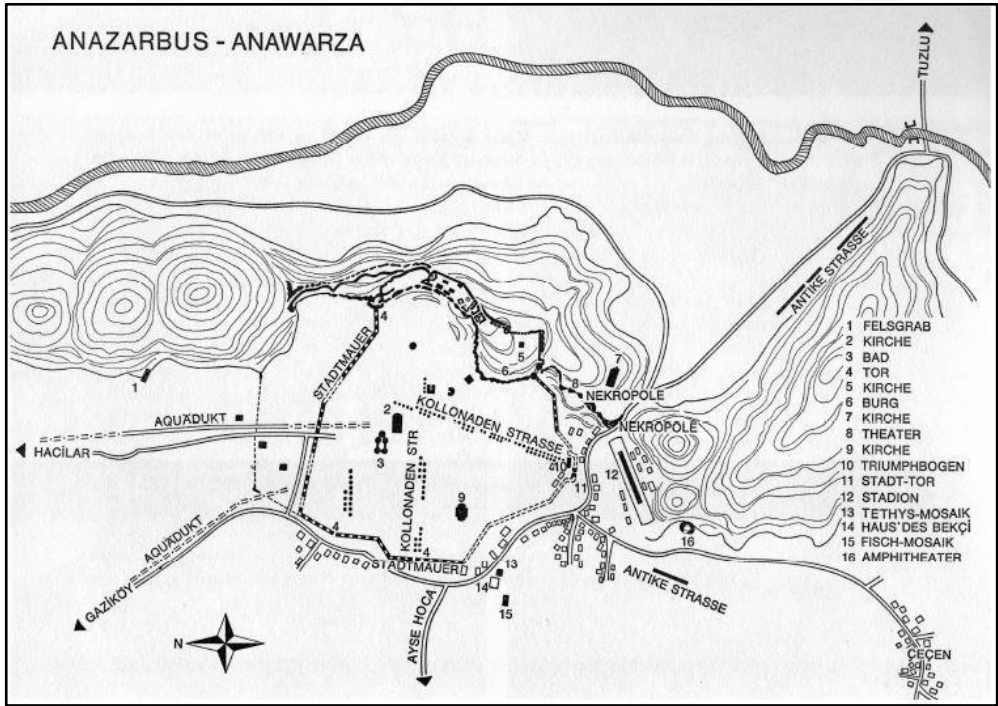
Plan 22: Seleukeia Pieria antik kentinin planı, Pamir, “The Orontes Delta Survey”, **The Amuq Valley Regional Projects, C. I: Surveys In The Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995 – 2002, s. 98.**

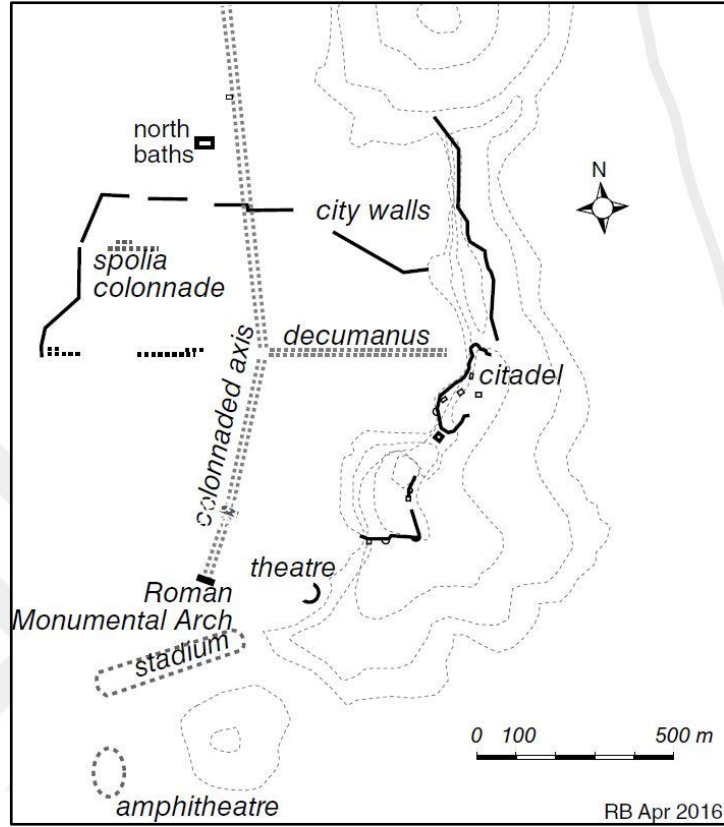
Plan 23: Seleukeia Pieria aşağı kentinin mimari kalıntıları, Pamir ve Brands, “Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi: Antakya ve Samandağ Yüzey Araştırmaları 2005”, **24. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.II**, s. 414.

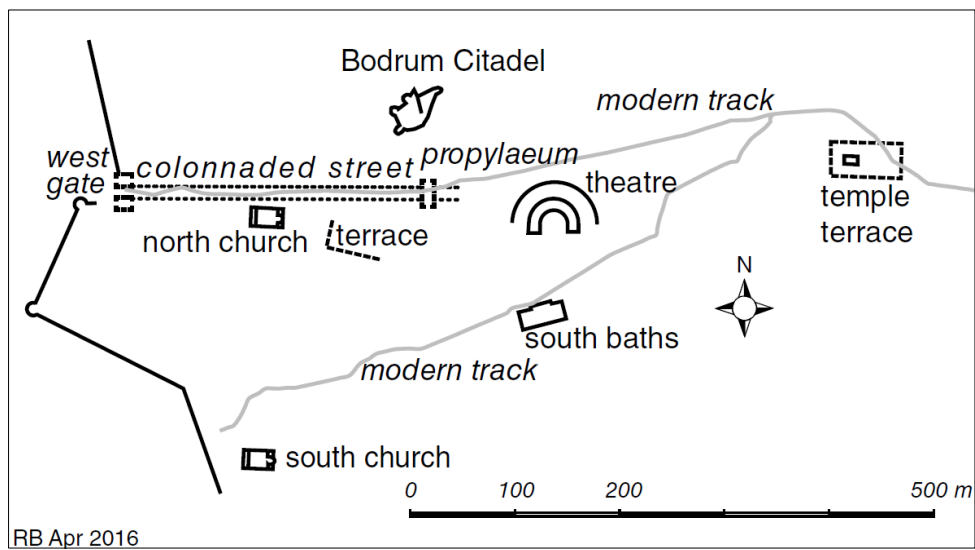
Plan 24: Aigeai antik kentinin mimari kalıntıları, Alishan, Sissouan ou L'Arméno-Cilicie. Des *Description Géographique et Historique*, s. 433.

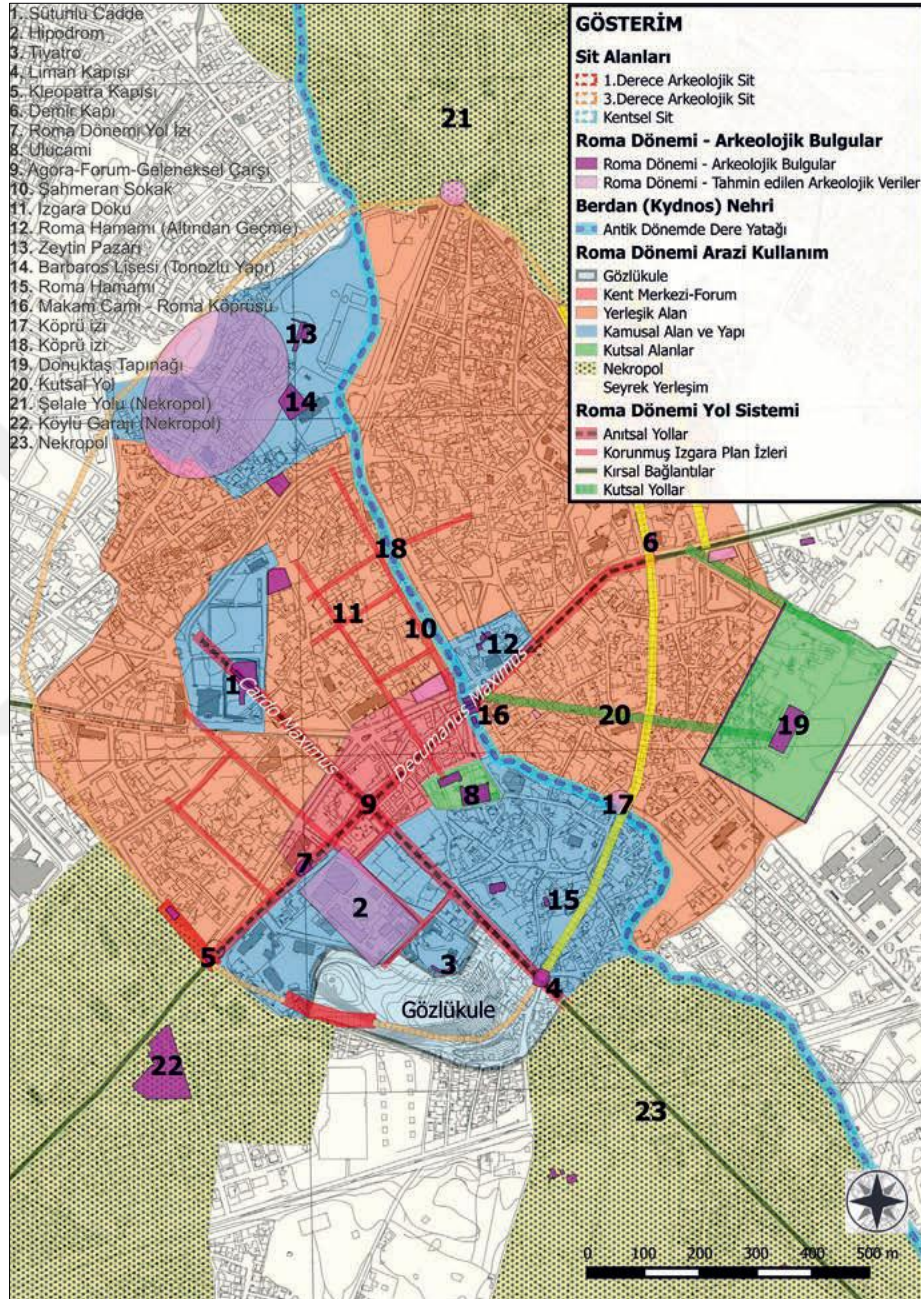
Plan 25: Anazarbos antik kentinin planı, Buyruk, "Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, s. 304.

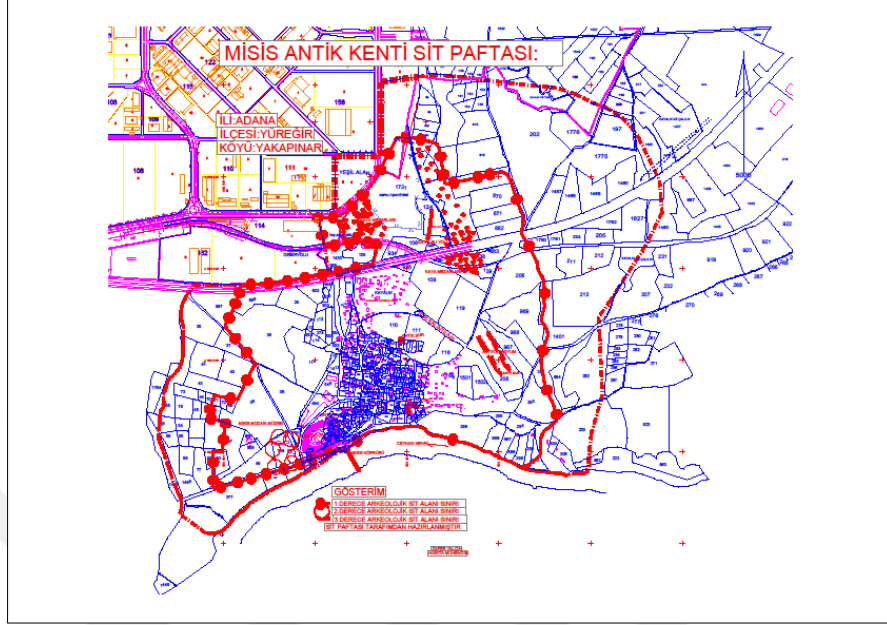
Plan 26: Anazarbos antik kentinin sütunlu caddeleri, Burns, *Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East*, s. 193

Plan 27: Kastabala antik kentinin kalıntılarının planı, Burns, *Origins of the Colonnaded Streets in the Cities of the Roman East*, s. 1

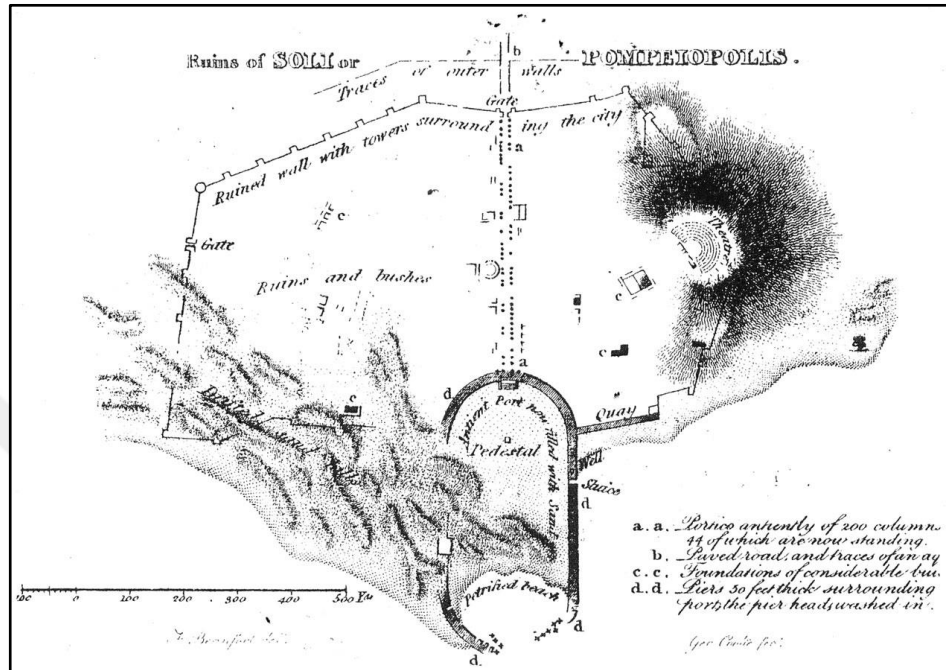
Plan 28: Modern şehir planı üzerinde Tarsos planı (Antik Roma Dönemi), “Bir Planlama Altlığı Olarak; Roma Dönemi Tarsus Kenti Mekânsal Yapısına İlişkin Değerlendirme”, **Megaron**, s. 472.

Plan 29: Mopsouestia-Misis Antik kentinin modern kent içindeki yeri, Buyruk, “Tarihi Kervan Yolları Kavşağında Bir Kent; Misis”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, s. 236-244.

Plan 30: Magarsos antik kentinin planı, Durgun Şahin, *Ovalık Kilikia Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekân Dizim Yöntemi ile Analizi*, s. 150.

Plan 31: Sir Francis Beaufort'un Soloi antik kenti planı, Brandon v.d. "Geology, Materials, and the Design of the Roman Harbour of Soli-Pompeiopolis," **International Journal of Nautical Archaeology**, s. 392.